

TÜRKMENISTAN
DURNUKLY ÖSÜŞ
BABATYNYDA **MAKSATLAR**

Durnukly ösüş ulgamynda global Gün
tertibiniň durmuşa geçirilişi barada

TÜRKMENISTANYŇ MEÝLETIN MILLI SYNY

2023

DURNUKLY
ÖSÜŞ
BABATYNDY
MAKSATLAR

Durnukly ösüş ulgamynda global Gün
tertibiniň durmuşa geçirilişi barada

TÜRKMENISTANYŇ MEÝLETIN MILLI SYNY

Aşgabat
Türkmen döwlet neşirýat gullugy
2023

Mazmuny

GIRIŞ BEÝANNAMASY	4
Meýletin milli syny taýýarlamağa gatnaşan guramalar	6
Şertli gysgaltmalar	7
Suratlaryň sanawy	8
GYSGAÇA MAGLUMAT (REZÝUME)	12
GIRIŞ	15
1. SYNÝ TAÝÝARLAMAGYŇ USULÝÝETI WE ONUŇ ALNYP BARLYŞY	
1.1. Meýletin milli syny taýýarlamağa usulýýet çemeleşmeleri	17
1.2. Gyzyklanýan taraplaryň arasyndaky özara hereket	20
2. DURNUKLY ÖSÜŞ MAKSATLARYNYŇ TÜRKMENISTANYŇ MILLI SYÝASATYNA GOŞULMAGY	
2.1. Durnukly ösüş maksatlarynyň millileşdirilmegi	22
2.2. Durnukly ösüş maksatlarynyň milli ösüş maksatnamalaryna goşulmagy	25
2.3. Durnukly ösüşi maliýeleşdirmek: BMG bilen Türkmenistanyň Hökümetiniň MTMM-i ornaşdyrmak boýunça hyzmatdaşlygy	29
2.4. Global pandemiýanyň durnukly ösüşi durmuşa geçirmäge edýän täsiri we onuň täsirini ýenilleşdirmek boýunça çäreler	32
3. GYZYKLANÝAN TARAPLARYŇ DURNUKLY ÖSÜŞ MAKSATLARYNY DURMUŞA GEÇIRMEK IŞINE ÇEKILMEGI	
3.1. Gyzyklanýan taraplary 2030-njy ýyla çenli Gün tertibini durmuşa geçirmäge çekmegiň institusional çäreleri	35
3.2. Telekeçiligiň we hökümete dahylsyz bölegiň Türkmenistanyň durnukly ösüş syýasatyny durmuşa geçirmäge çekilmegi	38
4. DURNUKLY ÖSÜŞ MAKSATLARYNY GAZANMAKDA ÖŇEGIDIŞLIK	
1 maksat: Garyplygyň ähli görnüşlerini hemme ýerde ýok etmek	42
2 maksat: Açlygy ýok etmek, azyk howpsuzlygyny üpjün etmek we iýmitlenmegi gowulandyrmak hem-de oba hojalygynyň durnukly ösüşine ýardam bermek	52

3 maksat:	Sagdyn durmuş ýörelgesini üpjün etmek we ähli ýaşdaky hemmeleriň abadançylygyna ýardam bermek	62
4 maksat:	Hemmeleri öz içine alýan we adalatly hem-de ýokary hilli bilimi üpjün etmek we hemmeleriň bütin ömrüniň dowamynda okamak mümkinçiligini höweslendirmek	76
5 maksat:	Gender deňligini üpjün etmek we aýallaryň hem-de gyzlaryň hukuklaryny we mümkinçiliklerini giňeltmek	90
6 maksat:	Hemmeler üçin suw serişdeleriniň bolmagyny we rejeli peýdalanylmagyny üpjün etmek	100
7 maksat:	Hemmeler üçin arzan, ygtybarly, durnukly we döwrebap energiýa çeşmeleriniň elýeterliligini üpjün etmek	110
9 maksat:	Durnukly infrastrukturany döretmek, hemme zady öz içine alýan durnukly senagatlaşma we innowasiýalara ýardam bermek	118
11 maksat:	Şäherleriň we ilatly nokatlaryň açyklygyny, howpsuzlygyny, durmuşa ukyplylygyny we ekologiki durnuklylygyny üpjün etmek	130
13 maksat:	Howanyň üýtgemegi we onuň netijeleri bilen göreşmek boýunça gyssagly çäreleri görmek	140
17 maksat:	Durnukly ösüşiň hatyrasyna global hyzmatdaşlygyň çäklerinde amala aşyryjy serişdeleri pugtalandyrmak we işleri tizleşdirmek	150

5. NETIJE WE DURNUKLY ÖSÜŞ MAKSATLARYNY GAZANMAKDA

MUNDAN BEÝLÄKKI ÄDIMLER	160
1-NJI GOŞUNDY TÜRKMENISTANDA 2019-NJY ÝYLDAN SOŇ KABUL EDILEN MAKSATNAMALAÝYN RESMINAMALARYŇ SANAWY	162
2-NJI GOŞUNDA TÜRKMENISTANYŇ DÖM-IŇ MILLI GÖRKEZIJILERINIŇ STATISTIKASY	164

GIRIŞ BEÝANNAMASY

Bu Syn 2019-njy ýyldaky Meýletin milli synyň logiki dowamy bolmak bilen Durnukly ösüş maksatlaryny durmuşa geçirmegiň barşynda ýurduň gazanan öňegidiligini we aralyk jemleri beýan edýär. DÖM-iň durmuşa geçirilişine gözegçilik barada her ýyl Hökümete hasabat bermekde Türkmenistanda ýola goýlan içki mehanizmiň durnukly ösüş boýunça öňegidilige baha bermek üçin möhüm institusional gural bolup durýandygyny bellemek gerek.

Biz häzirki ýagdaýlarda ösüşe konseptual esasyda gaýtadan baha bermegiň bolup geçýändigini, onuň bolsa ýurduň ileri tutulýan ugurlaryna hökmany gaýtadan seretmeklige alyp barýandygyny ykhar edýäris. Türkmenistan DÖM-iň esasy ýörelgelerini goldamak bilen milli ileri tutulýan ugurlar kesgitlenýän mahalynda merkezinde adam durýan çemeleşmeden ugur alýar. Şonuň üçin hem häzirki Synda BMG tarapyndan maslahat berlen ýörite belleniýän maksatlardan başga-da, goşmaça alty maksat boýunça jikme-jik seljerme geçirildi we şu Syna goşuldy. Bu saglygy goraýyş we bilim, azyk howpsuzlygy, gender deňligi, adamlaryň hal-ýagdaýyny ýokarlandyrmak we daşky gurşawy goramak ýaly ulgamlardan ybaratdyr.

COVID-19 pandemiýasynyň diňe bir ýurduň ykdysady ösüşine däl, eýsem adamlaryň ýaşaýşynyň ähli ugurlaryna belli bir düzedişleri girizendigini bellemän bol-

maz. Täze maksatnamalaýyn resminamalaryň kabul edilmegi pandemiýanyň ýaramaz netijelerini ýeňilleşdirmäge we peseltmäge mümkinçilik berdi.

Ilata we telekeçilige goldaw bermek boýunça çäreleriň netijesinde ykdysadyýetiň daşky wehimlere we güýçli täsirlere durnuklylygy üpjün edilýär. Meselem, 2022-nji ýylyň jemleri boýunça, dünýä we sebitleýin ykdysadyýetde bar bolan ýaramaz meýillere garamazdan, jemi içerki önüm deňeşdirme nyrlarda geçen ýyl bilen deňeşdirilende 6,2% köpeldi.

Syny taýýarlamagyň barşynda biz BMG tarapyndan maslahat berlen we global derejede giňden ulanylýan Ösüş maliýeleşdirmäge baha bermek, Çalt toplumlaýyn baha bermek (ÇTBB) ýaly gurallary peýdalandyk.

Hususan-da, ÇTBB Türkmenistanda DÖM-iň wezipeleriniň we görkezijileriniň strategik we milli resminamalar bilen gurşalyp alnyşynyň durnukly ýokary derejesiniň (2022-nji ýylda 85%) saklanyp galýandygyny görkezdi.

Şeýle hem Synda gyzyklanýan taraplaryň hemmesiniň ählumumy goşulmagynyň möhümdigine aýratyn üns berildi, şeýle taraplaryň arasynda ylmy institutlaryň, raýat jemgyýetiniň, telekeçiligiň, akademiki toparlaryň, halkara guramalaryň wekillerini görkezip bolar. Hususy we hökümete degişli bolmadyk sektarlaryň Türkmenistanyň durnukly ösüş syýasatyny durmuşa geçirmäge goşandy seljerildi.

Syn biziň 2019-njy ýyldaky birinji MMS-i Türkmenistanyň näderejede öňe gidendigini görkezýär. Şu gysga döwrüň

içinde durmuş durnuklylygyny pugtalandyrmak we ilatyň hal-ýagdaýyny ýokarlandyrmak, ykdysady birsydyrgyn ösüşi saklamak we ýaş nesil üçin gowy geljegi döretmek boýunça takyk çäreler görüldi. Durnukly ösüş boýunça milli ugura ulgamlaryň baha bermegi geçirmek örän zerur we möhüm çäre bolup durýar hem-de ösüşe gymmatlyklara diňe bir öz nukdaýnazaryndan däl, eýsem tutuş halkara bileleşiginiň garaýşynyň we goşandynyň üstünden obýektiv düşünmeklige ýardam edýär.

Şu Syny işläp taýýarlamaga şahsy goşant goşan adamlaryň hemmesine minnetdarlyk bildirýäris. Şu resminama halkara bileleşiginiň maslahatlary bilen esaslandyrylan işimizde oýlanyşykly çözümleriň kabul edilmegine we yzygiderli hereketleriň amala aşyrylmagyna ýardam eder hem-de bizi goýlan wezipeleriň we maksatlaryň gazanylmagyna ýakynlaşdyrar diýip ynanyrys.

MEÝLETIN MILLI SYN TAÝÝARLAMAGA GATNAŞAN GURAMALAR

Türkmenistanyň Daşary işler ministrligi	Türkmenistanyň Ylymlar akademiýasy
Türkmenistanyň Maliýe we ykdysadyýet ministrligi	Türkmenistanyň Döwlet, hukuk we demokratiýa instituty
Türkmenistanyň Statistika baradaky döwlet komiteti	Türkmenistanyň Senagatçylar we telekeçiler birleşmesi
Türkmenistanyň Mejlisi	Türkmenistanda BMG-niň Hemişelik utgaşdyryjysynyň edarasy
Türkmenistanyň Ministrler Kabinetiniň ýanyndaky Ulag we kommunikasiýalar agentligi	BMG-niň Ösüş maksatnamasy
Türkmenistanyň Saglygy goraýyş we derman senagaty ministrligi	BMG-niň agentlikleri
Türkmenistanyň Oba hojalyk we daşky gurşawy goramak ministrligi	Hökümete degişli bolmadyk guramalar
Türkmenistanyň Energetika ministrligi	
Türkmenistanyň Zähmet we ilaty durmuş taýdan goramak ministrligi	
Türkmenistanyň Bilim ministrligi	
Türkmenistanyň Medeniýet ministrligi	
Türkmenistanyň Goranmak ministrligi	
Türkmenistanyň Merkezi banky	
«Türkmenaragatnaşyk» agentligi	
Türkmenistanyň Suw hojalygy baradaky döwleti komiteti	
Aşgabat şäheriniň häkimligi	

ŞERTLI GYSGALTMALAR

AST	Agrosenagat toplumy
ÇTB/RIA	Çalt toplumlaýyn bahalandyрма/ Rapid integrated assessment
JIO	Jemi içerki önüm
BSGG/WHO	Bütindünýä saglygy goraýyş guramasy
APW	Adamyň papilloma wirusy
ÝOM	Ýokary okuw mekdebi
BSG/WTO	Bütindünýä söwda guramasy
MMS	Meýletin milli syn
ÖH	Öý hojalyklary
YDMD/DESA	BMG-niň Ykdysady we durmuş meseleleri boýunça departament
ÝB/EC	Ýewropa Bileleşigi
BMG ÝYK/UNECE	BMG-niň Ýewropa ykdysady komissiyasy
MTMM	Maliýeleşdirmegiň toplumlaýyn milli mehanizmi
MICS	Multiple Indicator Cluster Surveys (Köp görkezijiler boýunça klaster gözegçiligi)
IOM/MOM	Migrasiýa boýunça halkara guramasy
HZG/ILO	Halkara zähmet guramasy
ÝHHG/OSCE	Ýewropada howpsuzlyk we hyzmatdaşlyk guramasy
MDKG	Milli derejede kesgitlenýän goşandy
BMG	Birleşen Milletler Guramasy
BMGÖM	BMG-niň Ösüş maksatnamasy
PUR/PCR	Polimeraz utgaşykly reaksiýa
TGGÇK	Bütindünýä saglygy goraýyş guramasynyň Temmäkä garşy göreş boýunça çarçuwaly konwensiýasy
BMG HÜÇK	BMG-niň howanyň üýtgemegi boýunça Çarçuwaly konwensiýasy
GDA	Garaşsyz Döwletleriň Arkalaşygy
MAYÝM/SPECA	BMG-niň Merkezi Aziýanyň ykdysadyýetleri üçin ýörite maksatnamasy
TSTB	Türkmenistanyň Senagatçylar we telekeçiler birleşmesi
ŞHG	Şanhaý hyzmatdaşlyk guramasy
DÖM	Durnukly ösüş maksatlary
ECOSOC	BMG-niň Ykdysady we durmuş geňeşi
ESKATO	BMG-niň Aziýa we Ýuwaş umman üçin ykdysady we durmuş komissiyasy
MASYK/CAREC	Merkezi Aziýa sebitleýin ykdysady hyzmatdaşlygy
ÝUNESKO	Birleşen Milletler Guramasynyň Bilim, ylym we medeniýet meseleleri boýunça guramasy
ÝUNISEF	BMG-niň Çagalar gaznasy
ÝUNFPA	BMG-niň Ilat gaznasy

SURATLARYŇ SANAWY

1-nji surat.	2023-nji ýylda Türkmenistanyň Meýletin milli synyny taýýarlamak işiniň barşy	18
2-nji surat.	DÖM-iň Türkmenistan tarapyndan kabul edilen wezipeleriniň 17 DÖM boýunça durmuşa geçirilýän maksatnamalaýyn resminamalara goşulma derejesi (RIA-2022), %.	26
3-nji surat.	DÖM-iň Türkmenistan tarapyndan kabul edilen wezipelerini 5 möhüm elementler boýunça milli maksatnamalaýyn resminamalara ornaşdyrmak, kabul edilen wezipelere garanyňda %-de	27
4-nji surat.	DÖM-iň wezipeleriniň durmuşa geçirilýän milli maksatnamalaýyn resminamalara goşulma depgini, Türkmenistan tarapyndan kabul edilen wezipeler babatynda, %	28
5-nji surat.	2020-nji ýylda ösüşli maliýeleşdirmegiň umumy möçberinde aýry-aýry düzümleriň bölekleriniň paýy, %.	30
6-njy surat.	«Garyplygy ýok etmek» 1 DÖM-iň beýleki DÖM-ler we Türkmenistanyň maksatnamalaýyn resminamalary bilen özara baglanyşygy.	43
7-nji surat.	Durmuş kömek pullary we tölegleri bilen gurşap alma, %	46
8-nji surat.	Döwlet çykdajylarynyň umumy möçberinde durmuş ulgamynyň çykdajylarynyň paýy, %.	48
9-njy surat.	«Açlygy ýok etmek» 2 DÖM-iň beýleki DÖM-ler we Türkmenistanyň maksatnamalaýyn resminamalary bilen özara baglanyşygy	53
10-njy surat.	Türkmenistanda boýunyň ösüşden yza galmagyň, hor düşmegiň ýa-da artykmaç agramlylygyň ýaýraýşy, %.	54
11-nji surat.	Türkmenistanyň sebitlerinde boýunyň ösüşden yza galmagyň, hor düşmegiň we artykmaç agramlylygyň ýaýraýşy, %	55
12-nji surat.	Hereket edýän bahalarda oba hojalygynyň jemi önümi, mlrd. manat	57
13-nji surat.	«Saglyk we abadançylyk» 3 DÖM-iň beýleki DÖM-ler we Türkmenistanyň maksatnamalaýyn resminamalary bilen özara baglanyşygy	63
14-nji surat.	Türkmenistan üçin SPAR görkezijisi, ýyllar boýunça, %	65
15-nji surat.	Türkmenistanda eneleriň ölümi, janly doglan çagalaryň her 100 000 hasaplanyňda eneleriň ölüminiň sany.	66
16-njy surat.	Ýetginjek gyzlaryň (15-den 19 ýaş çenli) arasynda çaga dogluşynyň görkezijisi, her 1000 ýetginjek gyza hasaplananda	67
17-nji surat.	APW-1, APW-2 waksinalary bilen immunizasiýa bilen gurşalyp alnan oglanjyklaryň we gyzygajazlaryň (9 ýaşdaky) paýy, %	69
18-nji surat.	Ilatyň maksatlaýyn toparynyň milli maksatnamalara goşulan waksinalaryň ählisi bilen gurşalyp alnan paýy, %	71

19-njy surat.	B gepatit bilen kesellemek, her 100 000 adama hasaplananda	71
20-nji surat.	Ýol-ulag hadysalarynyň netijesinde ölüm, her 100 000 adama düşýän ýagdaýy	73
21-nji surat.	«Ýokary hilli bilimi üpjün etmek» 4 DÖM-iň beýleki DÖM-ler we Türkmenistanyň maksatnamalaýyn resminamalary bilen özara baglanyşygy	77
22-nji surat.	2019-njy ýylda irki ýaşda çaganyň ösüş indeksi, %	79
23-nji surat.	Türkmenistanyň orta mekdeplerinde gyzlaryň we oganlaryň sanynyň gatnaşygy, %	80
24-nji surat.	Okamak we hasaplamak başarnyklary we endikleri, %	81
25-nji surat.	2022-nji ýylda bilimi tamamlamagyň göterimi	82
26-njy surat.	Türkmenistanyň ýokary we orta hünär mekdeplerinde okaýan talyplaryň sany, müň adam.	83
27-nji surat.	Türkmenistanyň orta hünärment bilim ulgamynda gyzlaryň we ýetginjek oganlaryň göterim gatnaşygy, %	83
28-nji surat.	Türkmenistanyň ýokary hünär bilimi ulgamynda gyzlaryň we ýetginjek oganlaryň göterim gatnaşygy, %	84
29-njy surat.	Mekdepleriň binýatlyk amatlyklar bilen üpjünçiligi, %	85
30-njy surat.	Türkmenistanyň mekdebe çenli çagalar edaralarynda mugallymlaryň gatnaşygy, jynsy boýunça bölmek bilen, %	87
31-nji surat.	«Gender deňligi» 5 DÖM-iň beýleki beýleki DÖM-ler we Türkmenistanyň maksatnamalaýyn resminamalary bilen özara baglanyşygy.	91
32-nji surat.	15 ýaşda we 18 ýaş çenli nikalaşan ýa-da bile ýaşayan 20-den 24 ýaş aralygyndaky aýallaryň paýy, %	95
33-nji surat.	«Arassa suw we sanitariýa» 6 DÖM-iň beýleki DÖM-ler we Türkmenistanyň maksatnamalaýyn resminamalary bilen özara baglanyşygy.	101
34-nji surat.	2021-nji ýylda Türkmenistanda suw serişdeleriniň ykdysadyýetiň pudaklary boýunça paýlanyşy, %	102
35-nji surat.	Suwuň peýdalanylýan derejesi: bar bolan süýji suw ätiýaçlyklaryna göterim gatnaşygynda süýji suwuň alnyşy, %	103
36-njy surat.	Howpsuzlyk talaplaryny berjaý etmek bilen guralan suw üpjünçiliginiň hyzmatlaryndan peýdalanylýan ilatyň paýy, %	104
37-nji surat.	Howpsuz arassalanan akdyrylýan suwlaryň paýy, %	105
38-nji surat.	«Arzan we arassa energiýa» 7 DÖM-iň beýleki DÖM-ler we Türkmenistanyň beýleki maksatnamalaýyn resminamalary bilen özara baglanyşygy	111

39-njy surat.	Elektrik energiýasynyň öndürilişi, mlrd. kilowatt-sagat	113
40-njy surat.	Energiýanyň sarp edilişi boýunça JIÖ-ň energiýa talap edililigi (net/müň manat)	115
41-nji surat.	«Senagatlaşma, innowasiýa we infrastruktura» 9 DÖM-iň beýleki DÖM-ler we Türkmenistanyň maksatnamalaýyn resminamalary bilen özara baglanyşygy	119
42-nji surat.	Ýolagçylaryň gatnadylýan we ýükleriň daşalýan möçberi	121
43-nji surat.	JIÖ-de 2015–2021-nji ýyllar aralygyndaky döwürde gaýtadan işleýän senagatyň paýy, %	122
44-nji surat.	Kiçi we orta kärhanalaryň önüminiň möçberiniň senagatdaky paýy, %	123
45-nji surat.	Karzlar ýa-da karz ugry bolan kiçi we orta kärhanalaryň paýy, %	124
46-njy surat.	JIÖ-de ylmy barlag we tejribe-konstruktorçylyk işleri üçin çykdajylaryň paýy, %	126
47-nji surat.	Sanly bank önümlerinden peýdalanyjylaryň sany, müň adam	128
48-nji surat.	Mobil bankingden peýdalanyjylaryň artyş depgini, müň adam	128
49-njy surat.	«Durnukly şäherler we ilatly ýerler» 11 DÖM-iň beýleki DÖM-ler we Türkmenistanyň maksatnamalaýyn resminamalary bilen özara baglanyşygy	131
50-nji surat.	Ipoteka karzlaşdyrmasyň möçberi, mlrd. manat	133
51-nji surat.	Jaý gurluşygynyň depginleri bilen ilatyň artyş depginleriniň gatnaşygy, %	134
52-nji surat.	Ýaşayş jaý gaznasynyň eýeçiligiň görnüşleri boýunça gurluş düzümi, %	135
53-nji surat.	«Howanyň üýtgemegi bilen göreşmek» 13 DÖM-iň beýleki DÖM-ler we Türkmenistanyň maksatnamalaýyn resminamalary bilen özara baglanyşygy	141
54-nji surat.	2011–2018-nji ýyllarda göni parnik gazlarynyň emissiýasy, Gg (CO ₂ -ekw.)	146
55-nji surat.	«Durnukly ösüşiň hatyrasyna hyzmatdaşlyk» 17 DÖM-iň beýleki DÖM-ler we Türkmenistanyň maksatnamalaýyn resminamalary bilen özara baglanyşygy	151
56-njy surat.	JIÖ-e garanynda göni daşary ýurt maýa goýumlary, %	155
57-nji surat.	Eksportyň ösüş depgini, %	156
58-nji surat.	JIÖ-ň möçberinde döwlete dahylsyz bölegiň paýy (ýangyç energetika toplumyny hasaba almazdan), %	157

GYSGAÇA MAGLUMAT (REZÝUME)

Ikinji Meýletin milli synyň tapawutly aýratynlygy

DÖM-i gazanmak boýunça Türkmenistanyň ikinji Meýletin milli syny (Syn) birnäçe görkezijiler boýunça tapawutly bolup durýar.

Birinjiden, şu Syn BMG tarapyndan maslahat berlen, has nygtalýan maksatlardan başga-da, ýurdy ösdürmegiň möhüm strategik ugurlaryny görkezýän goşmaça alty maksady öz içine alýar:

- saglygy goraýyş;
- gowy hilli we hemme zady içine alýan bilim;
- azyk howpsuzlygy;
- gender deňligi;
- adamlaryň hal-ýagdaýyny has-da ýokarlandyrmak;
- daşky gurşawy goramak we howanyň üýtgemegi bilen göreşmek.

Ikinjiden, dünýäniň ähli ýurtlary ýaly, Türkmenistan hem COVID-19 pandemiýasynyň netijelerini başdan geçirdi. Syn-da Türkmenistanyň COVID-19 pandemiýasyna garşy hereket etmek boýunça milli tejribesi görkezildi, şonuň netijesinde ýurt durnukly ösüşiň täze görkezijilerine geçmegi başardy.

Üçünjiden, DÖM-iň netijeli durmuşa geçirilmegini üpjün etmegiň institusional esaslaryny kämilleşdirmek boýunça gazanylan öňegidilik görkezildi. Şonuň netijesinde sanlylaşdyrmagy, telekeçiligi ösdürmek, şeýle-de häzirki we geljekki nesiller üçin innowasion hem-de eko-

logiýa taýdan arassa tehnologiýalary ulanmak üçin amatly şertler döredilýär.

Dördünjiden, DÖM-i ornaşdyrmak babatynda täze strategik maksatnamalaýyn resminamalara baha bermek işi geçirildi. Baha bermek DÖM-iň wezipelerini strategiýalara, maksatnamalara we hereketler meýilnamalaryna goşmagyň ýokary derejesiniň – 85%-niň saklanyp galýandygyny görkezdi. Şeýlelikde, tamamlanan we täze kabul edilen milli maksatnamalarda DÖM-i durmuşa geçirmegiň yzygiderliligi üpjün edilýär.

Adam merkezli çemeleşme – döwleti dolandyrmagyň durnukly modeli

Ýurduň DÖM-i gazanmaga ygrarlylygy adamy we ýurduň her bir raýatynyň hal-ýagdaýyny ýokarlandyrylmagyny nazara almak bilen durnukly ösüşiň bitewi modelini döretmäge ýardam etdi.

Türkmenistanyň Döwlet býujetiniň 75%-e golaýy durmuş ulgamyny ösdürmäge gönükdirilýär. Ilatyň durmuş taýdan goldawa mätäç gatlaklaryna kömek bermek we hyzmat etmek işler ornaşdyrylýar we ýaşlar üçin ýenillikli maksatnamalar durmuşa geçirilýär.

Orta we uzak möhletli geljekde adam merkezli çemeleşme Türkmenistanyň milli syýasatynyň ileri tutulýan ugurlaryny emele getirmegiň esasy bolar.

«Ýaşyl» tehnologiýalary ornaşdyrmak we howanyň üýtgemegi bilen göreşmek boýunça çäreler

Türkmenistan daşky gurşawa ýaramaz täsirleriň we howanyň üýtgemeginiň netijelerini peseltmek maksady bilen toplumlaýyn çäreleri görýär. Energiýa tygşytlajy we ekologiýa taýdan arassa tehnologiýalaryň hemme ýerde ornaşdyrylmagy milli durmuş-ykdysady mak-

satnamalaryň aýratyn ileri tutulýan ugry bolup durýar. Sanlylaşdyrmak boýunça işjeň häsiýetli işler hem ykdysadyýetiň durnuklylygyny ýokarlandyrmaga we «ýaşyl» tehnologiýalara geçmäge ýardam edýär.

Türkmenistan diňe bir Merkezi Aziýada däl, eýsem bütin dünýäde özüniň Howanyň üýtgemegi barada Milli strategiýasyny we 2021–2025-nji ýyllar üçin Aral Milli maksatnamany durmuşa geçirýän az sanly ýurtlaryň biridir.

Türkmenistan energetika, ulag, oba hojalygy, senagat işleri ulgamynda, şeýle hem uýgunlaşdyryjy çäreleri ösdürmek we tebigy betbagtçylyklar töwekgelçiliklerini peseltmek ýoly bilen parnik gazlarynyň howa goýberilmegini azaltmak boýunça ulgamlaryň çäreleri yzygiderli ornaşdyrmagy dowam etdirer.

Institutlar derejesinde we ähli gyzyklanýan taraplaryň gatnaşmagy

Ähli döwlet institutlarynyň we gyzyklanýan taraplaryň çekilmegi DÖM-i durmuşa geçirmäge bitewi we ulgamlaryň çemeleşmegi üpjün edýär. Döwlet edaralaryndan, hökümete degişli bolmadyk guramalardan, akademiki we hususy böleklerden başga-da, ýurtda DÖM-iň durmuşa geçirilmegi kanun çykaryjy häkimiýeti amala aşyrýan edara – Mejlis tarapyndan hem goldanylýar. Mejlis «hiç kimi çetde goýmaly däl» ýörelgesiniň durmuşa geçirilmegini üpjün etmek arkaly halk bilen döwlet institutlarynyň arasynda baglaýjy halka bolup çykyş edýär.

Türkmenistanda DÖM-iň durmuşa geçirilişine gözegçilik etmek boýunça içerki mehanizm ýola goýuldy we ol işleýär. Her ýyl Türkmenistanyň Maliýe we ykdysadyýet ministrliginiň wekilçiliginde

DÖM-i durmuşa geçirmek boýunça utgaşdyryjy edara beýleki döwlet edaralary we gyzyklanýan taraplar bilen bilelikde Türkmenistanyň Ministrler Kabinetine DÖM-i gazanmakda öňegidilik boýunça Milli hasabatly beryär.

Ýaşlar durnukly ösýän Türkmenistanyň daýanjydyr we kepillendirijisidir

Döwletiň ösüşini hereketlendirijileriň biri hem ýaşlar bolup durýar, olar üçin ýurtda mümkin bolan amatly şertler döredilýär. 2023-nji ýyl Türkmenistanda «Arkadag Serdarly bagtyýar ýaşlar ýyly» diýlip yglan edildi.

Her ýyl Türkmenistanda BMG-niň goldaw bermeginde ýurduň ýaş nesliniň arasynda DÖM-iň ilçileri saýlanýar. Olar täze pikirleri teklipläp edýärler we hyzmatdaşlygyň hemmeleri birleşdirýän esasy döretmäge ýardam bermek bilen, ilatyň durnukly ösüş meseleleri boýunça habarlylygyny ýokarlandyrmaga kömek edýärler.

Her bir raýatyň abadançylygynyň hatyrasyna Hyzmatdaşlygy giňeltmek

2030-njy ýyla çenli Gün tertibi Türkmenistanda BMG, ÝHHG, ÝB, ŞHG, GDA ýaly halkara guramalar we beýleki institutlar bilen netijeli hyzmatdaşlygyň netijesinde gazanylýar. Söwdany we maýa goýumlaryny höweslendirmek, ýurduň haryt öndürijileriniň daşarky bazarlardaky orunlaryny pugtalandyrmak maksady bilen, Türkmenistan Bütindünýä söwda guramasyna (BSG) girmek boýunça takyk maksat goýdy: 2020-nji ýylda Türkmenistan BSG-da synçy hukuk derejesini, soňra 2022-nji ýylda BSG-a goşulan ýurt hukuk derejesini aldy. Türkmenistanyň BSG-a girmegi ýurduň mynasyp iş bilen üpjün etmek, ykdysady ösüş, innowasiýalary we amatlyklary ösdürmek,

şeyle hem hyzmatdaşlygy ösdürmek bilen bagly maksatlaryny gazanmak üçin möhüm şertleriň biri bolup durýar.

DÖM-i durmuşa geçirmek boýunça gündelik we geljekki ileri tutulýan ugurlar

Milli ileri tutulýan ugurlaryň DÖM bilen goşulmagynyň ýokary derejesi döwletden ýeterlik möçberde maýa goýmaklygy talap edýär. Türkmenistan Addis-Abeba hereketler meýilnamasynyň çäklerinde maliýeleşdirmegiň milli ulgamlaryny kämilleşdirmek boýunça borçnamalaryny ýerine ýetirmegi maksat edinýär.

2021-nji ýylda Türkmenistan Maliýeleşdirmegiň toplumlaýyn milli mehanizmini ornaşdyrmaga girişdi.

DÖM-i ýurduň durmuşynyň ähli ulgamlaryna goşmagyň möhüm jähti olary ýerli ýagdaýa laýyk getirmek bolup durýar. Döwletimiz DÖM-i ýerlerde goşmagyň we institutlaşdyrmagyň üstünde maksada gönükdirilen iş alyp barýar. Hökümet DÖM-iň aýry-aýry etraplaryň aýratynlygyna we wehimlere laýyk gelýän wezipeleri we görkezijileri ornaşdyrmak boýunça ýerli ýerine ýetiriji edaralar bilen has işjeň iş alyp barmagy maksat edinýär. Bu öz gezeginde «hiç kimi çetde goýmaly däl» ýörelgesini hasaba almak bilen, ilatyň dürli maksatlaryň toparlary üçin has takyk syýasaty gurmaga we çäreleri geçirmäge mümkinçilik berer.

GIRIŞ

Türkmenistanyň durmuş-ykdysady strategiýasynyň esas goýujy düzüm bölegi bolup adamyň mynasyp ýaşamagy we erkin ösmegi üçin ähli zerur şertleri döretmek çykyş edýär. Milli syýasatyň durmuş ugry 2030-njy ýyla çenli Gün tertibiniň «hiç kimi çetde goýmaly däl» diýen esasy ýörelgesini amala aşyrmakda degerli üstünlikleriň gazanylmagyna ýardam edýär. Bu ýörelge ilaty durmuş-ykdysady, syýasy we ýaşaýyş işiniň beýleki ulgamlaryna çekmek boýunça ýurtda alnyp barylýan syýasatyň esasynda goýlandyr.

DÖM-iň kabul edilen pursatyndan Türkmenistan birnäçe möhüm çäreleri amala aşyrdy. Ýurtda durmuşa geçirilýän gysga möhletli, orta möhletli we uzak möhletli döwlet maksatnamalaýyn resminamalary ykdysady we durmuş taýdan durnukly ösüşiň esaslaryny pugtalandyrýar. Sanlylaşdyrmagy, telekeçiligi ösdürmek we häzirki hem-de geljekki nesiller üçin innowasion we ekologiýa taýdan arassa tehnologiýalary ulanmak üçin amatly şertler döredilýär.

Türkmenistanda DÖM-iň durmuşa geçirilmegi ýurduň durmuş syýasatynyň logiki dowamy bolup durýar we ilatyň umumy hal-ýagdaýyny ýokarlandyrmaga, hemme ýerde sagdyn durmuşy ornaşdyrmaga, hemmeleri gurşap alýan, adalatly we gowy hilli bilim üçin şertleri döretmäge, gender deňligini üpjün etmäge, ykdysadyýetiň ähli ugurlarynda sanlylaşdyrmagy we innowasiýalary ornaşdyrmaga gönükdirilendir.

Soňky ýyllaryň dowamynda döwlet býujetiniň çykdajylarynyň 75%-e golaýy durmuş ulgamyna, şol sanda saglygy goraýyş, bilim, zähmet we durmuş taýdan goramak, medeniýet we ýaşaýyş-jaý jemagat hojalygy ulgamlaryna bölünip berilýär.

Häzirki wagtda Durnukly ösüş maksatlarynyň köpüsi boýunça ep-esli öňegidişlik bar. Bu 2030-njy ýyla çenli durnukly ösüş boýunça Gün tertibiniň maksatlarynyň we wezipeleriniň Türkmenistany durmuş-ykdysady taýdan ösdürmegiň ileri tutulýan ugurlaryna gabat gelýändigini we milli maksatnamalaýyn resminamalarda goýlandygy bilen şertlendirilendir. Gün tertibi – 2030 kabul edilmezinden öň Türkmenistan Mühümlylygyň ösüş maksatlaryny durmuşa geçirmekde görnüp duran netijeleri gazandy.

Ýurdumyzda howanyň üýtgemegine uýgunlaşmak we onuň netijelerini ýeňilleşdirmek, daşky gurşawy goramak, ykdysadyýetiň pudaklaryny «ýaşyllaşdyrmak», tebigy serişdeleri rejeli peýdalanmak boýunça netijeli çäreler amala aşyrylýar. Ýurduň ykdysady, syýasy we medeni durmuşynda adam hukuklaryny we gender deňligini üpjün etmek döwlet syýasatynyň ileri tutulýan ugurlary bolup galýar. Ykdysady syýasatda raýatlaryň hal-ýagdaýyny ýokarlandyrmaga we «hiç kimi çetde goýmaly däl» ýörelgesini ýerine ýetirmäge gönükdirilen durmuşa gözükdirilen ugruny giňeltmäge aýratyn üns berilýär.

Türkmenistanda 2019-njy ýyldan başlap 50-den köp orta we uzak möhletli milli maksatnamalaýyn resminamalary işlenip taýýarlandy we kabul edildi, olar ilatyň ýaşaýyş derejesini we durmuş gora-

gyny, adam maýasyny, sagdyn durmuş ýörelgesini we daşky gurşaw howpsuzlygyny, senagatlaşma durnuklylygyny, ykdysady ösüşi we iş bilen meşgullygyň öndürjiligin, amatlyklary we innowasiýalary ýokarlandyrylmagyna gönükdirilendir (*Goşundy 1*).

2019–2022-nji ýyllar aralygyndaky döwürde maksatnamalaýyn resminamalaryň çäginde çäreleriň durmuşa geçirilmeginiň netijesinde öý hojalyklaryna pul girdejileri 32,7%, iri we orta kärhanalarda ortaça aýlyk haklary 34,6%, ortaça aýlyk pensiýalar 33,7%, döwlet kömek pullary 48,2% ýokarlandy.

2019–2022-nji ýyllar aralygyndaky döwürde senagat önümleriň önümçiligi 27,8%, oba hojalygy – 30,3%, döwlet býujetiniň girdejileri – 50,1% ýokarlandy. Döwlet býujet çykdajylary saglygy goraýyşa 27,6%, bilime – 37,7% ep-esli ýokarlanýar.

2019–2022-nji ýyllar aralygyndaky döwürde daşary söwda dolanyşygy 30,1%, şol sanda eksport 32,1% ýokarlandy.

Şeýlelik bilen Türkmenistanyň döwlet meýilnamalaşdyryş ulgamy, ýurduň strategiki maksatlarynyň durnukly ösüş ýolunda yzygiderli durmuşa geçirilmegini üpjün edýär.

1. SYNY TAÝÝARLAMAGYŇ USULÝÝETI WE ONUŇ ALNYP BARLYŞY

1.1. Meýletin milli syny taýýarlamağa usulyýet çemeleşmeleri

Syny düzmegiň usulyýeti BMG-niň Ykdysady we durmuş geňeşiniň (ECOSOC) Ikinji Milli meýletin syny taýýarlamak boýunça Amaly gollanmasyna we Ykdysady we durmuş meseleleri boýunça departament (YDMD) tarapyndan taýýarlanan, Milli meýletin synlary taýýarlamak boýunça gollanma (2023-nji ýyldaky görnüşi) esaslanýar.

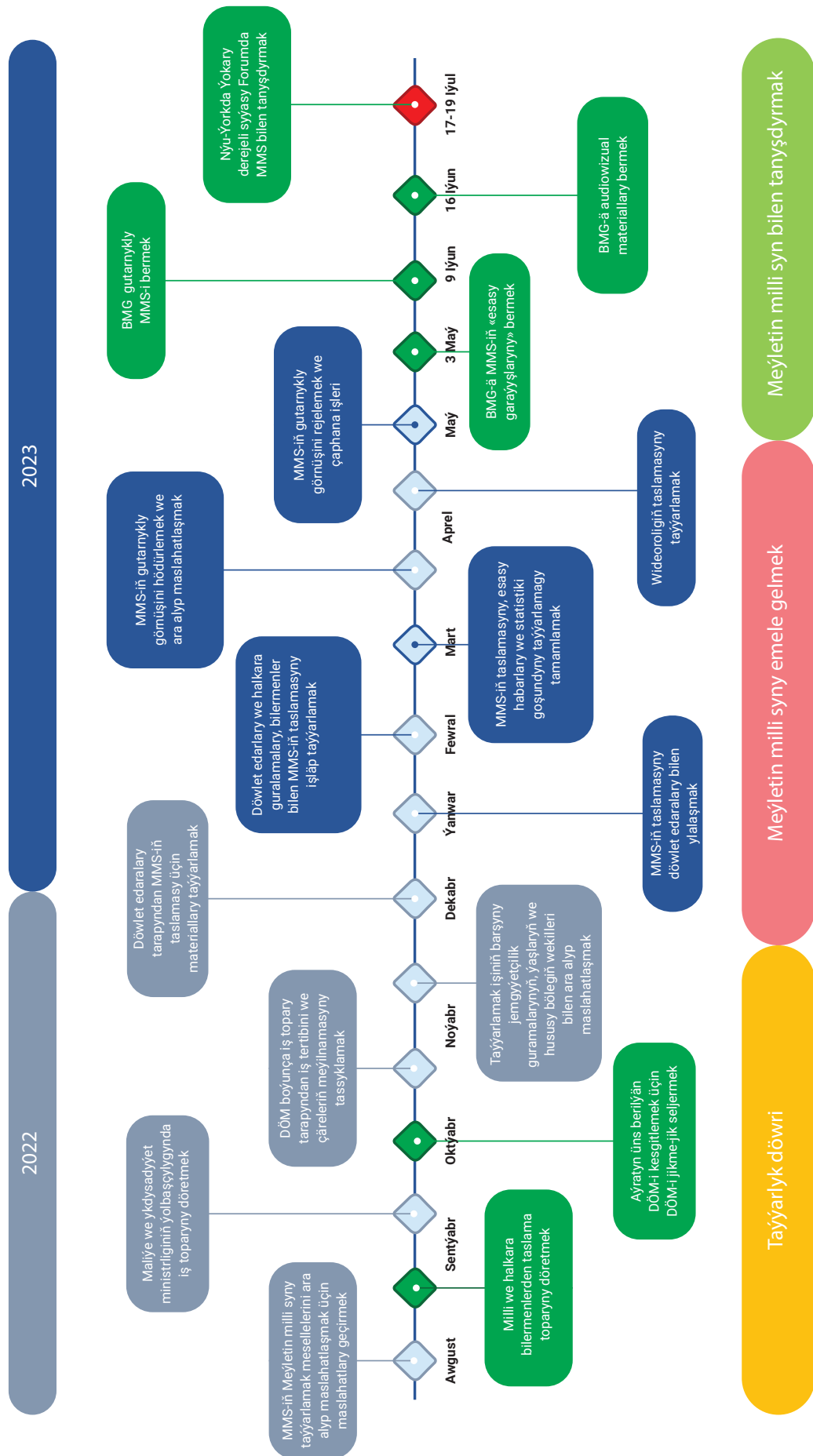
Aýratyn belenilýän DÖM-i saýlap almaga çemeleşmeler

Türkmenistanyň 2030-njy ýyla çenli durnukly ösüş ulgamynda Gün tertibiniň köp ugurlary boýunça meýilnamalaýyn ösýändigini nazara alyp, MMS-i taýýarlamak boýunça Pudagara iş topary tarapyndan 2023-nji ýylda ýokary derejeli Syýasy forumda seretmek üçin Gün tertibi tarapyndan maslahat berlen maksatlardan başga-da, goşmaça Maksatlary goşmak karar edildi. Goşmaça maksatlar DÖM-iň klaster maksatlary we ýurduň esasy ileri tutulýan ugurlary bilen baglydyr. Şu maksatlar howanyň üýtgemegini goşmak bilen ekologiýa, saglygy goraýyş, bilim, azyk we energetika howpsuzlygy ýaly möhüm ugurlary öz içine alýar.

Şeýlelikde, şu Syna «Açlygy ýok etmek, azyk howpsuzlygyny üpjün etmek we

iýmitlenmegi gowulandyrmak hem-de oba hojalygynyň durnukly ösüşine ýardam bermek» 2 DÖM-iň, «Sagdyn durmuş ýörelgesini üpjün etmek we ähli ýaşdaky hemmeleriň abadançylygyna ýardam bermek» 3 DÖM-iň, «Hemmeleri öz içine alýan we adalatly hem-de ýokary hilli bilimi üpjün etmek we hemmeleriň bütin ömrüniň dowamynda okamak mümkinçiligini höweslendirmek» 4 DÖM-iň, «Howanyň üýtgemegi we onuň netijeleri bilen göreşmek boýunça gyssagly çäreleri görmek» 13 DÖM-iň maksatlary goşuldy.

Türkmenistanda BMG-niň Hemişelik utgaşdyryjysynyň edarasynyň maslahat bermegi boýunça şu Syna şeýle hem «Garyplygyň ähli görnüşlerini hemme ýerde ýok etmek» 1 DÖM-i, «Gender deňligini üpjün etmek we aýallaryň hem-de gyzlaryň hukuklaryny we mümkinçiliklerini giňeltmek» 5 DÖM-i goşmaça goşuldy. Şu maksatlar boýunça gowy netijeler bar we Durmuş taýdan goramak ulgamyny kämilleşdirmek we hemmelere degişli (inklýuziw) gowy hilli durmuş hyzmatlaryny ornaşdyrmak boýunça bilelikdäki maksatnamanyň çäklerindäki işler üstünlikli tamamlandy, şeýle hem «Türkmenistanda Aýallaryň saglygy we maşgaladaky ýagdaýy» boýunça Milli seçimleýin gözegçiligiň netijeleri boýunça hasabat taýýarlandy.

1-nji surat. 2023-nji ýylda Türkmenistanyň Meýletin milli synyny taýýarlamak işiniň barşy

Şu Synda aşakdaky DÖM-ler boýunça maglumatlar getiriler:

1 DÖM «Garyplygyň ähli görnüşlerini hemme ýerde ýok etmek»

2 DÖM «Açlygy ýok etmek, azyk howpsuzlygyny üpjün etmek we ýमितlenmegi gowulandyrmak hem-de oba hojalygynyň durnukly ösüşine ýardam bermek»

3 DÖM «Sagdyn durmuş ýörelgesini üpjün etmek we ähli ýaşdaky hemmeleriň abadançylygyna ýardam bermek»

4 DÖM «Hemmeleri öz içine alýan we adalatly hem-de ýokary hilli bilimi üpjün etmek we hemmeleriň bütin ömrüniň dowamyn-da okamak mümkinçiligini höweslendirmek»

5 DÖM «Gender deňligini üpjün etmek we aýallaryň hem-de gyzlaryň hukuklaryny we mümkinçiliklerini giňeltmek»

6 DÖM «Hemmeler üçin suw serişdeleriniň bolmagyny we rejeli peýdalanylmagyny üpjün etmek»

7 DÖM «Hemmeler üçin arzan, ygtybarly, durnukly we döwrebap energiýa çeşmeleriniň elýeterliligini üpjün etmek»

9 DÖM «Durnukly infrastrukturany döretmek, hemme zady öz içine alýan we durnukly senagatlaşma we innowasiýalara ýardam bermek»

11 DÖM «Şäherleriň we ilatly nokatlaryň açyklygyny, howpsuzlygyny, durmuşa ukyplylygyny we ekologiki durnuklylygyny üpjün etmek»

13 DÖM «Howanyň üýtgemegi we onuň netijeleri bilen göreşmek boýunça gyssagly çäreleri görmek»

17 DÖM «Durnukly ösüşiň hatyrasyna global hyzmatdaşlygyň çäklerinde amala aşyryjy serişdeleri pugtalandyrmak we işleri tizleşdirmek»

Maglumat çeşmeleri we Syny taýýarlarmagyň barşynda ony laýyk getirmek

Şu MMS işlenip taýýarlananda milli we pudaklaýyn ösüş maksatnamalarynyň, şeýle hem halkara guramalarynyň hasabatlarynyň, şol sanda durmuş syýasaty, gender deňligi, howanyň üýtgemegi ulgamlarynda, hyzmatdaşlygy pugtalandyrmak meseleleri boýunça halkara borçnamalarynyň çäklerindäki hasabatlaryň maglumatlary peýdalanyldy. Şunda DÖM-iň milli görkezijileriniň maglumatlarynyň esasy çeşmesi bolup Türkmenistanyň Statistika baradaky döwlet komitetiniň DÖM boýunça maglumatlar binýady hyzmat etdi.

Durnukly ösüş maksatlarynyň ählisi boýunça maglumatlaryň we usulyýetiň bardygyny we olaryň global metamaglumatlara laýyk gelýändigini kesgitlemek maksady bilen, 2021-nji ýylda DÖM-iň gazanylyşyna orta möhletli syn geçirildi. Şu işiň çäklerinde Türkmenistanyň degişli ministrligleriniň we pudak edaralarynyň, BMG-niň agentlikleriniň we beýleki halkara guramalarynyň hünärmenleriniň gatnaşmagynda DÖM-iň her biri boýunça duşuşyklar geçirildi. Şol duşuşyklaryň netijesinde Türkmenistanda ileri tutulmaýan wezipeler we görkezijiler aýryldy. DÖM-iň täze wezipeleri we görkezijileri kabul edildi, usulyýeti işläp taýýarlamak, ministrligleriň we pudaklaýyn dolandyryş edaralarynyň maglumatlaryny ýygnamak, işlemek we seljermek üçin jogapkär işgärlere gaýtadan seredildi.

Syny taýýarlarmagyň barşynda statistiki maglumatlary tassyklamak (werifikasiýa) dürli usullaryň kömegi bilen amala aşyryldy. Şolaryň esasynda geçirilen seljerme, şeýle hem olaryň esasynda taýýarlanan netijenamalar döwlet edaralarynyň, hökümete degişli bolmadyk

guramalaryň wekilleri, belli bir pudaklar boýunça bilermenler we beýleki gyzyklanýan taraplar bilen ylalaşyldy.

Päsgeçilikler

Syn taýýarlanýan mahalynda esasy päsgelçilikler DÖM-iň görkezijileri boýunça hasabatlylykdaky we milli we halkara derejelerinde seljerilýän birnäçe görkezijilerdäki ýetmezçilikler bilen bagly boldy.

Orta möhletli syn bermegi geçirmegiň barşynda aýry-aýry maglumatlaryň elýeterliligi we hili, metamaglumatlaryň bolmazlygy we maglumatlaryň bölünendigi, birnäçe çekilen taraplary bolan görkezijiler üçin maglumat çeşmelerini kesgitlemegiň zerurlygy ýaly ýetmezçilikler ýüze çykaryldy.

1.2. Gyzyklanýan taraplar bilen özara hereket etmek

Syny işläp taýýarlarmaga gatnaşan taraplar

Syny taýýarlamak işi döwlet edaralaryny, Parlamenti, raýat jemgyýetini, DÖM-iň ýaş ilçilerini, hususy bölegi, akademiki toparlaryň wekillerini, BMG-niň agentliklerini we birnäçe gyzyklanýan taraplary çekmek bilen köpleriň gatnaşmagynda alnyp barylýdy.

Syny taýýarlarmagyň barşynda Türkmenistanyň Hökümeti 2030-njy ýyla çenli Gün tertibiň «hiç kimi çetde goýmaly däl» diýen esasy ýörelgesinden ugur aldy. Şu maksat bilen ikinji Meýletin milli syny taýýarlamak üçin bilelikdäki pudagara iş topary döredildi.

Syn taýýarlamak boýunça işleri dolandyrmak, pudagara iş toparlaryň işjeň

gatnaşmagynda DÖM-i durmuşa geçirmek boýunça utgaşdyryjy edara bolan Türkmenistanyň Maliýe we ykdysadyýet ministrligi ýerine ýetirdi. Synyň taslamasy gyzyklanýan taraplaryň ählisi bilen birnäçe tapgyrda ara alnyp maslahatlaşyldy.

Esasy orun Türkmenistanyň Statistika baradaky döwlet komitetine berildi, ol statistiki maglumatlaryň ýygnaýmagyny üpjün etdi we ministrlkler we pudaklaýyn dolandyryş edaralary bilen bilelikde Synyň ýanyna goşulýan statistiki goşundyny taýýarlady.

Syny taýýarlamagyň barşy

Durnukly ösüş maksatlaryny gazanmak boýunça Türkmenistanyň ikinji Meýletin milli synyny taýýarlamak 2022-nji ýylda, ýurduň Hökümeti bilen BMG-niň arasyn-da MMS-i taýýarlamak boýunça hereketleriň bilelikdäki meýilnamasynyň kabul edilmegi bilen başlandy.

Ikinji MMS-i işläp taýýarlamak Türkmenistanyň Maliýe we ykdysadyýet ministrligi utgaşdyrylýan Pudagara iş topary tarapyndan amala aşyryldy.

Türkmenistanda DÖM boýunça hasabatlylygy pugtalandyrmak boýunça hereketleriň milli meýilnamasyny işläp taýýarlamak Syn üçin zerur bolan maglumatlaryň dolulygyny üpjün etmäge mümkinçilik berdi.

Birinji Milli meýletin syny taýýarlamagyň tejribesini nazara almak bilen, gyzyklanýan taraplary Syny taýýarlamak işine çekmeklige aýratyn üns berildi. Döwlet edaralary, BMG-niň agentlikleri, DÖM-iň ýaş ilçileri, hususy bölek we jemgyýetçilik guramalary bilen geňeşler guraldy.

Durnukly ösüş maksatlaryny durmuşa geçirmek boýunça esasy netijeler we

geljekki ädimler ýokarda agzalan çäreleriň netijelerini hasaba almak bilen kesgitlendi.

MMS-i taýýarlamak Türkmenistanyň Maliýe we ykdysadyýet ministrligi bilen BMG-niň Ösüş maksatnamasynyň arasyndaky «Durnukly ösüş maksatlaryny durmuşa geçirmek boýunça platforma, II tapgyr» bilelikdäki taslamanyň çäklerinde, Türkmenistanyň Hökümeti tarapyndan zerur bolan maliýe serişdeleriniň we hünärmenleriň bölünip berilmeginde we BMG-niň Hemişelik utgaşdyryjynyň wekilhanasynyň umumy utgaşdyrmagynda amala aşyryldy.

Beýleki ýurtlaryň tejribesini hasaba almak maksady bilen birnäçe ýurtlaryň ikinji meýletin milli synlary öwrenildi.

Şeýle hem Türkmenistanyň Hökümeti we bilermenler MMS-i taýýarlamak boýunça BMG-niň Ykdysady we durmuş meseleleri boýunça departamenti, BMG-niň Ýewropa ykdysady komissiýasy (BMG ÝYK) we BMG-niň Aziýa we Ýuwaş umman üçin Ykdysady we durmuş komissiýasy (ESKATO) tarapyndan guralan geňeşmelere işjeň gatnaşdylar.

Türkmenistanyň Hökümeti Hemişelik utgaşdyryjynyň ýolbaşçylygynda BMG-niň ýurt boýunça toparyna şu Syny taýýarlamaga berlen goldaw üçin minnetdarlyk bildirýär.

Şeýle hem biz BMG-niň ESKATO MMS boýunça uly geňeşçisi Keýtlin Portere we Gazagystan Respublikasynyň Milli ykdysadyýet ministrliginiň Ykdysady barlaglar institutynyň Durnukly ösüşiň maksatlary boýunça Sekretariatynyň direktory Bakytgul Hambara MMS-i taýýarlamagyň barşynda bilermenlik goldawynyň berlendigi üçin minnetdarlygymyzy bildirýäris.

2. DURNUKLY ÖSÜŞ MAKSATLARYNYŇ TÜRKMENISTANYŇ MILLI SYÝASATYNA GOŞULMAGY

2.1. Durnukly ösüş maksatlarynyň millileşdirilmegi

Türkmenistan 2030-njy ýyla çenli Durnukly ösüş maksatlaryny millileşdirmek we ýerli ýagdaýa laýyk getirmek boýunça tapgyrlyýyn çäreleri geçirýär.

Durnukly ösüş ulgamynda global Gün tertibe goşulan köp ýurtlarda bolşy ýaly, Türkmenistanda hem DÖM-i durmuşa geçirmek boýunça utgaşdyryjy edara kesgitlendi. 2017-nji ýylda Türkmenistanyň Prezidentiniň Karary bilen Türkmenistanyň Maliýe we ykdysadyýet ministrligi DÖM-i durmuşa geçirmek boýunça utgaşdyryjy edara hökmünde bellenildi, ol milli derejede DÖM-i durmuşa geçirmek işlerini utgaşdyrýar we gözegçiligi üpjün edýär.

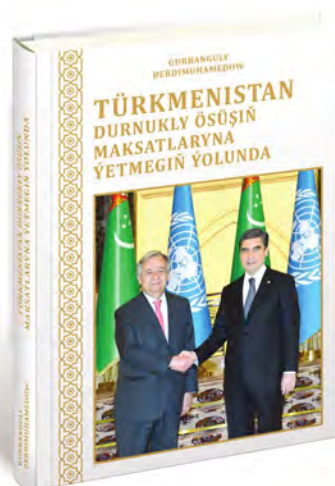
Netijeli gözegçilik etmek maksady bilen DÖM-iň maglumatlar binýadyny döretmek we alyp barmak boýunça jogapkärçilik Türkmenistanyň Statistika baradaky döwlet komitetiniň üstüne ýüklendi.

Utgaşdyryjy edara bilen Türkmenistanyň Statistika baradaky döwlet komitetiniň bilelikdäki işi DÖM-iň ýurt tarapyndan kabul edilen wezipelerini we görkezijilerini durmuşa geçirmekdäki ösüşe ulgamlaryň gözegçilik geçirmek we zerur çäreleri we syýasaty işläp düzmek üçin mümkinçilik berýär.

Türkmenistanyň durmuş-ykdysady ösüş döwlet maksatnamalarynyň we meýilnamalarynyň esasynda amala aşyrylýar.

Durnukly ösüş ulgamynda maksatlary gazanmak we wezipeleri durmuşa geçirmek üçin Türkmenistan tarapyndan görülyän esasy çäreler we hereketler türkmen halkynyň Milli Lideriniň Birleşen Milletler Guramasynyň Baş Assambleýasynyň 73-nji sessiýasynda we Türkmenistanyň Birinji Meýletin milli synynda tanyşdyrylan «Türkmenistan Durnukly ösüş maksatlaryny gazanmak ýolunda»¹ atly kitabynda beýan edildi.

Birinji Meýletin Syn bilen tanyşdyrylan pursatyndan bäri ýurtda DÖM-i millileşdirmegi kämilleşdirmek boýunça ulgamlaryň işler alnyp barylýar. Geçirilen işleriň netijesinde Durnukly ösüş maksatlarynyň milli wezipeleriniň we görkezijileriniň sanawy derwaýyslaşdyryldy. 2022-nji ýylyň 23-nji iýuny ýagdaýyna,

¹ Gurbanguly Berdimuhamedow, 2018 ýyl.

DÖM-iň üýtgedilen, aýrylan we goşulan görkezijileriniň sanawyna laýyklykda, Türkmenistanda 136 wezipe we 180 görkeziji kabul edildi, olar 2030-njy ýyla çenli durmuşa geçiriler.

Durnukly ösüş boýunça maksatlaryň we wezipeleriň milli maksatnamalaýyn resminamalaryna goşulmagynyň ýokary derejesi netijesinde Türkmenistan DÖM-i ornaşdyrmak işine gowy badalgadan başlady. Häzirki wagtda ähli milli maksatlar, meýilnamalar, konsepsiýalar we beýleki maksatnamalaýyn resminamalar ilatyň ýaşaýyş derejesini we hal-ýagdaýyny ýokarlandyrmagy ýurdy uzak möhletli ösdürmegiň baş maksady hökmünde goýýarlar we 2030-njy ýyla çenli global Gün tertibinde goýlan wezipeleri beýan edýärler.

2022-nji ýylyň başynda ýurtda täze uzak möhletleýin resminama «Berkarar döwletiň täze eýýamynyň Galkynyşy: Türkmenistany 2022–2052-nji ýyllarda durmuş-ykdysady taýdan ösdürmegiň Milli maksatnamasy» kabul edildi, onda 2030-njy ýyla çenli Gün tertibini gazanmaga möhüm orun berilýär.

Milli maksatnamanyň esasy maksady Türkmenistanyň milli ykdysadyýetiniň sazlaşykly we durnukly ösüşini üpjün etmegiň täze modelini emele getirmek bolup durmak bilen şulara gönükdirilendir:

- ýurduň syýasy, ykdysady, durmuş we medeni ösüşini üpjün etmek;
- geljekki otuz ýylda milli garaşsyzlygyň we bitaraplygyň esaslaryny mundan beýläk hem pugtalandyrmak;
- döwlet dolandyryşy ulgamyny bazar ykdysadyýetiniň üýtgeýän şertlerine laýyklykda kämilleşdirmek;
- makroykdysady durnuklylygy pugtalandyrmak;

- milli ykdysadyýetiň bäsdeşlige ukyplylygyny ýokarlandyrmak we onuň dünýäniň durnukly ösýän ýurtlarynyň derejesinde eýeleýän ornuny pugtalandyrmak;

- milli ykdysadyýetiň senagatlaşma derejesini ýokarlandyrmak, institusional özgertmeleriň, sanly ykdysadyýetiň we sanly tehnologiýalaryň durmuşa geçirilişini çuňlaşdyrmak, bazar ykdysadyýetini, kiçi we orta telekeçiligi işjeň ösdürmek, amatly işewürlik gurşawyny döretmek;

- ykdysadyýetiň pudaklaryny mundan beýläk hem bilimlere, innowasiýalara esaslanmak, ykdysady we ekologiýa taýdan howpsuz tehnologiýalary ulanmak bilen ösdürmek;

- ýurduň sebitlerini innowasion we durnukly ösdürmek;

- ekologiýa we azyk howpsuzlygyny üpjün etmek, «ýaşyl ykdysadyýetiň» ösüşini höweslendirmek;

- adam maýasyny ösdürmek, raýatlaryň ýaşaýyş derejesini, durmuş taýdan goraglylygyny we iş bilen üpjünçiligini mundan beýläk hem ýokarlandyrmak;

- Türkmenistanda BMG tarapyndan kabul edilen Durnukly ösüş maksatlarynyň yzygiderli durmuşa geçirilmegini üpjün etmek.

2022-nji ýylda «Türkmenistanyň Prezidentiniň ýurdumyzy 2022–2028-nji ýyllarda durmuş-ykdysady taýdan ösdürmegiň Maksatnamasy» kabul edildi. Şu Maksatnamanyň esasy maksatlary ýurduň durnukly ykdysady ösüşini üpjün etmek, ähli pudaklary düzümläýin özgertmek, pugta amatlyklary we hemme zady gurşap alýan senagaty döretmek, dünýä ykdysady ulgamyna goşulyşmagy çuňlaşdyrmak, önümçiligiň ähli ugurlaryna innowasiýalary we sanly ulgamlary ornaşdyrmak, hu-

susy telekeçiligiň ornuny ýokarlandyrmak, durmuş goraglylygyny pugtalandyrmak we ilatyň ýaşayş derejesini dünýäniň ykdysady taýdan ösen ýurtlarynyň derejesine ýetirmek bolup durýar.

DÖM-i ýerli ýagdaýa laýyk getirmek meselesi ýurduň sebitleriniň ösüşi bilen baglydyr. Şunuň bilen baglylykda, Türkmenistanyň Hökümeti welaýatlary senagatlaşdyrmaga, ýurtda öndürilýän önümleriň möçberlerini artdyrmak, ilatyň girdejilerini köpeltmek, täze iş ýerlerini döretmek, şeýle hem ilatly ýerleriň amatlyklaryny we abadanlaşdyrylyşyny kämilleşdirmek meselelerine aýratyn üns berýär. Şu meseleleri çözmek üçin 2022-nji ýylda «Türkmenistanyň Prezidentiniň obalaryň, şäherçeleriň, etraplardaky şäherleriň we etrap merkezleriniň ilatynyň ýaşayş-durmuş şertlerini özgertmek boýunça 2028-nji ýyla çenli döwür üçin Milli maksatnamasy» kabul edildi.

Şeýlelikde, Türkmenistanyň strategik we maksatnamalaýyn resminamalary DÖM-i göz önünde tutmak bilen işlenip düzülýär we durmuşa geçirilýär. Şunuň bilen birlikde, DÖM-iň deňeçerligine we milli syýasata goşulşyna gözegçilik geçirmek we baha bermek möhümdir.

DÖM-i durmuşa geçirmegiň netijeliligini ýokarlandyrmaga gönükdirilip geçirilýän çäreleriň logiki dowamy Türkmenistan-

da DÖM-iň hasabatlylygyny pugtalandyrmak boýunça hereketleriň Milli meýilnamasynyň işlenip taýýarlanmagy bolup durýar. Bu resminama Türkmenistanda DÖM-i durmuşa geçirmek boýunça orta möhletli, DÖM-i milli syýasata goşmakda ozal gazanylan netijeleriň we orta möhletli geljekde durmuşa geçirmek üçin niýetlenilýän mundan beýläkki ileri tutulýan çäreleriň esasynda gurulýan strategik garaýyşdan ybaratdyr.

Hereketleriň Milli meýilnamasynyň esasy maksatlary düzümleýin çemeleşmeleri çuňlaşdyrmak we DÖM-i durmuşa geçirmegiň esasy ugurlarynda amatly tejribeleri ulanmak bolup durýar.

Maliýe serişdeleri bilen üpjünçilik ýurduň strategik ileri tutulýan ugurlarynyň netijeli durmuşa geçirilmegini üpjün etmegiň esasy faktorlarynyň biri bolup durýar. Häzirki wagtda Türkmenistanyň Hökümeti bilen BMG-niň Bilelikdäki bilermenler topary tarapyndan DÖM-i maliýeleşdirmek meselelerini öwrenmek we olara degişli teklipleri işläp taýýarlamak boýunça işeň iş geçirilýär. DÖM-i maliýeleşdirmegiň Toplumlaýyn milli mehanizmleriniň (MTMM) ornaşdyrylmagy Türkmenistanda maliýäni meýilleşdirmäge, býujet ulgamyny ösdürmäge, maýa goýum ýagdaýyny we işewürlük gurşawyny gowulandyrmaga, maýa bazarlaryny ösdürmek we inno-

wasion maliýe gurallaryny ornaşdyrmak ýaly ugurlaryny ösdürmäge ýaram eder.

2.2. Durnukly ösüş maksatlarynyň milli ösüş maksatnamalaryna goşulmagy

2030-njy ýyla çenli durnukly ösüş ulgamynda Gün tertibi, onuň hemme zady öz içine alýan häsiýetiniň bardygy bilen bagly, ýurdy durmuş-ykdysady taýdan ösdürmegiň milli syýasatlaryny, strategiýalaryny, konsepsiýalaryny we meýilnamalaryny üýtgetmegiň (transformasiýa) zerurlygyny şertlendirýär. Bu öz gezeginde, DÖM-iň wezipeleriniň milli syýasata tapgyrlylygyny ornaşdyrylmagyny talap edýär. Şunuň bilen birlikde, durnukly ösüş ýörelgelerini milli syýasata netijeli goşmak üçin ulgamlaryň barlagyň geçirilmegi gowy bolardy.

Ýurt bilen baglylykda DÖM-i ulanmak mümkinçiliginiň derwaýyslygyny kesgitlemek maksady bilen 2017, 2019 we 2022-nji ýyllarda BMGÖM-iň ýardam etmeginde hereket edýän milli, sebitleýin we pudaklaryň maksatnamalaryna milli derejede hem, sebitiçi derejede hem Çalt toplumlaryň bahalandyryma (Rapid integrated assessment, mundan beýläk – RIA) geçirildi.

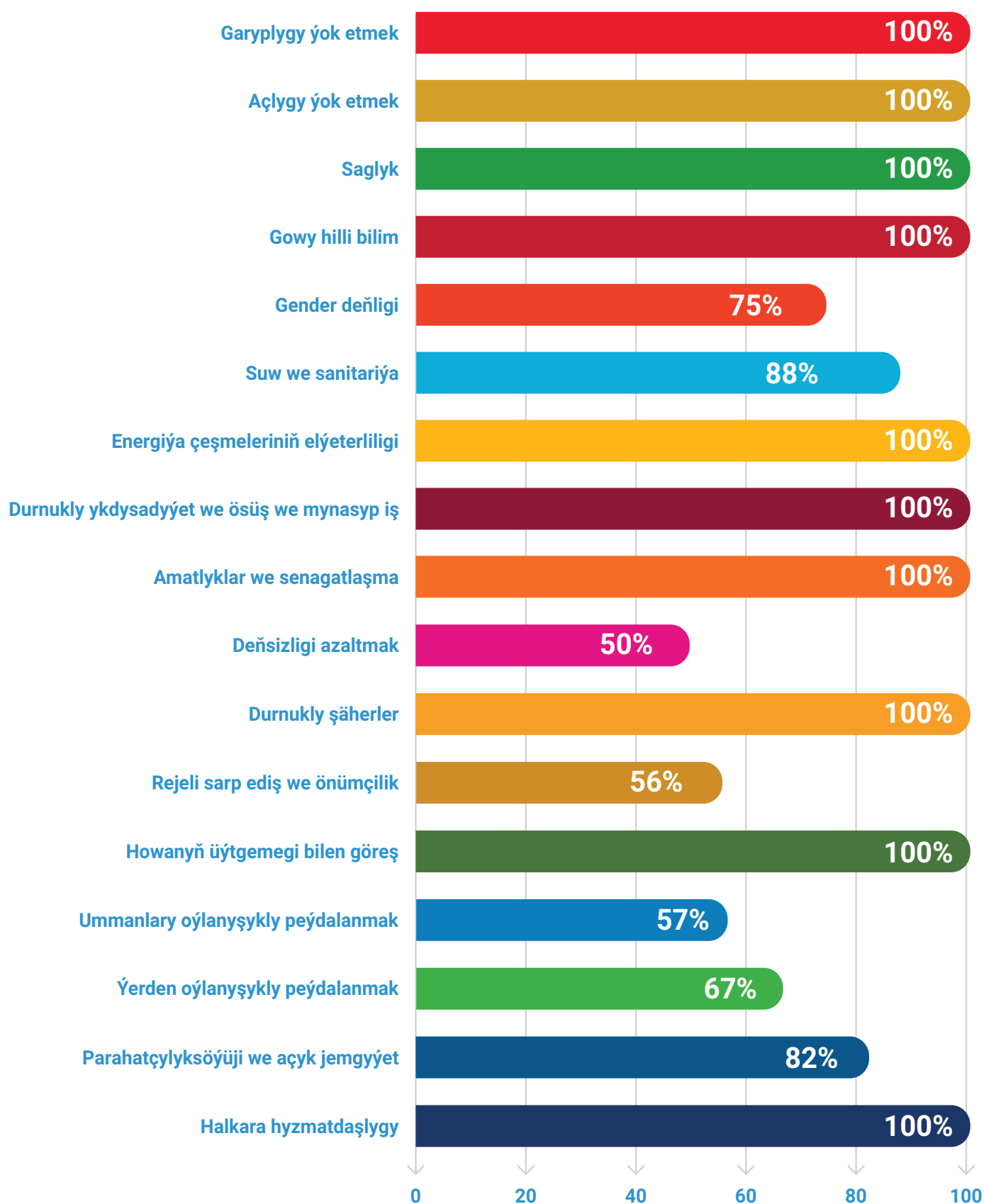
Birinji iki bahalandyrmalaryň barşynda 2010–2019-njy ýyllar aralygyndaky döwürde kabul edilen, durmuşa geçirilmeli möhleti esasan 2020-nji ýyly içine alýan döwre niýetlenen maksatnamalaryň resminamalara seredildi. Baha bermegiň jemleri boýunça DÖM-iň Türkmenistan tarapyndan kabul edilen wezipeleriniň hereket edýän maksatnamalaryň resminamalara goşulmagy-

nyň ýeterlik ýokary derejesi ýüze çykaryldy: 2017-nji ýylda 84% we 2019-njy ýylda 85%.

Soňky ýyllarda Türkmenistanda uzak möhletli we orta möhletli döwürler üçin birnäçe täze maksatnamalaryň resminamalar kabul edildi. Şunuň bilen baglylykda, 2022-nji ýylda, Syny taýýarlamaýyň çäklerinde üçünjü Çalt toplumlaryň bahalandyryma geçirildi. 2022-nji ýylda geçirilen RIA bahalandyrymada 24 sany maksatnamalaryň resminama seçimiň seljerme geçirildi. Türkmenistanda alnyp barylýan syýasatyň Durnukly ösüşiň maksatlaryna laýyklygyna kartirleme (daşyndan seretmek) arkaly çalt baha bermek DÖM-iň wezipeleriniň strategiýalara, maksatnamalara we hereketleriň meýilnamalaryna goşulmagynyň ýokary derejesiniň (85%) saklanyp galýandygyny görkezdi.

Baha berme 1–4, 7–9, 11, 13 we 17 DÖM boýunça Türkmenistan tarapyndan kabul edilen wezipeleriň doly (100%) goşulandygyny görkezdi (2-nji surat). Beýleki maksatlar boýunça DÖM-iň wezipeleriniň häzirki wagtda ýurt tarapyndan durmuşa geçirilýän maksatnamalara goşulma derejesi 50%-den (DÖM 10 – Ýurtlaryň içinde we olaryň arasynda deňsizligi azaltmak) 88%-e (DÖM 6 - Hemmeler üçin suw serişdeleriniň bolmagyny we rejeli peýdalanylmagyny üpjün etmek) çenli üýtgäp durýandygyny görkezdi.

Maksatnamalaryň milli resminamalaryň köpüsi üçin keseleýin (sektoral/pudaklaryň) aragatnaşyklar häsiýetlidir – bir meýilnama köp wezipeleri gurşap alýar, dikleýin (toplumlaryň) aragatnaşyklar az derejede häsiýetlidir – bir wezipä özara we olar bilen bagly DÖM bilen baglanyşykly bilelikde birnäçe maksatnamalaryň resminamalarda seredilýär.

2-nji surat. DÖM-iň Türkmenistan tarapyndan kabul edilen wezipeleriniň 17 DÖM boýunça durmuşa geçirilýän maksatnamalaýyn resminamalara goşulma derejesi (RIA-2022), %

Pudaklaýyn milli maksatnamalaýyn resminamalarda köplenç halatda şu DÖM-ler goşulandyr:

3 DÖM Sagdyn durmuş ýörelgesini üpjün etmek we ähli ýaşdaky hemmeleriň abadançylygyna ýardam bermek (58%);

9 DÖM Durnukly infrastrukturany döretmek, hemme zady öz içine alýan we durnukly senagatlaşma we innowasiýalara ýardam bermek (54%);

4 DÖM Hemmeleri öz içine alýan we adalatly hem-de ýokary hilli bilimi üpjün etmek we hemmeleriň bütin ömrüniň dowamynda okamak mümkinçiligini höweslendirmek (50%);

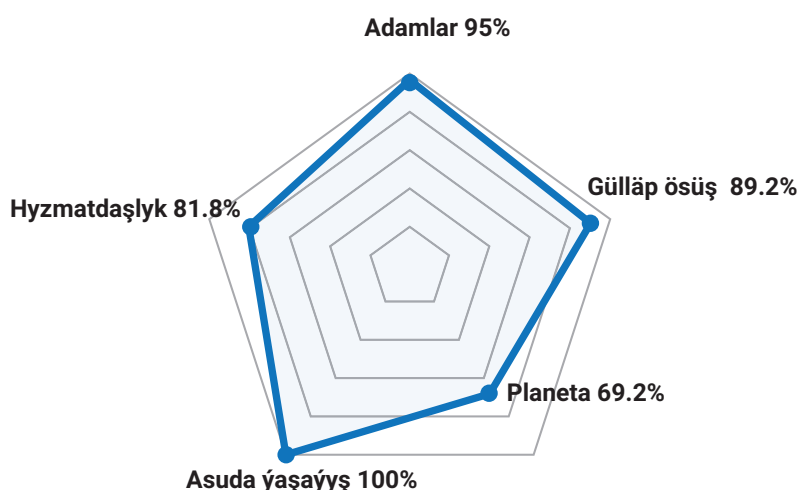

17 DÖM Durnukly ösüşiň hatyrasyna global hyzmatdaşlygyň çäklerinde amala aşyryjy serişdeleri pugtalandyrmak we işleri tizleşdirmek (46%).

Global 17 DÖM möhüm baş ugurda jemlenendir: adamlar, planeta, parahatçylyk (parahatçylykly durmuş), gülläp ösüş we hyzmatdaşlyk.

RIA-2022 netijeleri boýunça Türkmenistanyň seredilen maksatnamalaýyn resminamalarynda «Parahatçylyk» (16 DÖM)

ugry boýunça kabul edilen wezipeler dooly (100%) goşulypdyr, «Adamlar» (1–5 DÖM) bölegi boýunça hem gurşap alma görkezijisi ýokarydyr – 95%, wezipeleri goşmagyň iň pes derejesi «Planeta» (DÖM 6, 12–15) ugruna degişlidir – 69,2% (3-nji surat).

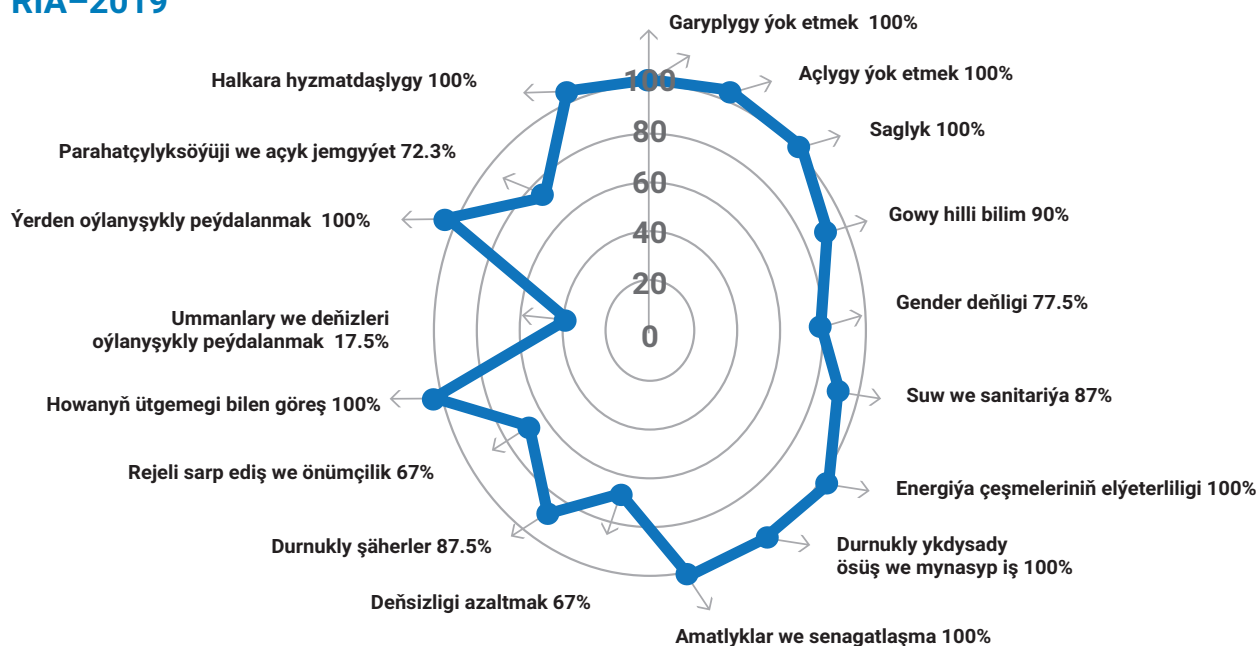
3-nji surat. DÖM-iň Türkmenistan tarapyndan kabul edilen wezipelerini 5 möhüm elementler boýunça milli maksatnamalaýyn resminamalara ornaşdyrmak, kabul edilen wezipelere garanyňda %-de

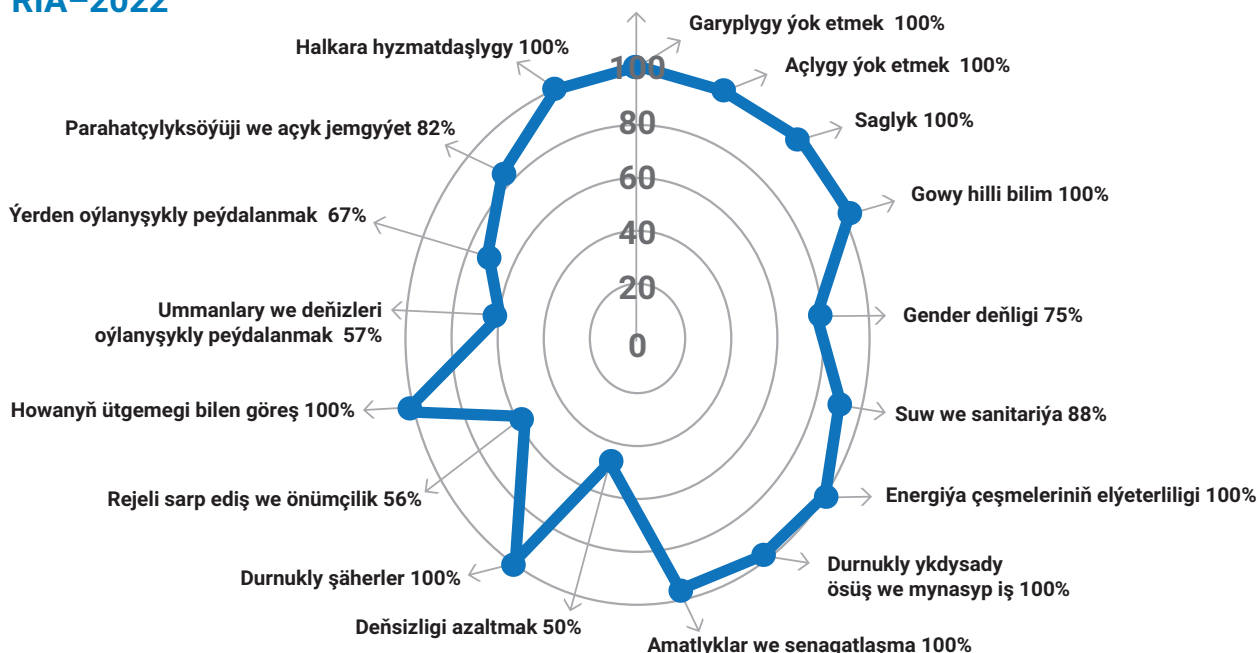
Umuman depgine seredilende Türkmenistanda öňegidişligiň bardygyny görüňýär: eger 2017-nji ýylda geçirilen RIA-seljerişiň jemleri boýunça ýurt tarapyndan kabul edilen wezipeler 17 DÖM-iň 8-si boýunça,

2019-njy ýylda 9-y boýunça maksatnamalaýyn resminamalaryna doly goşulan bolsa onda 2022-nji ýylda durnukly ösüşiň 10 maksady boýunça wezipeleriň goşulandygyny bellenýär (4-nji surat).

RIA-2019

RIA-2022

4-nji surat. DÖM-iň wezipeleriniň durmuşa geçirilýän milli maksatnamalaýyn resminamalara goşulma depgini, Türkmenistan tarapyndan kabul edilen wezipeler babatynda, %

Geçen döwürden tapawutlylykda (esasan, 2015–2020 ýyllarda meýilnamalaýyn döwri) Türkmenistanda häzirkä wagtda durmuşa geçirilýän milli maksatnamalaýyn resminamalara (2021–2025) Durnukly ösüşiň ähli 17 maksady goşulypdyr. RIA-2019 seljerişde 16 DÖM-i bardy, 14 DÖM-i ýokdy). Hususan-da, goşulma diýip biz milli maksatnamalaýyn resminamalaryň maksatlarynyň we wezipeleriniň DÖM-iň ýurt tarapyndan kabul edilen wezipelerine deň gelmegini göz önünde tutýarys.

Maksatlaýyn görkezijileriň milli maksatnamalaýyn resminamalara goşulmagy bilen bagly oňyn meýil ýüze çykaryldy, bu DÖM-i gazanmakda Türkmenistan tarapyndan öňegidişlige gözegçilik etmek üçin örän möhümdir. 2019-njy ýyl bilen deňeşdirilende görkezijileriň goşulma derejesi RIA-seljerişini jemleri boýunça 2022-nji ýylda 29%-den 35%-e çenli ýa-da 6 göterim nokady ýokary boldy.

Durmuşa geçirmegiň mehanizmi nukdaýnazaryndan maksatnamalaýyn resminamalarda berkidilen anyk jogapkär ýerine ýetirijiler we durmuşa geçirmegiň döwürleri görkezilen Çäreler meýilnamalarynyň bir ölçegli üpjün edilipdir. 2022-nji ýylda seredilen 24 milli maksatnamalaýyn resminamalaryň 91,7%-de durmuşa geçirilmeli möhletleri görkezilen Çäreler meýilnamalary bar, 83,3%-de her bir çäre boýunça jogapkär ýerine ýetiriji kesgitlenipdir (2019-njy ýylda – 72,2%).

Şunuň bilen birlikde, 2022-nji ýylda geçirilen RIA-seljeriş Türkmenistanda DÖM-i millileşdirmek boýunça şu çäreleriň zerurdygyny görkezdi, hususan-da strategik meýilleşdirmegiň kadalaşdyryjy-hukuk namalarynyň binýadyny kämilleşdirmek, ýurtda DÖM-i durmuşa

geçirmekde öňegidişligi ölçemek we soňundan olary çözmegiň ýollaryny işläp taýýarlamak bilen meseleleri ýüze çykarmak üçin monitoring geçirmek maksatlarynda DÖM-iň takyk goýlan we Türkmenistan tarapyndan uýgunlaşdyrylan her bir wezipesi boýunça statistiki maglumatlar bar bolan maksatnamalaýyn resminamalaryna goşmak üçin ýurt üçin esasy ileri tutulýan çaltlandyryjy görkezijileriň sanawyny kesgitlemek.

2.3. Durnukly ösüşi maliýeleşdirmek: BMG bilen Türkmenistanyň Hökümetiniň MTMM-i ornaşdyrmak boýunça hyzmatdaşlygy

2030-njy ýyla çenli Gün tertibini durmuşa geçirmegiň möhüm wezipeleriniň biri bolup, durnukly ösüşi maliýeleşdirmek meseleleri çykyş edýär.

Türkmenistan Addis-Abeba hereketler meýilnamasyny doly goldady we DÖM-i Maliýeleşdirmegiň toplumlaýyn milli mehanizmini ornaşdyrmaga girişdi. Bu iş ösüşiň milli ileri tutulýan ugurlaryny durmuşa geçirmek üçin maliýeleşdirmegi döwlet, hususy we beýleki maliýeleşdiriş çeşmelerini jemlemäge gönükdirilendir.

Türkmenistanyň Maliýe we ykdysadyýet ministrligi bilen Türkmenistanda BMG durnukly ösüş ulgamynda maksatlary gazanmakda hyzmatdaşlyk etmek barada özara düşünişmek hakynda Ähtnama gol çekdiler, ol Addis-Abeba gün tertibiniň işiniň ýedi ugruny gurşap alýar.

Ýurt ösüşi maliýeleşdirmek boýunça global platformalara, şol sanda ECOSOC forumlaryna işjeň gatnaşýar.

2020-nji ýylda Aşgabat şäherinde «Durnukly ösüş maksatlaryny durmuşa geçirmegi maliýeleşdirmek boýunça halkara seminary: Maliýeleşdirmegiň toplumlaýyn milli mehanizminiň (MTMM) orny» maslahatynyň geçirilmegi bu ugurda ýene bir möhüm waka boldy. Şu halkara seminarynyň jemleýji resminamasy BMG-niň Baş Assambleýasynyň 74-nji sessiýasynyň resminamasy hökmünde ýaýradyldy.

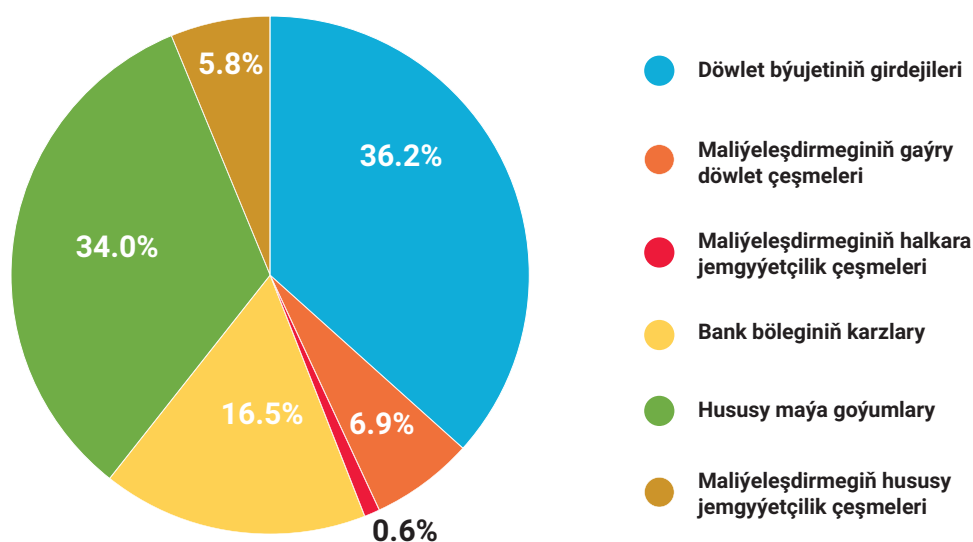
MTMM-i durmuşa geçirmek boýunça dürli çemeleşmeleri öwrenmek, şeýle hem DÖM boýunça Milli Iş toparynyň işine ýardam etmek maksady bilen, BMG-niň başlangyjy boýunça BMG bilen Türkmenistanyň Hökümetiniň arasynda DÖM-i maliýeleşdirmek meseleleri boýunça Bilelikdäki bilermenler topary düzüldi. Bilermenler toparynyň birinji mejlisleri 2021-nji ýylda geçdi we maliýeleşdirmek babatynda döwlet edaralaryndan bolan bilermenleriň mümkinçiligini ýokarlandyrmakda ünsi jemlediler. 2022-nji ýylda topar Ösüş maliýeleşdirmegi bahalandyrmak

prosesini goldady we ýurt derejesinde bilermenleriň mümkinçiligini ýokarlandyrmagyň üstünde işledi.

Ýurtta MTMM-i ornaşdyrmak maksady bilen 2022-nji ýylda BMGÖM bilen Türkmenistanyň Maliýe we ykdysadyýet ministriginiň we «Merkezi Aziýada DÖM-iň platformasyny döretmek» atly sebitleýin taslamanyň arasynda «Durnukly ösüş maksatlaryny durmuşa geçirmek boýunça platforma, II tapgyr» taslamasynyň çäklerinde BMGÖM-niň usulyýeti boýunça Ösüş maliýeleşdirmegi bahalandyrmak geçirildi.

Maliýe akymalarynyň umumy möçberinde döwlet býujetiniň girdejileri has ýokary orun tutýar 36,2%, hususy maýa goýumlaryň paýyna 34%, bank sektorynyň karzlary 16,5%-e deňdir (5-nji surat).

Hökümet soňky ýyllarda döwlet býujet çykdajylarynyň takmynan 75%-ini durmuş pudaga, şol sanda saglygy goraýyş, bilim, iş üpjünçiligi we durmuş goragyna, medeniýet, ýaşayyş jaý we jemgyýetçilik hyzmatlaryna bölüp berdi.

5-nji surat. 2020-nji ýylda ösüş maliýeleşdirmeginiň umumy möçberinde aýry-aýry düzümleriň paýy, %

Çeşme: Ösüş maliýeleşdirmegi bahalandyrmagyň netijeleri (BMGÖM)

Şunuň bilen birlikde, MTMM-i doly derejeli ornaşdyrmak strategiýasyna gollanmak bilen, Ösüşi maliýeleşdirmegi bahalandyrmagy geçirmegiň netijesinde maliýeleşdirmegiň şu ugurlary boýunça çäreleri güýçlendirmek maslahat berildi:

- döwlet maliýesiniň gurluşyny we klasifikasiýasyny kabul edilen halkara standartlaryna laýyklykda kämilleşdirmek;
- orta möhletli býujete we maksatnamalaýyn býujet görnüşini girizmäge geçmek;
- çykdajylaryň gurluşyny önümçilik we durmuş amatlyklaryny ösdürmek üçin düýpli çykdajylaryň paýyny artdyrmaga tarap kämilleşdirmek;
- strategik özgertmeleri has netijeli geçirmek we DÖM-i durmuşa geçirmek maksady bilen, pul-karz we fiskal syýasatyň utgaşdyrylmagyny we özara hereketini güýçlendirmek;
- hususy bölek bilen işjeň hyzmatdaşlygy maliýeleşdirmegiň döwlete dahylsyz çeşmelerini ösdürmek we hususy

çeşmeleriň hasabyna önümçilik we durmuş amatlyklaryny, ýaşyl ykdysadyýeti ösdürmek, kiçi we orta telekeçiligi maliýeleşdirmegi artdyrmak maksatnamalarynda maýa goýumlar ulgamynda döwlet-hususy hyzmatdaşlyk syýasaty güýçlendirmek;

- maýa bazaryny ösdürmek;
- Türkmenistanyň ykdysadyýetine göni daşary ýurt maýa goýumlarynyň gelmegini höweslendirmek;
- maliýeleşdirmegiň möçberi we gurluşy bilen DÖM-e laýyklykda milli ileri tutulýan ugurlaryň arasynda gönüden-göni aragatnaşygy ýola goýmak;
- döwlet dolandyryş edaralarynyň institusional mümkinçiligini we olaryň işgärleriniň hünär derejesini ýokarlandyrmak;
- bu işe gyzyklanýan taraplaryň ählisini, şol sanda parlamenti, raýat jemgyýetini, hususy bölegi we beýleki döwlete dahylsyz subýektleri çekmek bilen, maglumat çeşmelerine gözegçiligi we hasabatlylygy güýçlendirmek.

2.4. Global pandemiýanyň Durnukly ösüşi durmuşa geçirmäge edýän täsiri we onuň täsirini ýeňilleşdirmek boýunça çäreler

Dünýäniň beýleki ýurtlarynda bolşy ýaly, Türkmenistanda hem durnukly ösüş boýunça Gün tertibini durmuşa geçirmek, beýleki global wehimler bilen bir hatarda COVID-19 pandemiýasy ýaly has howply ýagdaý bilen ýüzbe-ýüz boldy.

Pandemiýanyň ýaramaz netijelerini ýeňilleşdirmek maksatlarynda Türkmenistan, DÖM-i gazanmak boýunça kabul edilen global borçnamalary hasaba almak bilen, esasy durmuş-ykdysady özgertmeleri durmuşa geçirmek boýunça milli strategiýasyna gaýtadan seretmek we ony derwaýyslaşdyrmak çärelerine başlady.

Howpuň peýda bolan pursatyndan başlap dessin tertipde Howply ýokanç kesellere garşy göreşmek boýunça hökümet topary döredildi. Pudagara utgaşdyrmagy üpjün etmek maksady bilen, saglygy goraýyş, ulag, söwda, maliýe we howpsuzlyk ulgamlaryna jogapkär döwlet gurluşlarynyň wekillerinden dessin ştab düzüldi.

Ýurduň Hökümetiniň öz wagtynda baş galdyrmagy ýokanç keselleriň ýaýrama töwekgelçiligini peseltmäge, şeýle hem global pandemiýanyň ykdysadyýetiň goldanylmagy zerur bolan sektorlaryna global täsirini ýeňilleşdirmäge ýardam etdi.

Muňa köp babatda «Türkmenistanyň ýiti ýokanç kesele garşy taýýarlygyny we dessin çäreleriň görülmegini üpjün

etmegiň Meýilnamasy», «Dünýä ykdysadyýetinde emele gelen çylşyrymly ýagdaýlaryň ýurduň ykdysadyýetine ýetirýän täsirlerini peseltmek hem-de milli ykdysadyýeti durnukly ösdürmek boýunça 2020–2021-nji ýyllar üçin Milli Maksatnama», «Türkmenistanda ýiti ýokanç keseliniň pandemiýasyna garşy dessin durmuş-ykdysady çäreleriň Meýilnamasy», «Dünýä ykdysadyýetindäki çylşyrymly ýagdaýlaryň ýurduň ykdysadyýetine ýetirýän täsirlerini peseltmek hem-de milli ykdysadyýeti durnukly ösdürmek boýunça 2022-nji ýyl üçin Maksatnama» ýaly öz wagtynda kabul edilen maksatnamalaýyn resminamalar ýardam etdi. Bu resminamalar saglygy goraýyşyň esasy hyzmatlarynyň hilini we elýeterliligini gowulandyrmaga, durmuş goraglylygyny we binýatlyk durmuş hyzmatlaryny üpjün etmäge, iş yerlerini saklap galmaga, kiçi we orta telekeçiligi goldamaga, makroykdysady höweslendirmäge we köp taraplaýyn hyzmatdaşlyga, durmuş agzybirliğine ýardam etmäge we bileleşikleriň derejesinde durnuklylygy öňe sürmäge gönükdirilendir.

Durnukly ösüşiň uzak möhletli bähbitlerini durmuşa geçirmek üçin ýurduň Hökümeti ulgamlalaýyn çäreleri görmegi dowam etdirýär.

Häzirki wagtda ilatyň immun derejesini (kesele garşy durup bilijiligini) durnuklaşdyrmak üçin, ýurtda 18 ýaşdan uly ilaty sanjym etmek işi işjeň depginler bilen alnyp barylýar. Şeýle hem ýurtda COVID-19 ýokanjyna we beýleki ýokanç kesellere garşy önüni alyş waksinalarynyň zerur bolan ätiýaçlygy döredildi we ilaty önüni alyş sanjymlary bilen gurşap almak boýunça işler dowam etdirilýär.

Türkmenistanda ýiti ýokanç keseliň pandemiýasyna garşy dessin durmuş-ykdysady çäreleriň Meýilnamasyny durmuşa geçirmegiň çäklerinde 2021-nji ýylyň fewralynda Türkmenistanyň ähli sebitlerinde Global pandemiýanyň öý hojalyklarynyň (ÖH) durmuş-ykdysady ýagdaýyna edýän täsirine gözegçilik geçirildi. Gözegçilik üçin HZG-niň maslahatlaryna laýyklykda işlenip taýýarlanylýan model peýdalanyldy.

Gözegçilik ýokanç keseliň ýurduň çäginde ýaýramagynyň önüni almak boýunça Türkmenistanyň Hökümeti tarapyndan girizilen çäklendiriji çäreleriň goşmaça girdeji çeşmesini alyan öý hojalyklarynyň durmuş-ykdysady ýagdaýyna uly täsir etmändigini, ýagny girdeji akymly modeliniň takmynan öňküsi ýaly bolup galýandygyny görkezdi.

Gözegçilik girizilen önüni alyş çäreleriniň iş ýerleriniň ýitirilmegine getirilmändigini görkezdi, raýatlaryň diňe 2%-i şol pursada çenli bar bolan iş ýerini çalyşmaly bolandygyny habar berdi. Döwlet tarapyndan berilýän goldaw çäklendiriji çäreleriň girizilen döwründe iş ýerlerini saklap galmaklyga uýgunlaşdyryldy. Şeýle hem gözegçiligiň netijeleri çäklendiriji çäreleriň öý hojalyklarynyň maliýe ýagdaýyna ýaramaz täsir etmändigini tassyklady.

Şunuň bilen bir hatarda ýurduň ähli edaralarynda dürli hili önüni alyş çäreleri geçirilýär we ýerli Köpçülikleýin habar beriş serişdelerinde BSGG-niň, ÝUNISEF-iň we Türkmenistanyň Saglygy goraýyş edaralarynyň ýokanç keselleriň

önüni almak boýunça önüni alyş çärelerini berjaý etmegiň möhümdigi baradaky maslahatlary yzygiderli çap edilýär.

Saglygy goraýyşyň netijeliligini ýokarlandyrmak boýunça çäreler hem ykdysadyýetiň möhüm pudaklarynyň ösüşine goldaw bermäge, salgyt-býujet we pul-karz ulgamlaryny kämilleşdirmäge gönükdirilen çäreler bilen bir wagtda amala aşyrylýar.

Görülen toplumlaýyn çäreler nebitiň bahasynyň pese gaçmagynyň netijelerini ýeňilleşdirmäge we 2022-nji ýylda ykdysadyýeti kem-kemden dikeltmäge we ony pandemiýadan öňki derejä çykarmaga mümkinçilik berdi. Meselem, 2022-nji ýylda eksport 2020-nji ýylyň derejesi bilen deňeşdirilende 1,9 esse ýokarlandy. Jemi içerki önümiň artyşy deňeşdirilýän bahalarda 2022-nji ýylda 6,2%-e deň boldy we iş ýüzünde pandemiýadan öňki derejä ýetdi.

Ýurtda azyk howpsuzlygyna aýratyn üns berilýär, ol esasan, ýurduň agrosenagat toplumynda öndürilýän önümleriň hasabyna üpjün edilýär. Soňky ýyllarda Türkmenistan agrosenagat toplumynyň şol sanda: döwrebap gaýtadan işleýän toplumlaryň gerimini işjeň giňeldýär. Bu bolsa ýurduň ilatyny esasy azyk harytlary bilen iş ýüzünde doly üpjün etmäge mümkinçilik berdi.

2022-nji ýylda öý hojalyklarynyň çykdajylarynyň gurluşynda azyk harytlary üçin çykdajylar umumy çykdajylaryň 52,9%-ine deň boldy. Bu ýeterlik derejede ýokary görkeziji bolup azyk harytlarynyň bahalarynyň birden ýokarlanmagy ýaly üýtgemeler bolanda, öý hojalyklarynyň býujetlerine agram salyp biler.

Içerki bazarda azyk harytlarynyň ýetmezçiligine ýol bermezlik we önümler

bilen üpjün etmegiň durnukly ýollaryny üpjün etmek maksady bilen Hökümet topary döredildi. Topar esasy azyk harytlarynyň bahalaryna, şeýle hem merkezleşdirilen importa gözegçiligi üpjün edýär. Ýurduň bazarlarynda azyk önümleriniň esasy görnüşleriniň bahalarynyň kabul ederlik ýokary derejesi bellendi. Şunuň bilen birlikde, ýurtda azyk howpsuzlygyny saklamak üçin miweleri, gök önümleri ösdürip ýetişdirmek üçin ekin meýdanlary giňeldildi.

Mundan başga-da, Türkmenistanyň Hökümeti daşary söwda ýagdaýyna (konýunkturasyna) işjeň gaýtadan seredýär, gaýtadan işleýän senagatyň ornuny ýokarlandyrmak we onuň eksport düzümini pugtalandyrmak boýunça çäreleri durmuşa geçirýär. Bu çäreler tebigy gazy, şeýle hem uglewodorod däl pudaklaryň çig mal harytlaryny çuň we toplumlaýyn gaýtadan işlemegi öz içine alýar.

2021-nji ýylyň maýynda Türkmenistanyň Prezidentiniň «Türkmenistanyň daşary ýurtlara haryt iberýän taraplaryny goldamak hakynda» Karary kabul edildi, onda telekeçiler we hususy eýeçilikdäki kärhanalar üçin eksport amallary boýunça ýönekeýleşdirilen şertler göz önünde tutuldy.

Şunuň bilen bir hatarda, hususy böleginiň goldanylmagynyň zerurdygyny nazara alyp, Türkmenistanyň bank edaralary maliýeleşdirmegiň utgaşdyrylan çemeleşmelerini peýdalandylar, bu karzyň üzülmeli wagtyny soňa süýşürmek, şeýle hem hususy kärhanalary ösdürmek üçin karz serişdeleri almaga hukuk bermek ýaly çäreleri öz içine alýar.

Şeýlelikde, häzirki wagtda Türkmenistan içki we daşky wehimleri hasaba almak bilen, ösüşiň durnukly esaslaryny döretmek ýolundan barýar.

3. GYZYKLANÝAN TARAPLARYŇ DURNUKLY ÖSÜŞ MAKSATLARYNY DURMUŞA GEÇIRMEK IŞINE ÇEKILMEGI

3.1. Gyzyklanýan taraplary 2030-njy ýyla çenli Gün tertibini durmuşa geçirmäge çekmegiň institusional çäreleri

Türkmenistanda milli derejede DÖM-i durmuşa geçirmegi utgaşdyrmagyň netijeli ulgamy gurlandyr.

Ýurtda gyzyklanýan taraplary diňe bir DÖM-i durmuşa geçirmek işine däl, eýsem onuň durmuşa geçirilişine gözegçilik etmäge çekmek üçin hem şertler döredilipdir. Her ýyl Maliýe we ykdysadyýet ministrligi beýleki ministrlikler, pudaklaryň dolandyryş edaralary, hususy bölek, HDG, ylmy toparlar bilen bilelikde DÖM-i gazanmakda öňegidişlik boýunça milli hasabatly taýýarlaýar we ony Türkmenistanyň Ministrler Kabinetine berýär.

Türkmenistan durnukly ösüş ulgamynyňda global Gün tertibiň meseleleri bo-

ýunça parlament derejesinde işjeň işler alnyp barylýan az sanly ýurtlaryň biri bolup durýar. Kanun çykaryjylyk işiniň barşynda kabul edilýän kanunlaryň DÖM-i wezipelerine laýyklygy babatynda ulgamlaryň seljeriş geçirilýär.

Türkmenistanyň Mejlisi (Parlamenti) ýurtda Durnukly ösüş maksatlarynyň ornaşdyrylmagyna doly goldaw berýär. Birinji nobatda, DÖM-de göz önünde tutulan, milli kanunçylygy kämilleşdirmek boýunça zerur çäreleri amala aşyrýar. Hususan-da, ilatyň hal-ýagdaýyny gowulandyrmak, adamlaryň hukuklaryny, azatlyklaryny we kanuny bähbitlerini üpjün etmek, azyk howpsuzlygyny üpjün etmek, daşky gurşawy goramak, adamlaryň saglygyny goramak, döwlet dolandyryşyny kämilleşdirmek we beýleki möhüm meseleleri çözmek ulgamynda kanunçylyk namalaryny kabul edýär.

Türkmenistanyň Mejlisiniň deputatlary, kabul edilýän kanunlar bilen bir hatarda,

ilat arasynda, özleriniň saýlaw okruglarynda we köpçülikleýin habar beriş serişdelerinde durnukly ösüşi üpjün etmek boýunça Türkmenistan tarapyndan durmuşa geçirilýän içeri we daşary syýasaty wagyz edýärler.

Türkmenistanyň Mejlisiniň wekilleri ýurtda DÖM-i giňden ornaşdyrmak ulgamynda amala aşyrylýan çärelere, iş mejlislerine, maslahatlara gatnaşýarlar.

2018-nji ýyldan Türkmenistanyň Mejlisinde deputatlaryň «DÖM boýunça parlamentiň iş topary» hereket edýär, onuň işi gönüden-göni Türkmenistanyň Mejlisiniň Başlygynyň orunbasary tarapyndan utgaşdyrylýar. Düzümine Mejlisiň Ykdysady meseleler boýunça komitetiniň we Daşky gurşawy goramak, tebigatdan peýdalanmak we agrosenagat toplumy boýunça komitetiň agzalary girýän topara Türkmenistanyň Mejlisiniň Ykdysady meseleler boýunça komitetiniň başlygynyň orunbasary ýolbaşçylyk edýär.

Türkmenistanyň Mejlisi tarapyndan ýurdy ösdürmegiň milli maksatnamalaryna laýyklykda, DÖM-i gazanmak boýunça we olary Türkmenistanyň kanunçylygynda beýan etmek boýunça çäreler kabul edilýär. Hususan-da, geçen ýyllarda DÖM-i hasaba almak bilen, «Ekologiýa howpsuzlygy hakynda» Türkmenistanyň Kanuny kabul edildi we «Türkmenistanyň Sanitariýa kodeksine» we «Türkmenistanyň Suw kodeksine», «Ýerasty baýlyklar hakynda», «Ekologiýa seljermesi hakynda», «Galyndylar hakynda» Türkmenistanyň Kanunlaryna düýpli üýtgetmeler girizildi.

Parlamentde açyk ulgamlarda maglumatlary görkezmek we beýan etmek arkaly halk wekilleriniň DÖM barada ha-

barlylygyny ýokarlandyrmak boýunça çäreler geçirilýär. Şeýle hem deputatlar degişli hasabatlary diňlemäge, halkara bilermenleri tarapyndan Türkmenistanyň Maliýe we ykdysadyýet ministrliginiň hünärmenleri bilen hyzmatdaşlykda geçirilýän DÖM boýunça okuw seminarlaryna gatnaşýarlar.

Türkmenistanyň her ýylky Döwlet býujeti DÖM-e laýyk getirmek zerurlygyny hasaba almak bilen düzülýär. Meselem, Türkmenistanyň 2023-nji ýyl üçin tassyklanan Döwlet býujetinde döwlet serişdeleriniň köp böleginiň (74,9%) durmuş ugurlaryna, şol sanda: ilatyň iň goldawa mätäç gatlaklaryna paýlanmagyna aýratyn üns berildi.

Türkmenistanyň Maliýe we ykdysadyýet ministrligi Türkmenistanyň Mejlisine DÖM-iň amala aşyrylyşy barada hasabatlar yzygiderli tertipde berýär, Türkmenistanda DÖM-i ornaşdyrmak bilen bagly geçirilýän çäreler we olaryň degişli netijeleri barada maglumat berýär.

Türkmenistanda BMG-niň Hemişelik utgaşdyryjysynyň edarasynyň goldaw bermeginde «Durnukly ösüş maksatlaryny durmuşa geçirmegiň platformasy» taslamasynyň çäklerinde BMG-niň Ösüş maksatnamasy tarapyndan DÖM-iň milli maglumatlar binýady üçin programma üpjünçiligi Türkmenistanyň Statistika baradaky döwlet komitetinde işlenip taýýarlandy.

DÖM boýunça Pudagara iş toparynyň işi ýola goýuldy, onuň düzümine döwlet edaralarynyň, akademiki toparyň we hususy bölegiň, raýat jemgyýetiniň, jemgyýetçilik guramalarynyň wekilleri girýär.

Pudagara mehanizmiň bolmagy 2030-njy ýyla çenli Gün tertibiniň «Hiç kimi çetde goýmaly däl» diýen ýörelgesiniň ýerine

ýetirilmegini, şeýle hem keseleýin we dikleýin özara hereketi üpjün edýär.

Türkmenistanyň Hökümetiniň we BMG-niň DÖM-i maliýeleşdirmeginiň toplumlaýyn milli mehanizmini ornaşdyrmak meseleleri boýunça teklipleri öwrenmek we işläp taýýarlamak boýunça bilelikdäki bilermenler topary hereket edýär. Bu, öz gezeginde, strategik we býujet meýilleşdirmeginiň sazlaşdyrylmagyny, maýa goýum ýagdaýynyň we işewürlük gursawynyň gowulandyrylmagyny, maýa bazarlarynyň ösdürilmegini we innovation maliýe gurallarynyň ornaşdyrylmagyny üpjün etmäge mümkinçilik berer.

DÖM-i durmuşa geçirmek işine ilatyň giň gatlaklaryny çekmeklige uly üns berilýär. 2017-nji ýyldan bäri şu ugurda Türkmenistanyň Daşary işler ministrliginiň Halkara gatnaşyklary institutynyň ýanynda DÖM boýunça Ylmy-usulyýet merkezi işläp gelýär. Merkeзде orta mekdepler, hünärment-tehni-

ki we ýokary okuw mekdepleri üçin okuw maksatnamalary, usulyýet we maglumat materiallary işlenip düzülýär, talyplar we döwlet gullukçylary üçin DÖM-i durmuşa geçirmek we gazanmak meseleleri boýunça dürli seminarlar, treningler, leksiýalar geçirilýär.

DÖM-i durmuşa geçirmeginiň barşynda ýaşlara uly üns berilýär. Meselem, her ýyl Türkmenistanda BMG-niň goldaw bermeginde ýurduň ýaş nesliniň wekilleriniň arasyndan DÖM boýunça Ilçiler saýlanýar. Ilçileriň her biri 17 maksadyň birine wekilçilik edýär we olar Meýletin milli synyň taslamasyny ara alyp maslahatlaşmaga hem işjeň gatnaşýarlar. Ýaş ilçiler täze pikirleri teklipeýärler we milli hem-de sebit derejelerinde hyzmatdaşlyk üçin platformalary işläp taýýarlamaga ýardam berýärler, durukly ösüş meselelerine degişli habarlary ýaýratmaga we bu babatda ilatyň habarlylygyny ýokarlandyrmaga kömek edýärler.

DÖM-iň Ýaş ilçileri, BMG-niň Merkezi Aziýa üçin Öňüni alyş diplomatiýasy boýunça Sebitleýin merkeziniň Öňüni alyş diplomatiýasynyň akademiýasy, DÖM boýunça Okuw-usulyýet merkezi ýaly ýurtda hereket edýän platformalar täze pikirleri teklipl edýän we ýerli, sebitleýin we halkara derejelerinde umumy bähbitleri öňe sürýän ýaşlaryň işjeň işini dowam etdirýärler we pugtalandyrýarlar.

3.2. Telekeçiligiň we hökümete degişli bolmadyk bölegiň Türkmenistany durnukly ösdürmek syýasatyny durmuşa geçirmäge çekilmegi

Hususy bölek ýurdy durmuş-ykdysady taýdan özgertmekde möhüm orun tutýar. Telekeçilik ulgamy we hökümete degişli bolmadyk guramalar ýurduň durnukly ösüş ulgamynda global Gün tertibiniň çäklerindäki borçnamalarynyň durmuşa geçirilmegine düýpli goldaw berýärler.

Häzirki wagtda Türkmenistanda, köp ýurtlarda bolşy ýaly, telekeçiligi we hökümete degişli bolmadyk sektory Durnukly ösüş maksatlaryny durmuşa geçirmäge çekmek boýunça ýörite institutlar döredilen däldir. Şeýle-de bolsa, ýurduň Hökümetiniň we hususy bölegiň ulgamlary esasynda ösýän hyzmatdaşlygy durnukly ösüş üçin strategik maksatlaryň durmuşa geçirilmegine oňyn täsir edýär. Şu Synyň 2-nji bölümünde bellenip geçilişi ýaly, maliýe akymlarynyň 34%-ini maliýeleşdirmegiň içerki hususy çeşmeleri emele getirýär. Şeýlelikde, häzirki wagtda hususy bölek diňe bir durnukly ösüş wezipelerini durmu-

şa geçirmekde Hökümetiň hyzmatdaşy bolup durman, eýsem peýdanyň belli bir bölegini durnukly ykdysady ösüşe, durmuş babatda hemmelere degişlilik (inklýuziw) ýokarlandyrmaga geçirmek bilen, maliýe çeşmesi hem bolup durýarlar.

Telekeçilik ulgamynyň we hökümete degişli bolmadyk bölegiň Durnukly ösüş maksatlaryny durmuşa geçirmäge çekilmegini şertli görnüşde birnäçe ugurlara bölüp bolar.

Hususy bölek

Hususy bölek ýurduň ykdysadyýetini ösdürmäge düýpli goşant goşýar. Ýurtda 15 ýyldan gowrak wagt bäri Türkmenistanyň Senagatçylar we telekeçiler birleşmesi (TSTB) hereket edip gelýär. Ol öz işini ykdysadyýetiň ähli ugurlarynda diýen ýaly amala aşyran hususy telekeçilik subýektleriniň 28 müňe golaýyny birleşdirýär. Şu 15 ýyla golaý wagtyň içinde Birleşmäniň agzalary tarapyndan öndürilen senagat önüminiň möçberi 83 esse köpeldi. Birleşme telekeçiligi ösdürmek boýunça maksatlary hem, durmuş ulgamyny gowulandyrmak we ýurtda netijeli institutlary ösdürmek boýunça maksatlary hem durmuşa geçirmäge goldaw berýär. Senagatçylaryň we telekeçileriň syýasy partiýasy döredildi, milli Parlamentde deputatlaryň 10%-e golaýy hususy bölege wekilçilik edýär.

Şeýle hem Senagatçylar we telekeçiler birleşmesi işgärleri häzirki zaman zähmet bazarynyň talaplaryna laýyklykda taýýarlamak meselesine hem aýratyn üns berýär. Ýurtda Senagatçylar we telekeçiler birleşmesiniň täze ýokary okuw mekdebiniň gurluşygyna badalga berildi.

Türkmenistanyň Senagatçylar we telekeçiler birleşmesiniň ýanyndaky täze ýokary okuw mekdebi 2025–2026-njy okuw ýylynda talyplary kabul edip başlar. Täze okuw mekdebinde hünärmenleri taýýarlamagyň esasy ugurlary telekeçilik, menejment we maglumat tehnologiýalary bolar. Täze ÝOM dört okuw korpussyndan we her biri 300 orunlyk iki sany umumy ýaşaýyş jaýyndan durýan toplumdan ybarat bolar. Şeýle hem talyplar şäherjiginde (kampusda) kitaphana, naharhana, ýapyk we açyk sport toplumlary ýerleşer. Bu Türkmenistanda birinji döwlete degişli bolmadyk ýokary okuw mekdebi bolar.

Şeýlelikde, Birleşme diňe bir ykdysady meseleleriň çözülmegine goşant goşman, eýsem telekeçilik ulgamynyň durnukly ösüş ýörelgelerine laýyklykda, täze görnüşe eýe bolmagynda wekil hökmünde hem çykyş edýär.

Hökümete degişli bolmadyk bölek

Hökümete degişli bolmadyk bölek DÖM-i durmuşa geçirmek meseleleri boýunça maglumat-düşündiriş işlerini geçirýär. Ýaş Ilçileriň işi hem munuň aýdyň mysaly bolup durýar.

Telekeçilik we hökümete degişli bolmadyk bölek ilatyň dürli toparlaryna durmuş taýdan goldaw berýär. Şeýlelikde, «Hiç kimi çetde goýmaly däl» ýörelgesi boýunça ähli babatda deňsizligiň azalmagyna ýardam edýär.

Mysal üçin, «Ýeňme» jemgyýetçilik guramasynyň esasy wezipesi ilatyň toparlarynyň jemgyýete uýgunlaşmagy

we goşulyşmagy üçin durmuş taýdan goldaw bermek, olaryň hukuklaryny we bähbitlerini goramak bolup durýar.

2019–2020-nji ýyllarda «Ýeňme» jemgyýetçilik guramasy tarapyndan şu taslamalar durmuşa geçirildi:

1. Adam söwdasyndan zyýan çekenler üçin ýardam merkezi (şelter);
2. Adam söwdasyna garşy hereket etmek boýunça maglumat-habar beriş çäresi;
3. Adam söwdasyndan zyýan çekenler üçin girdeji getirýän işi döretmek;
4. «COVID 19 goşmak bilen, wirusly ýokanç keselleriň önüni almak» maglumat beriş onlaýn-çäresi;
5. Ýalňyz ýaşayan gartaşan adamlar üçin şahsy kömekçi;
6. 18+ ýaşdaky maýyplygy bolan adamlara durmuş goldawyny bermek;
7. «Üstünlikli bol» – goldawa mätäç aýal maşgalalara hünär saýlap almaga ýardam;
8. «Hemmelere degişli (inklýuziw) ösüş mekdebi» – Türkmenistanyň sebitlerinden maýyplygy bolan gyzlaryň mümkinçiligini ýokarlandyrmak;
9. «Mährem eller» – milli senetleri öwretmek we özüni iş bilen üpjün etmegi ösdürmek arkaly gyzlaryň durmuşa uýgunlaşmagyna ýardam etmek.

Durmuş häsiýetli taslamalarda ýaş adamlaryň işjeňligi ýokarlanýar. 2023-nji ýylda Türkmenistanyň Körler we kerler jemgyýetiniň Durmuş-dikeldiş toplumynda «Körlük höküm däl» atly ýaşlar taslamasyna badalga berildi.

«Körlük höküm dälidir» atly ýaşlar taslamasy bäsleşikli seçip almadan üstünlikli geçen ýaş lider tarapyndan tekliپ edildi. Taslama soň kör bolan adamlara emosional-psihologik päs-gelçilikleri ýeňip geçmäge we olarda jemgyýete uýgunlaşmak we goşulyşmak endiklerini ösdürmäge kömek edýär.

Bu taslama Türkmenistanda Migra-siýa boýunça halkara guramasynyň goldaw bermeginde, «Jemgyýetçilik durmuşyna gatnaşmagyň üstünden ýaşlaryň mümkinçiligini pugtalandyr-

mak» taslamasynyň çäklerinde ýaşlaryň liderligini goldamaga gönükdirilen grant maksatnamasy boýunça durmuşa geçirilýär.

«Jemgyýetçilik durmuşyna gatnaşmagyň üstünden ýaşlaryň mümkinçiligini pugtalandyrmak» taslamasy olaryň liderlik häsiýetlerini güýçlendirmegiň üstünden ýaşlaryň mümkinçiligini ýokarlandyrmaga we bileleşiklerde durmuş, ykdysady we ekologiýa babatda ösüşe ýardam edýän ýaş liderler bilen bilelikde jemgyýetçilik birleşikleriniň goldaw bermeginde ýaşlary durmuş taslamalaryna gatnaşmaga çekmäge gönükdirilen ýaşlar üçin dokuz grantyň biri bolup durýar.

«Türkmenistanda raýatsyzlygy azaltmak» taslamasy BMG-niň BÝKM-iň Merkezi Aziýa boýunça sebitleýin wekilhanasynyň goldaw bermeginde durmuşa geçirildi.

Taslamanyň çäklerinde 3 ýylyň içinde 2 897 maslahat berildi. Şeýle hem 928 adam GDA ýurtlarynyň ilçihanalaryndan raýatlyk ýagdaýy barada kepillnama almak we tölegini geçirmek babatda goldaw aldy.

2019–2022-nji ýyllarda jemi 7 630 adam Türkmenistanyň raýatlygyny aldy.

Hökümete degişli bolmadyk bölek ýurduň raýatlaryny hem, raýatlygy bolmadyk adamlary hem hukuk taýdan goldamaga saldamly goşant goşýar.

«Türkmenistanda raýatlygy bolmadyk adamlary azaltmak» taslamasy munuň bir mysaly bolup biler, bu taslama 2019–2022-nji ýyllarda «Keýik okara» jemgyýetçilik birleşigi tarapyndan durmuşa geçirildi.

Şeýlelikde, Türkmenistanyň telekeçilik we hökümete degişli bolmadyk böleginiň durnukly ösüşi üpjün etmekde uly mümkinçiligi bar, olar 2030-njy ýyla çenli global Gün tertibiniň durmuşa geçirilmegine düýpli goşant goşup bilerler.

Geljekde işi ykdysady, ekologiýa we durmuş häsiýetli meseleleri çözmäge gönükdirilen kärhanalara we hökümete degişli bolmadyk guramalara goldaw bermek boýunça işler dowam etdiriler.

4. DURNUKLY ÖSÜŞ MAKSATLARYNY GAZANMAKDA ÖŇEGIDIŞLIK

1-NJI MAKSAT

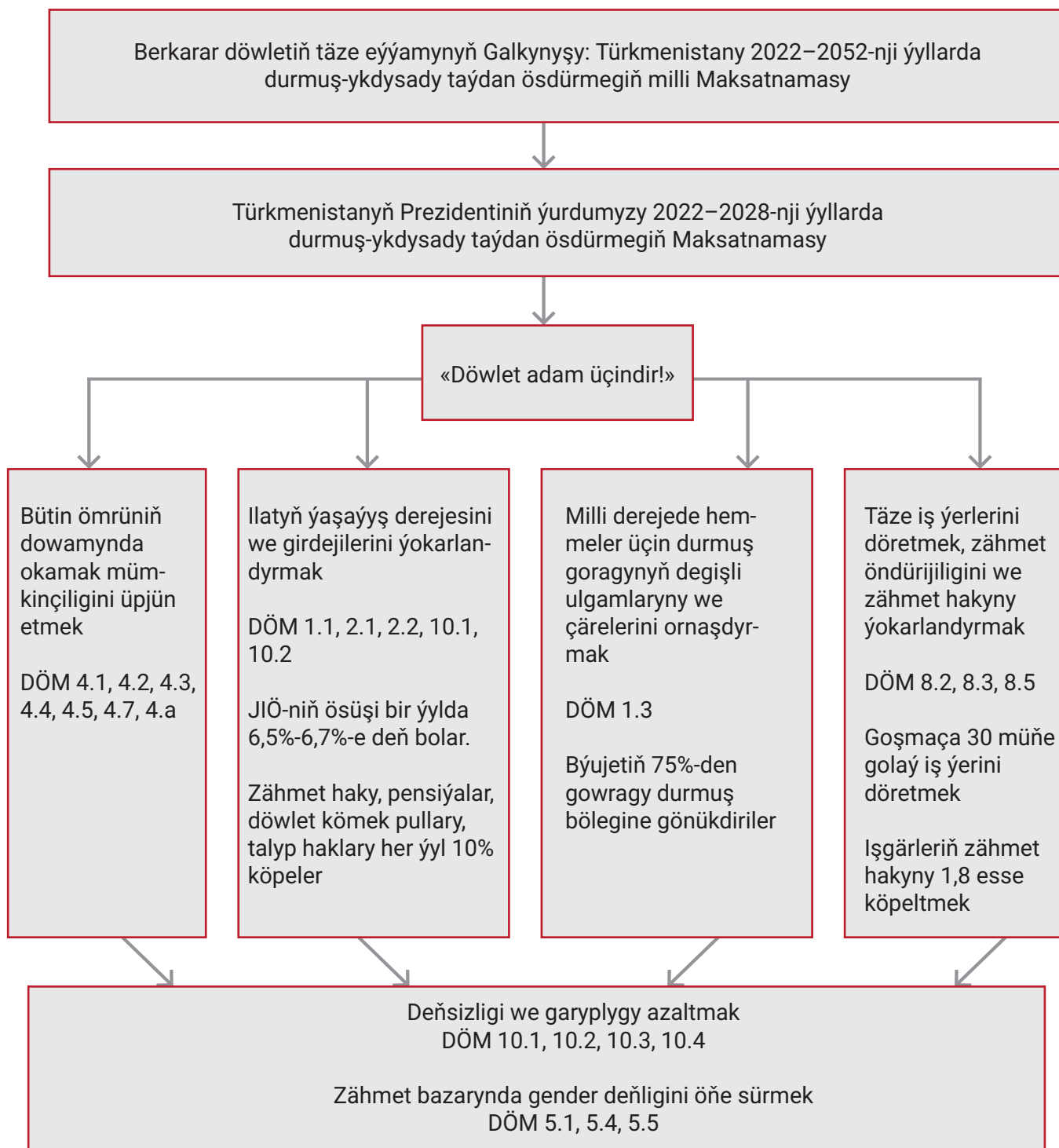
GARYPLYGYŇ ÄHLI
GÖRNÜŞLERINI HEMME
ÝERDE ÝOK ETMEK

Türkmenistan «Döwlet adam üçindir!» ýörelgesi boýunça ilatyň ýaşayyş derejesini gyşarnyksyz ýokarlandyrmak babatynda döwlet syýasatyny durmuşa geçirýär. Şu ýörelge Durnukly ösüşiň 1-nji

maksadynyň ýurduň maksatnamalaýyn resminamalarynyň üstünden beýleki maksatlar bilen özara baglanyşygynyň üpjün edilmeginiň netijesinde durmuşa geçirilýär (6-njy surat).

6-njy surat. «Garyplygy ýok etmek» 1-nji DÖM-iň beýleki DÖM-ri we Türkmenistanyň maksatnamalaýyn resminamalary bilen özara baglanyşygy

Türkmenistanyň ilatyny durmuş taýdan goramak

Ilatyň maddy hal-ýagdaýyny ýokarlandyrmak maksady bilen, Türkmenistanda döp bolan institusional çäreler ulanylýar – her ýyl iň pes zähmet hakynyň möçberi, býujetden maliýeleşdirilýän edaralaryň (hususan-da, saglygy, bilim, medeniýet, durmuş üpjünçiligi we beýleki edaralaryň), hojalyk hasaplaşygyndaky kärhanalaryň we jemgyýetçilik birleşikleriniň işgärleriniň aýlyk zähmet hakynyň möçberleri, pensiýalaryň we döwlet kömek pullarynyň, talyplaryň we diňleýjileriň talyp haklary 10% ýokarlandyrylýar, şeýle-de ilatyň kategoriýalaryna baglylykda durmuş kömeginiň özboluşly çäreleri ulanylýar, ýagny köp çagaly maşgalalara, ene-atasyndan mahrum bolan çagalara, weteranlara, maýyplygy bolan adamlara ýeňillikler berilýär. Bu ilatyň girdejileriniň her ýyl ýokarlanmagyna ýardam edýär. Meselem, 2015–2022-nji ýyllarda bir öý hojalygyna düşýän pul girdejileri 2 esse, 2019–2022-nji ýyllarda 32,7%. Iri we orta kärhanalarda işleýänleriň ortaça

aýlyk zähmet haky 2015–2022-nji ýyllar aralygyndaky döwürde 1,9 esse, şol sanda: 2019–2022-nji ýyllarda 34,6% köpeldi.

Türkmenistanda geçirilýän durmuş özgertmeleriniň esasy maksatlarynyň biri hem ilaty durmuş taýdan goramak ulgamyny her taraplaýyn ösdürmek we pensiýa üpjünçiliginiň ykdysady taýdan netijeli ulgamyny döretmek bolup durýar. Durmuş taýdan goramak ulgamynda «Döwlet goldawyna mätäç ilat» düşüňjesi ulanylýar.

Ýurtda döwlet kömek pullarynyň şu görnüşleri bellendir:

- wagtlaýyn zähmete ukypsyzlyk boýunça;
- göwrelilik we çaga dogurmak boýunça;
- çaga doglanda berilýän;
- çaga seretmek boýunça (çaganyň üç ýaşy dolýança işleýän ýa-da işlemeýän ene-ata tölenýär);
- maýyplyk boýunça (zähmete ukyplylyk kem-käsleýin ýa-da doly ýitirilende);

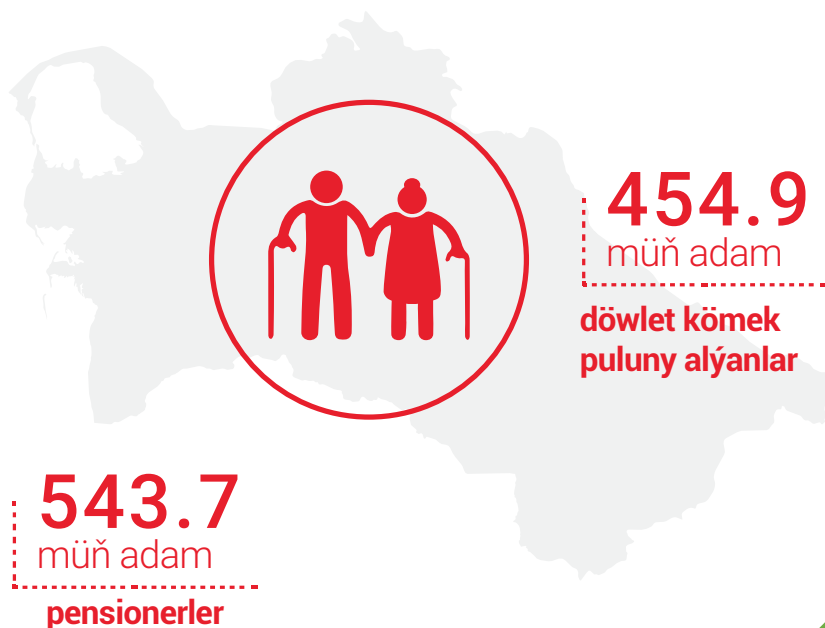

01 | ÝANWAR
2023

998.6
müň adam

**pensionerleriň we
döwlet durmuş
tölegleriniň ähli
görnüşleri boýunça
kömek puluny
alýanlar**

2015–2022-nji ýyllarda
pensiýalaryň we döwlet kömek
pullarynyň ortaça aýlyk möçberi

2.2 esse

– Beýik Watançylyk urşuna gatnaşanyň ýanyoldaşyna belenilýän;

– döwlet durmuş kömek pullary.

2023-nji ýylyň 1-nji ýanwary ýagdaýyna pensionerleriň we döwlet durmuş tölegleriniň ähli görnüşleri boýunça kömek puluny alýanlaryň sany 998,6 müň adama, şol sanda: pensionerleriň sany 543,7 müň adama, döwlet kömek puluny alýanlaryň sany 454,9 müň adama deň boldy. 2015–2022-nji ýyllarda pensiýalaryň we döwlet kömek pullarynyň ortaça aýlyk möçberi 2,2 esse köpeldi.²

Ilatyň durmuş taýdan goragy pes gatlaklarynyň düzüminde goldawa mätäç toparlaryň biri hem maýyplygy bolan adamlardyr. Olara durmuş kömegi döwlet kömek pullary we Türkmenistanyň Ilaty durmuş taýdan goramak hakynda kodeksinde göz önünde tutulan ýeňillikleri bermek görnüşinde berilýär. Maýyplygy boýunça döwlet kömek pullaryny alýanlaryň sany 2023-nji ýylyň 1-nji ýanwary ýagdaýyna 135,9 müň adama deň boldy.

Maýyplygy bolan adamlara 2020-nji ýylda geçirilen gözegçiligiň netijeleri, düzgün bolşy ýaly, maýyplygy bolan uly

² Türkmenistanyň Statistika baradaky döwlet komiteti

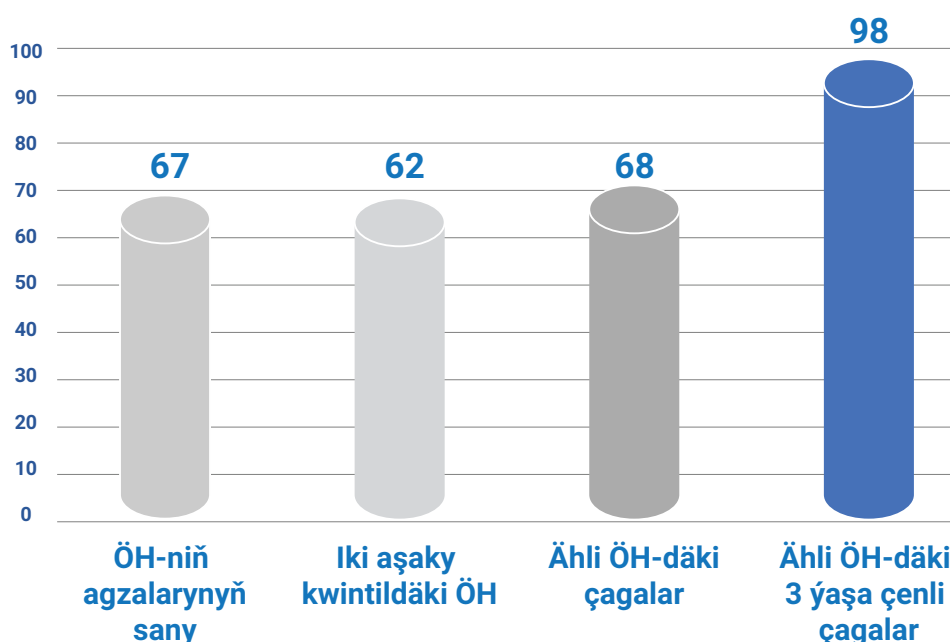
adamlaryň gabat gelýän kynçylykly meseleleriniň maýyplygy bolan çagalaryň gabat gelýän kyn meselelerine meňzeşdir. Şunuň bilen birlikde, uly ýaşly respondentleriň 8%-i bilim almak meselesini belledi, maýyplygy bolan çagalaryň 26%-i bolsa bu meseläni esasy meseleleriň biri hökmünde belledi. Jemgyýetden üzňelik we onuň (jemgyýetiň) maýyplygy bolan adamlara gatnaşygy ulularyň hem-de çagalaryň arasynda esasy meseleleriň biri hökmünde örän seýrek bellenýär (degişlilikde, 6% we 8%).

Özüne hyzmat etmek mümkinçiligini kem-käsleýin ýa-da doly ýitiren adamlara durmuş hyzmatyny etmeklige aýratyn üns berilýär. 2023-nji ýylyň 1-nji ýanwary ýagdaýyna Ýalňyz ýaşayan gartaşan adamlara we maýyplygy bolan adamlara durmuş hyzmatyny edýän edaralar tarapyndan hyzmat edilýän gartaşan raýatlaryň we maýyplygy bolan adamlaryň sany 2 011 adama deň boldy, olardan 1 582 adam (ýa-da 78,7%-i) aýallardyr.

2019-njy ýylda geçirilen MICS-6 netijelerine laýyklykda, 3 ýaşyna çenli çagalaryň 98%-i durmuş kömek pullary bilen gurşalyp alnypdyr (7-nji surat).

2019-njy ýyldan Türkmenistanyň Hökümeti bilen BMG Durmuş taýdan goramak ulgamyny kämilleşdirmek boýunça bilelikdäki taslamany durmuşa geçirýärler.

Bilelikdäki maksatnama «Durmuş hyzmatlary hakynda» Türkmenistanyň Kanunynyň kabul edilmegine ýardam etdi (2021-nji ýyl), ol adamlaryň aýry-aýry toparlaryna durmuş hyzmatlaryny etmegiň hukuk, guramaçylyk we ykdysady esaslaryny kesgitleýär. Täze Kanuny durmuşa geçirmegiň çäklerinde Türkmenistanyň Zähmet we ilaty durmuş taýdan goramak ministrligi tarapyndan ilatyň goldawa mätäç gatlaklaryna, şol sanda: çagalara berilýän hemmelere degişli (inklýuziw) durmuş hyzmatlarynyň täze modelini işe goýbermek üçin desin giňişlik döredildi.

7-nji surat. Durmuş kömek pullary we tölegleri bilen gurşap alma, %

Çeşme: MICS-6, 2019 ýyl

«Ýerli derejede hemmelere degişli (inklýuziw) gowy hilli durmuş hyzmatlaryny ornaşdyrmak ýoly bilen durmuş taýdan goramak ulgamyny kämilleşdirmek» atly bilelikdäki maksatnama durmuş işiniň tejribesini ilatyň has goldawa mätäç gatlaklaryny goldamak ulgamy-na ornaşdyrmaga gönükdirilendir.

Bilelikdäki maksatnamanyň çäklerinde ýerli derejede durmuş hyzmatlarynyň täze modelini synagdan geçirmek amala aşyryldy. Bu model adam hukuklaryna we berilýän durmuş hyzmatlaryna hemmelere degişli (inklýuziw) çemeleşmä esaslanýar we ilatyň goldawa mätäç gatlaklarynyň aýratyn zerurlyklaryna gönükdirilendir. Durmuş işi boýunça 45 hünärmen zerurlyklara baha bermegi geçirdi we ýurduň 20 etrabynda durmuş hyzmatlaryna salgylaryň elýeterlik almak üçin ilatyň goldawa mätäç gatlaklaryna goldaw bermek boýunça meýilnamalary işläp taýýarlady. Maksatnamanyň çäklerinde durmuş hyzmatlaryna mätäçlik çekýän 1 350 töweregi adama (çagalar, maşgalalar) durmuş işi boýunça hünärmenler tarapyndan baha berildi, olardan 770 adama jemgyýetiň durmuşyna doly derejede gatnaşmak babatda şahsy zerurlyklaryny kanagatlandyrmaga kömek berildi.

Seljermeleriň netijeleri kyn durmuş ýagdaýynda adamlaryň aýry-áýry toparlaryna goldaw bermek maksady bilen, ýöriteleşdirilen durmuş gulluklaryny döretmek üçin esas bolup hyzmat etdi.

2021-nji ýylda Türkmenistanyň Zähmet we ilaty durmuş taýdan goramak ministrligi Türkmenistanda çagalary goramagyň hereket edýän ulgamyna baha bermegi geçirdi, bahalandyрма hossarlyk we howandarlyk hyzmatlaryny edýän edaralaryň, Kämillik ýaşyna ýetmedikleriň işi boýunça toparyň we Lukmançylyk-mugallymçylyk toparlarynyň işine wezipeleýin seljerme geçirmegi öz içine aldy. Barlagyň netijeleri boýunça şu meseleler boýunça maslahatlar işlenip taýýarlandy:

- hossarlyk we howandarlyk edaralarynyň we Kämillik ýaşyna ýetmedikleriň işi boýunça toparyň könelen kadalaşdyryjy hukuk namalaryna gaýtadan seretmek;
- «durmuş işi boýunça hünärmen» hünärine maýa goýmak;
- toplumlaýyn durmuş hyzmatlaryny we çagalary goramak boýunça hyzmatlary üpjün etmek üçin netijeli pudagara utgaşdyryjy mehanizmi döretmek.

Durmuş hyzmatlarynyň ornaşdyrylmagy durmuş işi boýunça 45 hünärmeni Zähmet we ilaty durmuş taýdan goramak ministrliginiň düzümine goşmaga mümkinçilik berdi. 2022-nji ýyldan döwlet býujetinde durmuş işi boýunça hünärmenleri maliýeleşdirmek üçin serişdeler göz önünde tutuldy.

2020-nji ýylyň iýulynda kabul edilen «Türkmenistanyň ýiti ýokanç kesele garşy taýýarlygyny we dessin çäreleriň görülmegini üpjün etmegiň Meýilnamasynyň» çäklerinde 2021-nji ýylda MOM BMG bilen Türkmenistanyň Hökümetiniň bilelikdäki maksatnamasynyň çäklerinde Lebap we Daşoguz welaýatларында ýaş adamlaryň arasyndan 40-dan gowrak meýletinçileri taýýarladylar, olar Türkmenistanyň jemgyýetçilik gurama-

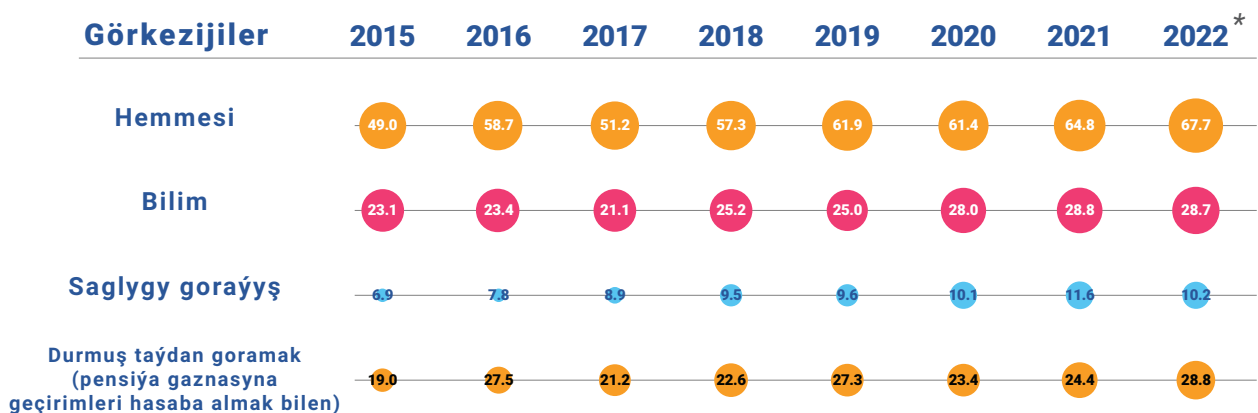

lary bilen bilelikde geçirilen maglumat çäreleriniň çäklerinde 200-den gowrak adamyň açyk (kanuny) migrasiýa we bikanun adam söwdasynyň önüni almak barada habarlylygyny ýokarlandyrdylar.

Döwlet býujetiniň hasabyna durmuş ulgamyny (bilimi, Saglygy goraýşy, durmuş goraglylygyny we ş.m.) maliýeleşdirmegiň paýy ulgamlaryň artdyrylýar. Global pandemiýanyň ýüze çykan pursadyndan başlap raýatlary durmuş taýdan goramagy üpjün etmek we pandemiýanyň ýurduň ykdysadyýetine ýaramaz täsirini peseltmek boýunça işjeň ädimler ädildi we çäreler görüldi. Türkmenistanda ýiti ýokanç keseliniň

pandemiýasyna garşy dessin durmuş-ykdysady çäreleriň Meýilnamasy durmuşa geçirilýär. DÖM-iň «Hiç kimi çetde goýmaly däl» ýörelgesi boýunça durmuş taýdan goramak ulgamy bilen gurşalyp alnan, maýyplygy bolan çagalaryň we ulularyň ýagdaýyna gözegçilik geçirildi. Pandemiýa döwründäki dessin çäreler maliýe serişdeleri bilen hem üpjün edildi.

Şeýlelikde, 2015–2021-nji ýyllarda bilim, Saglygy goraýşy, durmuş taýdan goramak ulgamynyň hyzmatlaryny maliýeleşdirmegiň paýy döwlet býujetiniň umumy möçberinde 49,0% bolanlygyndan 67,7%-e çenli ýokarlandy (8-nji surat).

8-nji surat. Döwlet çykdajylarynyň umumy möçberinde durmuş ulgamynyň çykdajylarynyň paýy, %

* deslapky maglumatlar

Adatdan daşary ýagdaýlarda goldaw bermek

Türkmenistanyň durmuş syýasatynyň ileri tutulýan ugurlarynyň biri hem howanyň üýtgemeginiň we tebigy betbagtçylyklaryň netijesinde goldawa mätäç adamlaryň durmuşa ukyplylygyny ýokarlandyrmak bolup durýar. Betbagtçylyklar töwekgelçiligini peseltmek boýunça milli strategiýa hökmünde 2019-njy ýylyň martynda «Raýat goranyşy çygryndaky döwlet syýasatynyň esasy ugurlaryny 2019–2030-njy ýyllar aralygynda durmuşa geçirmegiň Döwlet Maksatnamasy» tassyklandy. Bu maksatnama Betbagtçylyklar töwekgelçiligini peseltmek boýunça 2015–2030-njy ýyllar üçin Sendaý çarçuwaly maksatnamasynyň esasy düzgünlerine esaslanýar, bu maksatnama 2015-nji ýylyň mart aýynyň 14-den 18-i aralygynda Sendaý şäherinde (Miýagi prefekturasy, Ýaponiýa) bolup geçen, BMG-niň Betbagtçylyklar töwekgelçiligini peseltmek boýunça üçünji Bütindünýä konferensiýasynda kabul edildi.

Şunuň bilen bir hatarda ýurtda Türkmenistanyň Adatdan daşary ýagdaýlar boýunça döwlet topary hereket edýär, ol her ýylda Ýyllyk iş meýilnamasyny işläp düzýär. Onuň esasynda sebitleriň (ýerli häkimiýet edaralarynyň) ýyllyk iş meýilnamalary işlenip düzülýär, olar betbagtçylyklar töwekgelçiligini peseltmek, adatdan daşary ýagdaýlary dolandyrmagyň milli mehanizmleri ösdürmek, adatdan daşary ýagdaýlaryň netijesinde ýüze çykýan adam pidalarynyň sanyny azaltmak we zyýany peseltmek boýunça anyk çäreleri (ýerli strategiýalary) öz içine alýar. 2022-nji ýylda Aşgabat şäheriň günorta bölegindäki Köpetdagyň demirgazyk ýapgytlaryndan sil suwlaryny akmagyndan goramak üçin sowujy desgalar toplumy guruldy.

2019–2022-nji ýyllarda öňegidişlik:

- Ilatyň ähli toparlary üçin deň mümkinçilikleri we durmuş hyzmatlarynyň elýeterlilikini üpjün etmek üçin 2021-nji ýylda «Durmuş hyzmatlary hakynda» Türkmenistanyň Kanuny kabul edildi.
- 2021-nji ýylda Türkmenistanda adam hukuklary boýunça 2021–2025-nji ýyllar üçin Hereketleriň milli Meýilnamasy tassyklandy. Şu resminamanyň çäklerinde aýratyn bölüm Maýyplaryň hukuklary hakynda konwensiýa laýyklykda maýyplygy bolan adamlaryň hukuklaryny üpjün etmek meselesine bagyşlandy.
- 2021-nji ýylda HZG-niň maslahatlaryna laýyklykda, Türkmenistanyň ähli sebitlerinde Global pandemiýanyň öý hojalyklarynyň durmuş-ykdysady ýagdaýyna edýän täsirine gözegçilik, şeýle hem DÖM-iň «Hiç kimi çetde goýmaly däl» ýörelgesini durmuşa geçirmek we soňky ädimlerini kesgitlemek maksady bilen, durmuş taýdan goramak ulgamy bilen gurşalyp alnan maýyplygy bolan çagalaryň we ulularyň ýagdaýyna gözegçilik geçirildi.
- Töwekgelçilik toparlaryndan bolan çagalar, ýaşlar, maşgalasynda zorluga sezewar bolýan aýallar, mümkinçiligi çäkli bolan adamlar we goldawa mätäç gartaşan adamlar üçin ýöriteleşdirilen 12 durmuş hyzmaty girizildi.
- 2021-nji ýylyň noýabrynda Türkmenistanyň Ilaty durmuş taýdan goramak hakynda kodeksine üýtgetmeler girizildi, şoňa laýyklykda, 2022-nji ýylyň 1-nji

ýanwaryndan çaga doglanlygy boýunça, çaga seretmek boýunça döwlet kömek pullary we dört we şondan köp ýetim çaga bolan maşgalalar üçin ýakynyny ýitirendigi bilen bagly kömek pullary köpeldildi; «Ene mähri» adyna mynasyp bolan enelere olaryň pensiyasyna ýa-da döwlet kömek pullaryna goşmaça 30% möçberde pul tölenýär.

• Betbagtçylyklaryň töwekgelçiligini peseltmek boýunça 2015–2030-njy ýyllar üçin Sendaý çarçuwaly maksatnamasyna laýyklykda, «Raýat goranyşy çygryndaky döwlet syýasatynyň esasy ugurlaryny 2019-2030-njy ýyllar aralygynda durmuşa geçirmegiň Döwlet Maksatnamasy» kabul edildi.

• Döwlet çykdaýlarynyň umumy möçberinde bilim. Saglygy goraýyş we durmuş goragy üçin çykdaýlaryň paýy 2019-njy ýylda 61,9% bolanlygyndan 2022-nji ýylda 67,7%-e çenli köpeldi.

1 DÖM-i durmuşa geçirmekde mundan beýläkki ädimler

Ilaty durmuş taýdan goramak ulgamyna halkara standartlaryny giňden ornaşdyrmak maksady bilen, tagallalaryň köpüsi durmuş hyzmatlarynyň dürli görnüşlerini döretmäge, şeýle hem durmuş hyzmatlaryny edýän edaralaryň işini kämilleşdirmäge gönükdiriler.

«Durmuş hyzmatlary hakynda» Türkmenistanyň Kanunyndan gelip çykýan wezipeler durmuşa geçiriler we goşmaça durmuş hyzmatlaryny düzgünleşdirýän kadalaşdyryjy hukuk namalary işlenip taýýarlanar.

Şol bir wagtda ýetilen üstünlikleri berkitmek we olara durnuklylyk bermek, şeýle hem tutuş ýurt boýunça hemmelere degişli (inklýuziw) durmuş hyzmatlary modelini giňeltmek üçin Türkmenistanda 2023–2030-njy ýyllarda durmuş hyzmatlary ulgamyny kämilleşdirmegiň milli Maksatnamasy işlenip taýýarlanýar.

Durmuş taýdan goramak babatynda geçirilýän çäreleriň netijeliligini ýokarlandyrmak üçin garyplygy ölçemegiň usulyýetini mundan beýläk hem kämilleşdirmek we ýerli bileleşikler derejesinde durmuş hyzmatlaryny utgaşdyrmagy güýçlendirmek we olary giňeltmek meýilleşdirilýär.

2-NJI MAKSAT

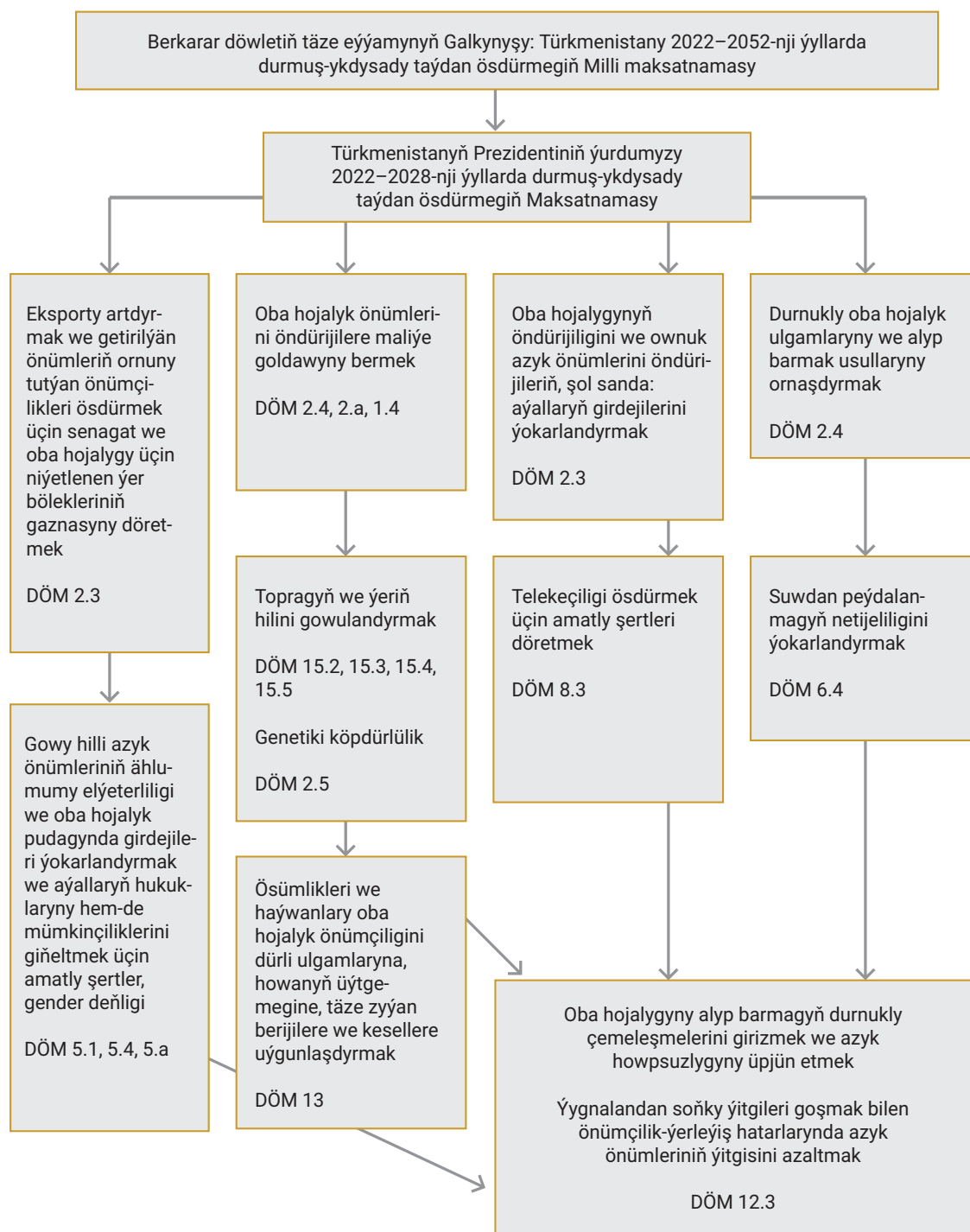
AÇLYGY ÝOK ETMEK, AZYK
HOWPSUZLYGyny ÜPJÜN
ETMEK WE IÝMITLENMEGI
GOWULANDYRMAK HEM-DE
OBA HOJALYGynyň DURNUKLY
ÖSÜŞINE ÝARDAM BERMEK

Türkmenistanyň döwlet syýasaty durnukly azyk howpsuzlygyny üpjün etmäge gönükdirilendir. Strategik wezipe Türkmenistanyň Prezidentiniň ýurdumyzy 2022–2028-nji ýyllarda durmuş-ykdysady taýdan ösdürmegiň Maksatnamasynda kesgitlenendir we 2 DÖM-iň

durnukly ösüşiň beýleki maksatlary bilen özara baglanyşygyny üpjün etmäge gönükdirilendir. Durnukly ösüş maksatlarynyň özara baglanyşygy we görülyän çäreler baradaky gysgaça maglumat 9-njy suratda berilýär.

9-njy surat. «Açlygy ýok etmek» 2 DÖM-iň beýleki DÖM-i we Türkmenistanyň maksatnamalaýyn resminamalary bilen özara baglanyşygy

Şu maksadyň çäklerindäki iki ugur boýunça alnyp barylýar:

- rejeli iýmitlenmegi üpjün etmek;
- azyk howpsuzlygyny we oba hojalygynyň durnukly ösüşini üpjün etmek

Rejeli iýmitlenmegi üpjün etmek boýunça çäreler

Ilatyň iýmitlenişini gowulandyrmak, keselleriň önüni almak, raýatlaryň ömrüniň dowamlylygyny uzaltmak we sagdyn ýaşaýyş ýörelgelerini ornaşdyrmak maksady bilen, 2020-nji ýylyň fewralynda ýurtda «Türkmenistanyň ilatynyň sagdyn iýmitlenmegi boýunça 2020–2025-nji ýyllar üçin milli Maksatnama» kabul edildi.

Görülen çäreleriň netijesinde «bäş ýaş çenli çagalaryň arasynda ösüşden yza galmagyň ýaýraýşy» we «bäş ýaş çenli çagalaryň arasynda kem iýmitlenmegiň ýaýraýşy, görnüşi boýunça (hor düşmek

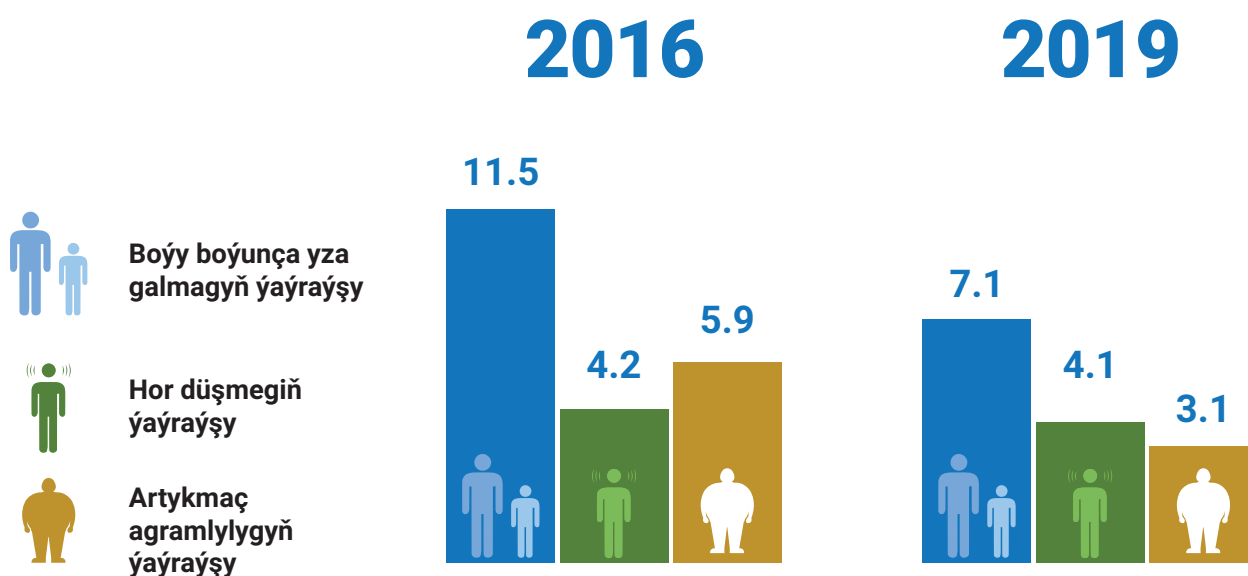
ýa-da artykmaç agram) bölmek bilen» görkezijiler boýunça ýagdaýyň gowulanýandygy bellenýär (10-njy surat).

Tutuş ýurt boýunça ösüşden yza galýan baş ýaş çenli çagalaryň paýy 7,1%-e, ösüşden güýçli yza galýanlar 2,4%-e deňdir. 2019-njy ýylda geçirilen MICS-6 netijeleri boýunça rejesiz iýmitlenilmegi sebäpli baş ýaş çenli çagalaryň 4,1%-iniň agramynyň pesdigi, 1,1% çaganyň güýçli hor düşendigi bellendi.

MICS-6 netijeleri boýunça 5 ýaş çenli çagalarda artykmaç agramlylyk 2016-njy ýylda 5,9% bolanlygyndan 2019-njy ýylda 3,1%-e çenli azaldy. Çagalarda semizligiň bardygyny hem bellenýär, ýöne olaryň paýy 0,6%-e deňdir.

Ösüşden has güýçli yza galmak 18–23 aý ýaşdaky çagalaryň arasynda (15,3%), az möçberde 4 ýaşdaky (48–59 aý – 3,5%) çagalarda bellenýär.

Statistiki maglumatlara sebitlere bölmek bilen geçirilen seljerme ýurduň

10-njy surat. Türkmenistanda boýunyň ösüşden yza galmagyň, hor düşmegiň ýa-da artykmaç agramlylygynyň ýaýraýşy, %

sebitlerinde ýagdaýyň birmeňzeş däl-digini görkezýär (11-nji surat). Meselem, ösüşden yza galmak şäherlere garanynda oba ýerlerinde biraz ýokarydyr (degişlilikde 7,9% we 5,8%). Ösüşden yza galmagyň ýokary töwekgelçiligi bolan çagalar Mary welaýatynda bellendi (10,2%).

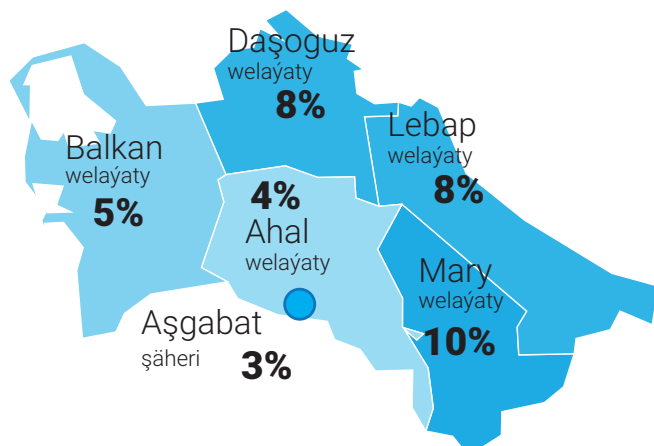
Umuman, soňky ýyllarda Türkmenistanda kem iýmitlenmegiň ýaýraýşy pes derejede bolup galýar. Mundan başga-da,

5 ýaş çenli çagalarda ösüşden yza galmagyň ýaýraýşy ep-esli azalýar.

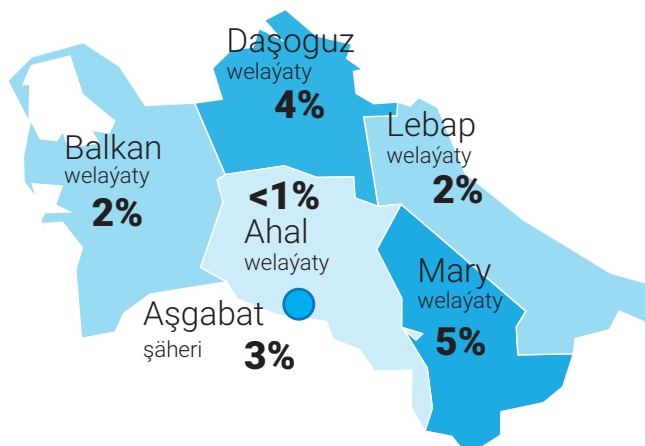
Türkmenistanda hor düşmek we agramyň ýeterlik bolmazlygy görkezijileri biologik kadanyň çäklerinde saklanýar we çagalaryň ähli toparlary boýunça 5%-den geçmeýär.

Çagalarda artykmaç agramlylyk hem hor düşmekden pes bolmadyk mesele bolup durýar, sebäbi soňky on ýyllyklaryň dowamynda dünýäde çagalaryň

Boýy boýunça yza galma (DÖM 2.2.1)

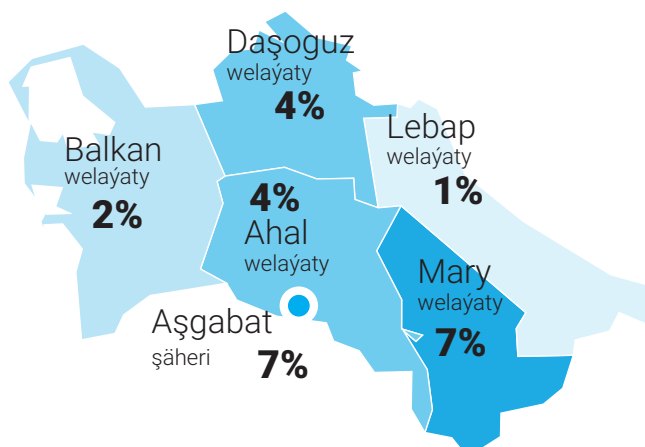
Artykmaç agram (DÖM 2.2.2)

Mary welaýatynda her
10 çaga

sebitleriň arasynda boý boýunça yza galmagyň ýokary töwekgelçiligi bar.

Hor düşmek (DÖM 2.2.2)

11-nji surat. Türkmenistanyň sebitlerinde boýunyň ösüşden yza galmagynyň, hor düşmeginiň we artykmaç agramlylygynyň ýaýraýşy, %

Çeşme: MICS-6, 2019 ýyl

arasynda artykmaç agramlylygyň we semizligiň ýaýraýşy gyşarnyksyz ýokarlanýar.

Häzirki wagtda rejeli iýmitlenmegi ösdürmek ýoly bilen ýagdaýy gowulandyrmak boýunça işjeň işler alnyp barylýar. Iň ýaşdaky çagalaryň, göwreli aýallaryň we ýetginjek gyzlaryň iýmitlenmegi meseleleri boýunça Saglygy goraýyş işgärleriniň mümkinçiligini ýokarlandyrmak babatynda iş geçirilýär. Saglygy goraýyş işgärleri üçin göwreli aýallara we ýetginjek gyzlara sagdyn iýmitlenmek boýunça maslahat beriş okuw kursy işlenip taýýarlandy. Saglygy goraýyş işgärleri üçin gollanma we ilat üçin 4 bilim bukjasy taýýarlandy we makullandy. Her ýyl Saglygy goraýyş işgärleriniň 700-den gowragy we Türkmenistanyň Gyzyl Ýarymaý Milli Jemgyýeti we Türkmenistanyň Zenanlar Birleşmesi ýaly jemgyýetçilik guramalarynyň wekilleriniň 100-den gowragy okuw geçýär.

2021–2022-nji ýyllarda Türkmenistan 8 ýurduň (Azerbaýjan, Ermenistan, Gruziýa, Gazagystan, Gyrgyzystan, Täjigistan, Türkmenistan we Özbegistan), ÝUNISEF, BSGG we FAO ýaly garamalaryň gatnaşmagynda iýmitlenmek boýunça Sebit platformasynyň sekretariaty wezipesini ýerine ýetirdi.

Azyk howpsuzlygyny we oba hojalygynyň durnukly ösüşini üpjün etmek

Global wehimleriň güýçlenýän täsiri şertlerinde azyk howpsuzlygyny üpjün etmek döwletiň durmuş-ykdysady syýasatynyň ileri tutulýan ugurlarynyň biri we

ýurduň milli howpsuzlygyny üpjün etmegiň möhüm şerti bolup durýar.

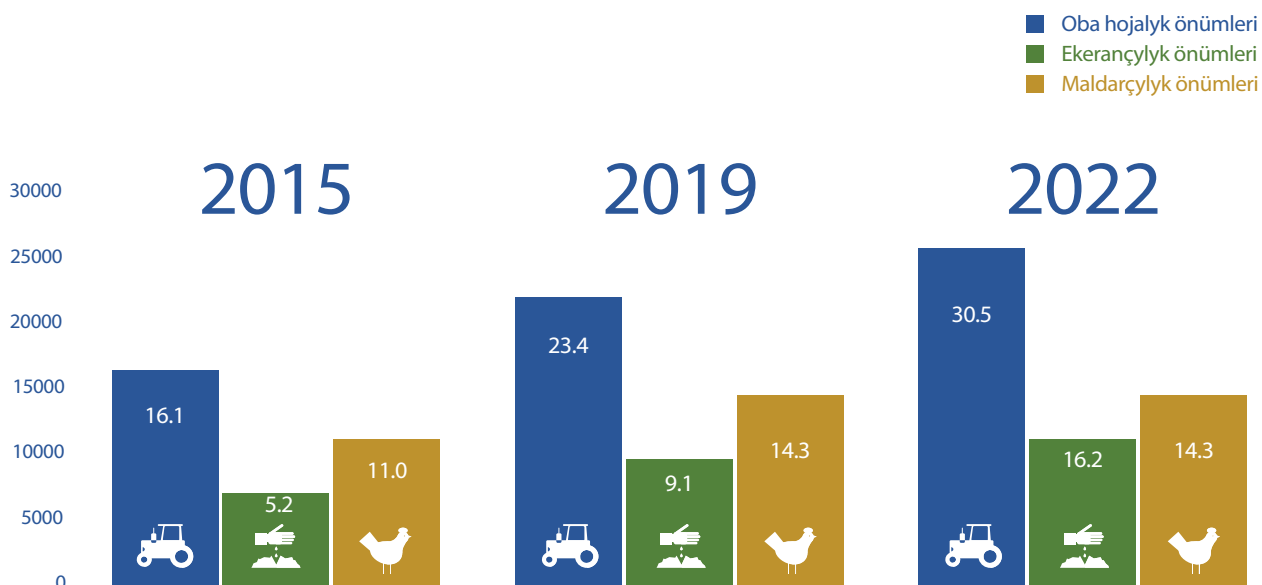
Agrosenagat toplumynyň işjeň ösüşi «Oba hojalygyny ösdürmegi döwlet tapryndan düzgünleşdirmek hakynda», «Däneçilik hakynda», «Pagtaçylyk hakynda» Türkmenistanyň Kanunlary we kadalaşdyryjy-hukuk namalary bilen berkidildi.

Häzirki wagtda Türkmenistanyň oba hojalyk syýasaty bu toplumyň pudaklarynyň öndürijiligini we girdejliligini artdyrmagyň esasynda onuň depginli ösüşini üpjün etmäge, azyk bazaryny ekologiýa taýdan arassa önümler bilen doldurmağa, senagat önümçiligini çig mal bilen üpjün etmäge, daşyndan getirilýän harytlaryň ornuny ýerli önümçiligiň önümleri bilen tutmaga, eksport mümkinçiligini giňeltmäge gönükdirilendir. Meselem, 2015–2022-nji ýyllar aralygyndaky döwürde oba hojalyk önümçiliginiň ösüşi deňeşdirilýän bahalarda 46,0%-e, şol sanda: 2019–2022-nji ýyllarda 15,9%-e deň boldy.³

Pagtanyň we bugdaýyň durnukly döwlet satyn alyş nyrlary, olary öndürmek boýunça çykdajylaryň ep-esli bölegine subsidiýa berilmegi we ýeňillikli salgytlar görnüşinde kuwwatly döwlet goldawy, şeýle hem tehnik taýdan ýokary derejede enjamlaşdyrylmagy we ýeri peýdalanmagyň ylmy taýdan esaslandyrylmagy Agrosenagat toplumynyň ösüşiniň häsiýetli aýratynlyklary bolup durýar.

Agrosenagat toplumynda oba hojalygyny we Agrosenagat toplumynyň beýleki pudaklaryny tehnik we tehnologiýa taýdan gaýtadan enjamlaşdyrmaga we öndürilýän önümleriň bäsdeşlige ukyp-

³ Türkmenistanyň Statistika baradaky döwlet komiteti

12-nji surat. Hereket edýän bahalarda oba hojalygynyň jemi önümi, mlrd. manat⁴

lylygyny ýokarlandyrmaga gönükdirilen ulgamlaryň çäreler geçirilýär. Döwrebap maldarçylyk toplumlaryny, ýyladyşhana hojalyklaryny, un üweýän önümçilikleri, azyk senagatynyň önümleriniň giň görnüşlerini öndürýän kärhanalary gurmaklyga aýratyn üns berilýär.

Soňky ýyllarda oba hojalyk pudagyna ep-esli möçberde maýa goýumlar gönükdirilýär. 2015–2021-nji ýyllar aralygynda döwürde oba hojalygyna 12,6 mlrd. manatdan gowrak maýa goýuldy. Agrosenagat toplumynda güýçli depginde ösdürilmegi JIÖ-niň gurluş düzüminde oba hojalygynyň paýyny 2015-nji ýylda 9,3% bolanlygyndan 2022-nji ýylda 11,6%-e çenli ýokarlandyrmaga mümkinçilik berdi. 2021-nji ýylda döwlet çykdajylarynda Agrosenagat toplumynyň paýyna 4,0% düşdi.⁵

Oba hojalyk taslamalaryny ýeňillikli karzlaşdyrmak ulgamy giňden peýdalanylýar. Ýeňillikli karzlary oba hojalyk tehnikasyny, akabalaryň düýbünü çuň-

laşdyrmak işleri üçin ýörite tehnikany, suwarym işlerinde suwy tygşytlajy tehnologiýalary, mehanizmleri we gurallary, turbalar arkaly suwarmakda ulanylan enjamlary satyn almak üçin ýylda 1% bilen alyp bolýar. Bir ýylda 5% bilen 10 ýyla çenli möhlete ýeňillikli karzlar maldarçylygy we guşçulygy ösdürmek, gaýtadan işlemek we hyzmat etmek boýunça maýa goýum taslamalaryny durmuşa geçirmek üçin, şeýle hem esasy serişdeleri we emläkleri satyn almak üçin berilýär.

Meselem, 2015–2022-nji ýyllar aralygynda döwürde azyk harytlarynyň öndürilişi 2,7 essä golaý, 2019–2021-nji ýyllarda 2 esse köpeldi.⁶

Maldarçylyk hojalyklarynda olaryň bälansynda durýan fermalaryň binalaryny gara mallar, goýunlar, düýeler, guşlar bilen bilelikde tapgyrlylygy hususlaşdyrmak geçirilýär. Häzirki wagtda oba hojalyk önümçiliginde döwlete dahylsyz bölegiň paýy 95%-den gowruga deňdir.

⁴⁻⁶ Türkmenistanyň Statistika baradaky döwlet komiteti

Kiçi hojalyklary mallar üçin iýmle-riň dürli görnüşleri bilen üpjün etmek we oba hojalyk önümlerini öndürijile-ri mundan beýläk hem goldamak üçin 2022-nji ýyldan döwlet tabşyrygy bo-ýunça satyn alnan oba hojalyk ekin-lerinden öndürilýän iýmleri (dänäni, pagta çigidini we gant şugundyrny gaýtadan işlemekden alnan önümler)

oba hojalyk önümlerini öndürijilere 50% ýeňillikli bahalar boýunça satmak tejribesi ornaşdyrylyp başlandy. Şu çä-re iýmiň bahasyny peseltmäge müm-kinçilik berdi, bu hem ahyr netijede maldarçylyk önümleriniň bazar baha-synyň peselmegine täsir etdi.

Guş etini we ýumurtga öndürýän hu-susy telekeçilere goldaw bermek üçin

Türkmenistanyň Hökümeti tarapyndan ýurtda iýmlik däne, mekgejöwen we soýa ösdürip ýetişdirmek höweslendirildi. 2022-nji ýylda 20 müň gektar meýdana mekgejöwen, 20 müň gektara soýa, 40 müň gektara iýmlik bugdaý ekildi.⁷

Azyk önümlerini öndürmegiň durnukly ulgamlaryny döretmek we oba hojalygyny alyp barmagyň önümçilik möçberlerini artdyrmaga we ekoulgamlary saklap galmaga ýardam edýän usullaryny ornaşdyrmak, howanyň üýtgemegine uýgunlaşdyrmak maksady bilen, ýurtda toprak serişdelerini rejeli peýdalanmaga we suwarymly ekerançylygyň netijeliligini ýokarlandyrmaga dykgatly üns berilýär.

2019–2022-nji ýyllarda öňegidişlik:

- Türkmenistanyň ilatynyň sagdyn iýmilenmegi boýunça 2020–2025-nji ýyllar üçin milli Maksatnamasy kabul edildi, ol saglygy berkitmäge we iýmilenmek bilen bagly ýokanç däl keselleriň önüni almaga gönükdirilendir.
- 2019-njy ýyldan başlap hususy haryt öndürijiler birinji gezek döwlet tabşyrygy boýunça oba hojalyk önümlerini öndürmäge girişdiler, munuň üçin olar oba hojalyk maksatly ýörite ýer gaznalaryndan ýer böleklerini aldylar.

⁷ Türkmenistanyň Oba hojalyk we daşky gurşawy goramak ministrligi

- Soňky ýyllarda ekerançylykda oba hojalygyny alyp barmagyň ekstensiw ýolundan (ekin meýdanlarynyň giňeldilmegi) intensiw ýoluna (hasyllylygyň artmagy) geçmäge ugur alyndy. Bugdaý ekilýän meýdanlaryň bir bölegi (azyk howpsuzlygynyň gazanylandygy bilen bagly) gök önümleri, ýeralma, miwe we ir-iýmişleri ösdürip ýetişdirmek üçin berildi.

- Öndürilen oba hojalyk önüminiň gymmatynda döwlete dahylsyz bölegiň paýy 2019-njy ýylda 94,1 %-den 2022-nji ýylda 96,6% ýokarlandy.

- Türkmenistanyň Oba hojalyk we daşky gurşawy goramak ministrligi bilen «John Deere Walldorf GmbH & Co. KG» kompaniýasynyň arasynda 2020–2030-njy ýyllar aralygynda döwürde oba hojalyk tehnikasyna we oba hojalyk pudagynyň enjamlaryna sanly elektron ulgamy ornaşdyrmak boýunça özara düşünişmek hakynda Ähtnama gol çekildi.

2 DÖM-i durmuşa geçirmek boýunça mundan beýläkki ädimler

Türkmenistan oba hojalyk önümçiligiň durnukly ösüşini emele getirmäge çalyşýar, bu azyk howpsuzlygynyň ýetilen derejesini saklamak we ösdürmek, ilatyň ähli gatnaklary üçin talabalaýyk sagdyn iýmitlenmegi üpjün etmek we topragyň hasyllylygyny saklap galmak üçin zerurdyr.

Şunuň bilen baglylykda, 2028-nji ýyla çenli Türkmenistanyň Prezidentiniň ýurdumyzy 2022–2028-nji ýyllarda durmuş-ykdysady taýdan ösdürmegiň Maksatnamasynyň çäklerinde oba hojalyk toplumyny ösdürmek dowam etdiriler, bu Maksatnamada önümçiligi depgini ýokarlandyrmagyň (ekerançylykda tohumçylygy gowulandyrmak we maldarçylykda harytlyk mallar sürüsiniň tohum düzümini täzelemek) we oba

hojalygyny alyp barmagyň rejeli usullarynyň (ýerden we suwdan peýdalanmagyň netijeli usullary) hasabyna oba hojalygynyň önümliligini ýokarlandyrmak, oba hojalyk önümlerini öndürijileriň girdejilerini artdyrmak we ş.m. göz önünde tutulýar.

Şeýle hem getirilýän önümleriň ornuny tutýan harytlaryň öndürilişini artdyrmak we oba hojalygynda zähmet öndürijiligini ýokarlandyrmak boýunça çäreleri görmek meýilleşdirilýär.

Ýerleriň meliorasiýa ýagdaýyny gowulandyrmak, iň täze tehnologiýalary we önümçiligiň döwrebap usullaryny ornaşdyrmak, ýurduň özünde tohumçylyk we iýmlik binýady giňeltmek, suwarmakda suwy tygşytlaýjy tehnologiýalary ornaşdyrmak, weterinar hyzmat-

laryny ösdürmek, oba hojalyk ylmyny ösdürmek, agrosenagat toplumynyň ähli pudaklaryny sanlylaşdyrmak boýunça işler işjeňleşdiriler.

Maliýeleşdirmegiň bar bolan gurallaryny, şol sanda: ýeňillikli karzlaşdyrmagy peýdalanmak bilen, binýatlyk oba hojalyk önümleriniň öndürilişini höweslendirmek tejribesi dowam etdiriler.

3-NJI MAKSAT

SAGDYN DURMUŞ ÝÖRELGESINI
ÜPJÜN ETMEK WE ÄHLI ÝAŞDAKY
HEMMELERIŇ ABADANÇYLYGYNA
ÝARDAM BERMEK

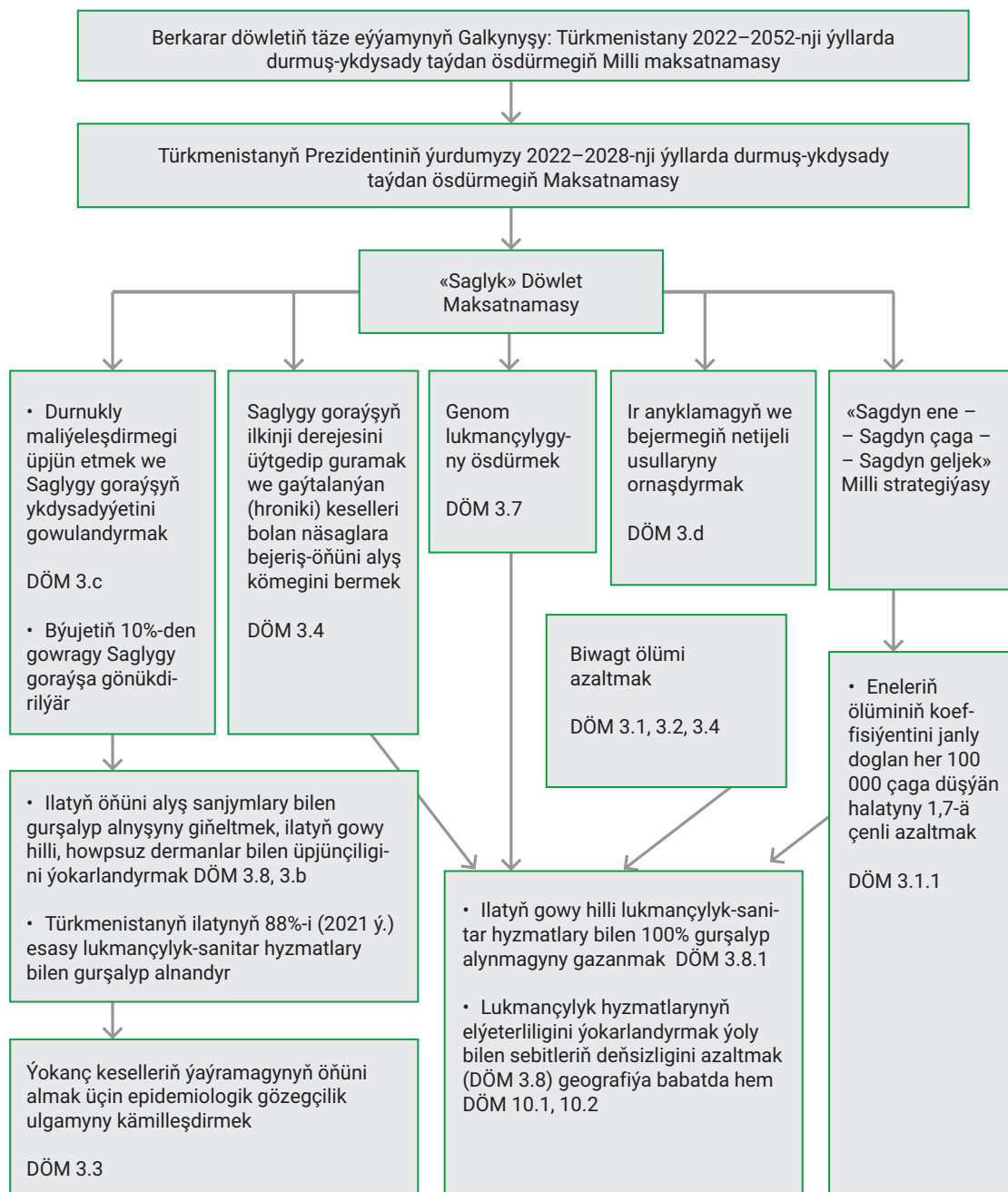

Saglygy goraýyş ulgamyny ösdürmek Türkmenistanyň döwlet syýasatynyň ileri tutulýan ugurlarynyň biri we möhüm wezipesi bolup durýar, bu iş Türkmenistanyň Prezidentiniň «Saglyk» Döwlet Maksatnamasynyň çäklerinde amala aşyrylýar.

3 DÖM-iň ähmiýeti COVID-19 pandemiýasy bilen bagly has-da güýçlendi, bu global derejede töwekgelçilik bolup, ol Saglygy goraýyş ulgamyndaky ýönekeý

çökgünlige garanyňda has ýokary derejede howply bolan wehimdir. Häzirki döwrüň wehimleri Saglygy goraýyş ulgamyndaky wezipeleriň durnukly ösüşiň beýleki wezipeleri bilen özara baglanyşygynyň güýçlendirilmegini talap edýär. 3 DÖM-iň beýleki maksatlar bilen özara baglanyşygynyň kesgitlenmegi Türkmenistana aýry-aýry wezipeler boýunça multiplikativ täsiri gazanmaga mümkinçilik berýär (13-nji surat).

13-nji surat. «Saglyk we abadançylyk» 3 DÖM-iň beýleki DÖM-i we Türkmenistanyň maksatnamalaýyn resminamalary bilen özara baglanyşygy

Ilatyň kesellere garşy durup bilijiligini (immunizasiýa) ýokarlandyrmak – Türkmenistanyň Prezidentiniň «Saglyk» Döwlet Maksatnamasynyň ileri tutulýan wezipeleriniň biridir.

Maksatnamada gender deňligine aýratyn üns berilýär, aýratyn bölüm erkekleriň saglygy meselesine bagyşlanýar. «Erkekleriň saglygy» bölümi genom lukmançylygyny ösdürmek we androlog lukmanlar tarapyndan erkekleriň saglygyna gözegçilik etmek meselelerini öz içine alýar.

Raýatlaryň ömrüniň ähli tapgyrlarynda olaryň saglygyny goramak, hukuklaryny we mümkinçiliklerini giňeltmek, ýaş bilen bagly keselleriň önüni almagy we bejermegi gowulandyrmak we geriatric gullugynyň işini ýola goýmak döwlet maksatnamasynyň täze başlangyjy bolup durýar. Mundan başga-da, maksatnama agyr, uzaga çekýän idege mätäç bolan näsaglara palliativ kömek etmegi göz önünde tutýar.

Döwlet Maksatnamasynyň esasy ugurlarynyň biri hem Saglygy goraýyş ulgamyny durnukly maliýeleşdirme we Saglygy goraýyşyň ykdysadyýetini gowulandyrmak, şeýle hem Türkmenistanyň raýatlarynyň döwlet meýletin saglyk ätiýaçlandyrmasyny kämilleşdirmek bolup durýar.

Türkmenistanda «Saglyk» Maksatnamasyny durmuşa geçirmegiň çäklerinde ilaty we bejeriş edaralaryny zerur bolan dermanlaryň ählisi bilen, esasan hem, 2019–2022-nji ýyllarda ösüş 58%-e deň bolan öz önümçiligimiziň hasabyna üpjün etmek boýunça wezipa goýuldy.

Görülýän çäreleriň netijeliligini ýokarlandyrmak maksady bilen, hereket edýän maksatnamalaýyn resminamalar ulgamlaryň esasynda derwaýyslaşdyrylýar. 2021-nji ýylda Türkmenistanyň Prezidentiniň «Saglyk» Döwlet Maksatnamasy rejelenen görnüşde täzeden kabul edildi we geljekki on ýylda lukmançylygy ösdürmekde baş maksatlary kesgitledi.

Ýurtda birnäçe ýokanç keselleriň ýok edilendigi barada berlen halkara sertifikatlary, şeýle hem türkmen lukmanlarynyň bu ugurdaky tejribesiniň Bütindünýä Saglygy goraýyş guramasy tarapyndan ýewropa sebitiniň ýurtlarynda ýaýratmak üçin maslahat berilmegi ilatyň saglygyny goramak boýunça wezipeleri çözmekde Türkmenistanyň gazanan üstünlikleriniň jedelsiz ykrarnamasy bolup durýar.

Soňky ýyllarda Türkmenistan ýokanç keselleriň önüni almak (BSSG, 2019 ý.), ýurtda çagalaryň ýokary immun görkezijileriniň saklanýandygy (ÝUNISEF, 2019 ý.), pandemiýa döwründe ýurtda lukmançylyk we durmuş işgärleriniň zähmeti üçin (BSGG, 2022 ý.) BSGG, ÝUNISEF ýa-da halkara guramalarynyň sylaglaryna we sertifikatlaryna mynasyp boldy.

Saglygy goraýyş ulgamyndaky syýasatyň esasy maksady halkara derejesindäki lukmançylyk hyzmatlarynyň elýeterliligini üpjün etmek bolup durýar. Türkmenistanda 137 sany hassahana edaralary hereket edýär. Saglyk öýleriniň ösen ulgamy bolup, olaryň köpüsi oba ýerlerinde ýerleşýär. Täze Saglygy goraýyş edaralary öndebaryjy apparatura we ýokary takyklygy bolan enjamlar bilen üpjün edilendir. Milli amaly lukmançylyga keseliň önüni almagyň we

bejermegiň, näsaglary dikeltmegiň 30-dan gowrak usuly ornaşdyryldy.

Geçen döwürde şäherlerde we obalarda ýaşayan ilat üçin lukmançylyk hyzmatlaryny etmegiň hil derejesindäki deň gelmezlik ýeňlip geçildi.

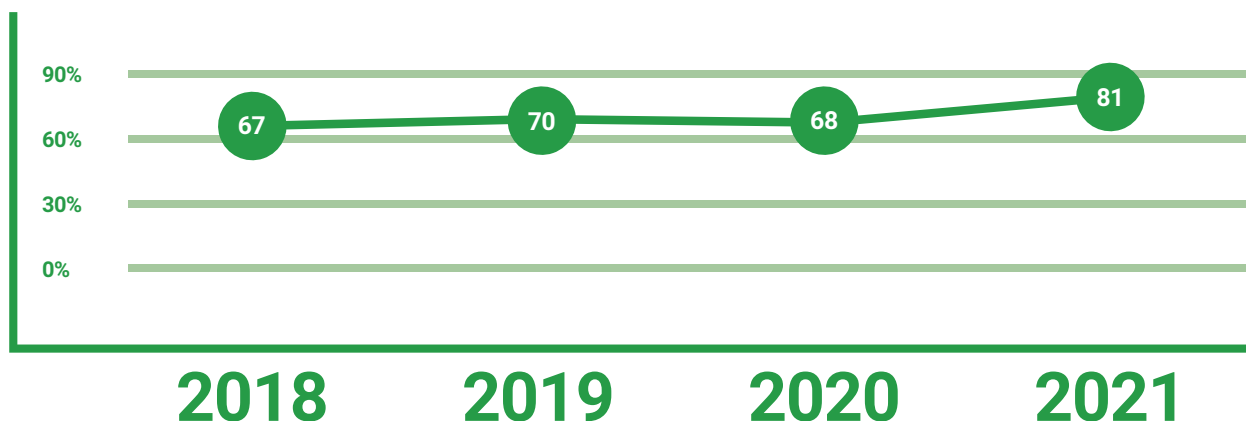
Türkmenistanda saglygy goraýyş ulgamyny ösdürmek sanlylaşdyrmak bilen baglanyşykly bolup geçýär. 2019-njy ýylda BMG-niň ÝUNFPA, ÝUNISEF we BSGG ýaly agentlikleriniň tehniki taýdan goldaw bermeginde «Türkmenistanda 2019–2025-nji ýyllarda saglygy goraýyşyň milli maglumat ulgamyny ösdürmegiň strategiýasy» işlenip taýýarlandy we tassyklandy.

Şeýle hem Türkmenistan töwekgelçilikleriň ir önüni almak, peseltmek we saglyk üçin milli we global töwekgelçilikleri düzgünleşdirmek babatynda mümkinçilikleri güýçlendirýär. Ýurt her ýylda Halkara lukmançylyk-sanitar kadalaryny durmuşa geçirmekde öňegidişlik boýunça Öz-özüne baha beriş hasabatlylygyny (SPAR) berýär, 2021-nji ýylda şu görkeziji boýunça düýpli gowulanma bellendi (14-nji surat).

Ilatyň ruhy we fiziki saglygyny gazanmak, raýatlaryň saglygyny ep-esli gowulandyrmak, hal-ýagdaýyny ýokarlandyrmak we olaryň ömrüni uzaltmak maksady bilen, 2023-nji ýylyň aprelinde «Türkmenistanda ilatyň saglyk abadançylygyny üpjün etmek boýunça 2023–2028-nji ýyllar üçin Milli maksatnama» kabul edildi.

Lukmançylyk işgärlerini taýýarlamaga we olaryň sanyny köpeltmäge dykgatly üns berilýär. Türkmenistanda saglygy goraýyş işgärleriň kuwwatyny ösdürmegiň 2019–2025-nji ýyllar üçin meýilnamasy kabul edildi. Daşary ýurtlaryň ÝOM-de bilim alan hünärmenleriň sany

14-nji surat. Türkmenistan üçin SPAR görkezijisi, ýyllar boýunça, %

Çeşme: <https://extranet.who.int/e-spar/>

artýar, lukman işgärleriň üznüksiz hünär okuwý maliýeleşdirilýär. Şunuň bilen bir hatarda ýurtda aspiranturada we doktoranturada ylmy işgärleri, ylmylaryň kandidaty we doktory alymylyk derejesini almaga dalaşgärleri taýýarlamak alnyp barylýar. Ilatyň jan başyna düşýän lukmançylyk işgärleriniň sany her 1000 adama hasaplanyňda 6,2–6,4 işgäre deňdir⁸.

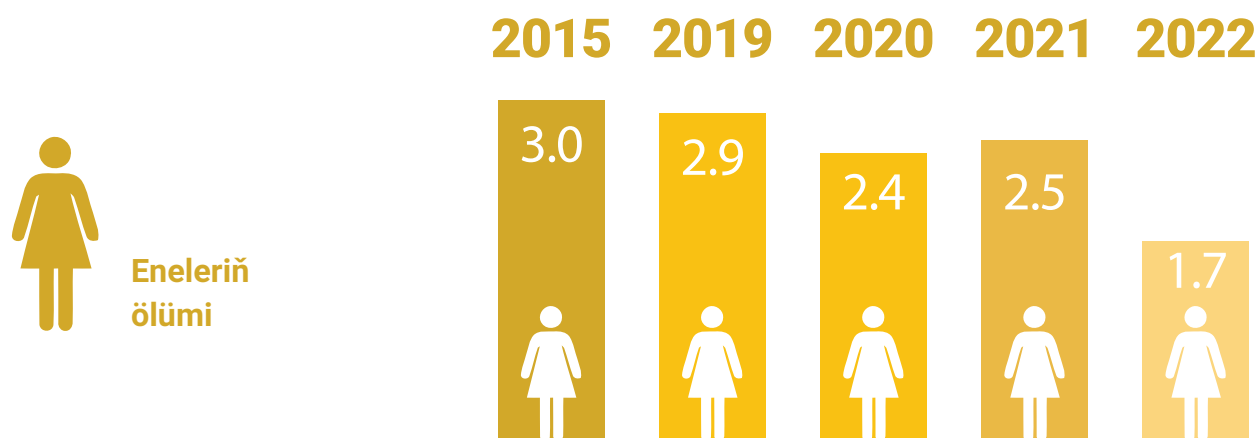
Eneleriň we çagalaryň ölümini azaltmak boýunça çäreler barada

Eneleriň we çagalaryň saglygyny goramak, şeýle hem reproduktiv saglygy goramak Türkmenistanyň durmuş syýasatynyň ileri tutulýan ugurlarynyň biri bolup durýar. Ýurtda eneleriň ölüminiň pes koeffisiýenti saklanýar, ol 2022-nji ýylda janly doglan çagalaryň her 100 000-ini hasaplanyňda 1,7-ä deň boldy (15-nji surat).⁹

Lukmançylyk hyzmatynyň hilini gowulandyrmak enäniň we çaganyň saglygyny goramak maksady bilen, 2021-nji

ýylda Türkmenistanda eneleriň we çagalaryň saglygyny goramak boýunça «Sagdyn ene – sagdyn çaga – sagdyn geljek» atly 2021–2025-nji ýyllar üçin Milli strategiýasy kabul edildi. Şu strategiýanyň çäklerinde çagalara we enelere kepillendirilen lukmançylyk kömegi bukjasyňy bermek, ir ýüze çykarmak we ir goşulşmak hyzmatlaryny etmek, çaga kesellerini birleşdirip alyp barmak boýunça maksatnamalary hemme ýerde ornaşdyrmak ýaly möhüm çäreler göz önünde tutulýar. «Çaga ýaşdaky keselleri birleşdirip alyp barmak» maksatnamasynyň ornaşdyrylmagynyň baş ýyllyk Meýilnamasy we Ýol kartasy taýýarlandy. Çaga ýaşdaky keselleri birleşdirip alyp barmak çagalaryň kesellemegini we ýokanç kesellerden ölümiň azalmagyna, çagalaryň dogry iýmitlenmegi, olara seretmek meselelerinde ene-atalaryň habarlylygynyň ýokarlanmagyna getirdi.

Türkmenistanda çagalar 99,9% derejede hünärli saglygy goraýyş işgärleriniň gatnaşmagynda dogulýar, bu bolsa BSGG-niň 2023-nji ýyl üçin On üçünji

15-nji surat. Türkmenistanda eneleriň ölümi, janly doglan çagalaryň her 100 000 hasaplanyňda eneleriň ölüminiň sany

⁸ Türkmenistanyň Statistika baradaky döwlet komiteti

⁹ Türkmenistanyň Saglygy goraýyş we derman senagaty ministrligi

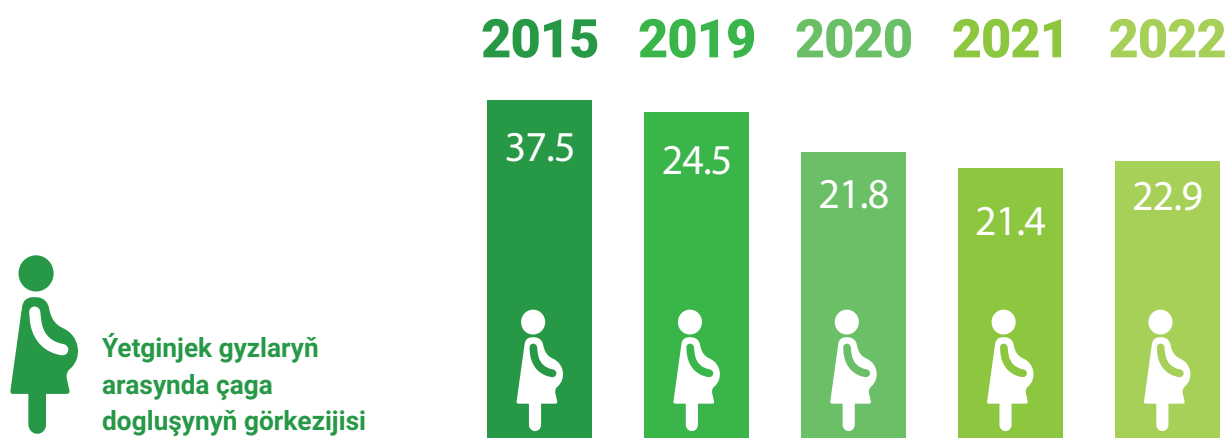
umumy maksatnamasyndan (OPR-13) (88,6%) öňe geçýär we 2030-njy ýyla çenli maksatlaýyn görkezijä (100%) iş ýüzünde doly laýyk gelýär.¹⁰

Geljekki eneleriň saglygyny gowulandyrmak maksady bilen ýurtda maşgalany meýilleşdirmek ulgamynda hyzmat edilişine baha bermek boýunça gural ornaşdyryldy, töwekgelçilik toparlary kesgitlendi, enäniň reproduktiv saglygynyň

lukmançylyk pasporty girizildi. Häzirki wagtda reproduktiv saglyk kabinetleriniň maşgalany meýilleşdirmegiň ähli usullary bilen üpjünçiligi 97%-e ýetýär. 2019-njy ýylda geçirilen MICS-6 netijeleri boýunça maşgalany meýilleşdirmek boýunça zerurlyklary häzirki zaman usullary bilen kanagatlandyrylýan reproduktiv ýaşdaky (15-den 49 ýaş çenli) aýallaryň paýy 79,6%-e deň boldy, bu reproduktiv saglygy goramak boýunça işiň gowy netijesi bolup durýar (MICS-5-80,5%).

2015–2022-nji ýyllar aralygyndaky döwürde 15–19 ýaşdaky ýetginjekleriň arasynda çaga dogluşynyň peselme meýilleri bellenýär. Bu görkeziji 2022-nji ýylda her 1000 ýetginjek gyzlara hasaplanylýanda 22,9 çaga doglan ýagdaýa deň boldy (16-njy surat), şäherlerde bu görkeziji 20,4, oba ýerlerinde bolsa 25,0 deň boldy.¹¹

Çagalaryň saglyk ýagdaýyny gowulandyrmak, şeýle hem ýurtda bäbekleriň ölümünü azaltmak üçin ýurtda birnäçe ulgamlaryň çäreler durmuşa geçirilýär.

16-njy surat. Ýetginjek gyzlaryň (15-den 19 ýaş çenli) arasynda çaga dogluşynyň görkezijisi, her 1000 ýetginjek gyza hasaplananda

¹⁰ Türkmenistanyň Saglygy goraýyş we derman senagaty ministrligi

¹¹ Türkmenistanyň Statistika baradaky döwlet komiteti

Hususan-da, mundan beýläk hem çagalaryň ölüminiň esasy sebäpleriniň önüni almak üçin çaganyň irki ösüşi babatyn-da hyzmatlaryň hilini we ene-atalaryň goşmaça ýmitlendirmegi dogry we öz wagtynda girizilmegi barada, ir ýaşda çagalaryň ýmitlenmegi barada habarlylygy ýokarlandyrmak boýunça çäreler görülyär. «Türkmenistanyň ilatynyň sagdyn ýmitlenmegi boýunça 2020–2025-nji ýyllar üçin Milli maksatnama» we «Türkmenistanda çaganyň irki ösüşi boýunça 2020–2025-nji ýyllar üçin Milli strategiýa» durmuşa geçirilýär. 2021-nji ýylda Hossarlyga mätäç çagalara kömek etmek boýunça Gurbanguly Berdimuhamedow adyndaky Haýyr-sahawat gaznasy döredildi. Şu gaznanyň goldaw bermeginde kardiohirurgiýa, trawmatologiýa, ortopediýa we neýrohirurgiýa ulgamynda köp sanly operasiýalar üstünlikli ýerine ýetirildi.

2016-njy ýyldan başlap «Ene süýdi bilen ýmitlendirmegi wagyz etmek we goldamak hakynda» Türkmenistanyň Kanunyň ýerine ýetirilişine yzygiderli gözeg-

çilik geçirilýär, ýurduň dogurýan aýallara kömek edýän edaralarynyň 95%-ne çagalara hoşniýetli garaýanlar hökmünde sertifikat berildi. Täze doglan çagalaryň önüni alyp bolýan ölümini we öli dogulmalary azaltmak maksady bilen, 2017-nji ýylda Türkmenistan BSGG-niň we ÝUNISEF-iň «Her bir täze doglan çaga» atly hereketleriň global meýilnamasyna (ENAP) goşuldy.

Türkmenistanda immunizasiýa ähli çagalar üçin hökmanydyr we mugt geçirilýär. Ähli çagalary immunizasiýa çäresini üpjün etmek boýunça tagallalar DÖM gazanylmazyndan has ön başlandy we şol wagtdan bäri hemmeler üçin lukmançylyk hyzmatlaryny gowulandyrmagyň möhüm ähmiýeti hökmünde ileri tutulýan ugur boldy. Häzirki wagtda Immunizasiýanyň giňeldilen maksatnamasy (IGM) antigenleri bilen immunizasiýa bilen gurşap almagyň görkezijileri ýokary bolup galýar: 2019-njy ýylda çagalaryň 99%-i, 2022-nji ýylda 98%-i difteriyanyň-gökbogmanyň-bürmek keseliniň garşysyna utgaşdyrylan waksiniň üçünji dozasyňy aldylar¹².

Hökümet bilen ÝUNISEF-iň arasyndan öňden gelýän hyzmatdaşlygyň çäklerinde Türkmenistanda waksinalary satyn almagy milli maliýeleşdirmek yzygiderli ýokarlandy we 2009-njy ýyldan 2020-nji aralygynda iki essä golaý köpelip, immunizasiýa bilen bagly ähli çykdajylary üzdü. 2020-nji ýylda Türkmenistanyň Hökümeti we ÝUNISEF tarapyndan Özara düşünişmek hakynda Ähtnamanyň çäklerinde Meýilnama gol çekildi, ol goşmaça milli maliýeleşdirmegi üpjün etdi we 2021–2025-nji ýyllaryň dowamynda immunizasiýanyň häzirki derejesini sak-

¹² Türkmenistanyň Saglygy goraýyş we derman senagaty ministrligi

lamak üçin iň ýokary derejede meýilliligi tassyklady. Şu ähtnamanyň çäklerinde Türkmenistanyň hökümeti ýurduň ähli çagalaryny waksina (sanjym) bilen üpjün etmek üçin 83 mln. amerikan dollaryndan gowrak serişde bölüp berýär.

«Howpsuz enelik» boýunça maksatnama işjeň durmuşa geçirilýär. Perinatal kömegiň hilini gowulandyrmak üçin şu çäreler geçirilýär:

- subut ediji lukmançylygyň esasynda ante-, intra- we neonatal ideg etmek boýunça goşulmalar bukjasyňy işläp taýýarlamak we ornaşdyrmak;
- perinatal kömegi sebitleşdirmek ulgamy gurnamak;
- halkara bilermenler bilen bilelikde milli kliniki protokollary işläp taýýarlamak we ornaşdyrmak.

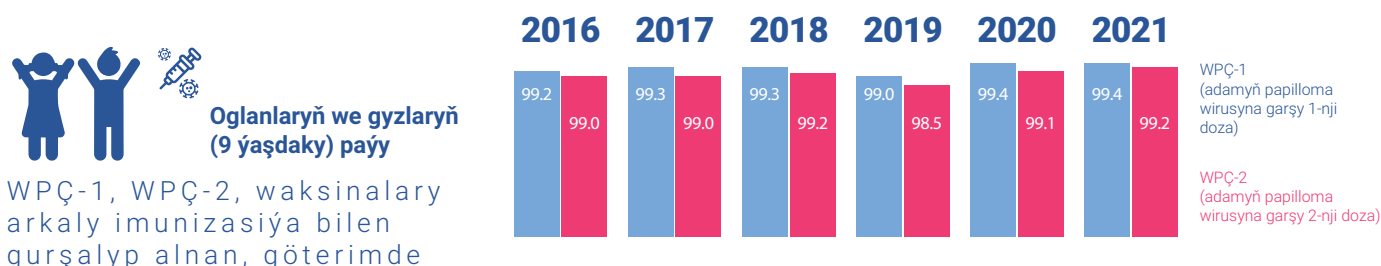
Çaga dogrulyan edarlarda enelere we täze doglan çagalara berilýän kömegiň hilini gowulandyrmak üçin eneleriň ölümine ýaşyryn audit we perinatal ölüme audit ornaşdyryldy.¹³

Türkmenistanda saglygy goraýyş ulgamyň möhüm ugurlarynyň biri hem ýatgyda täze döremeleriň önüni almak,

olary ir ýüze çykarmak we bejermek bolup durýar. Häzirki wagtda 9 ýaşdaky oganlaryň we gyzlaryň 99%-i adamyň papilloma wirusyndan sanjym bilen gurşalyp alyndy (17-nji surat).

Skriningiň çäklerinde Saglyk öýlerinde standart sitologiýa, Papanikolau boýunça barlamak (PAP test) we APW barlamagyň PSR DNK mugt geçirilýär. Aýallary barlamagyň algoritmleri, ýatgynyň patologiýasyny ir anyklamagyň we bejermegiň protokollary işlenip taýýarlandy. Türkmenistanyň Saglygy goraýyş we derman senagaty ministrliginiň Halkara okuw-ylmy merkezinde 2017–2021-nji ýyllar aralygyndaky döwürde birnäçe barlaglar geçirildi: PAP testler 2021 ý. – 10712 (2017 ý. – 10376); PSR APW testler 2021 ý. – 221 (2017 ý. – 153).

Şunuň bilen bir hatarda çaga dogrulyan öýleriň we çagalar edaralaryň maddy-tehniki taýdan enjamlaşdyrylyşy gowulandyryldy, şeýle hem perinatal kömegiň her bir derejesinde enjamlaryň we medikamentleriň degişli üpjünçiligi bilen perinatal kömegi sebitleşdirmegiň ýörelgeleri ornaşdyryldy.

17-nji surat. APW-1, APW-2 waksinalary arkaly immunizasiýa bilen gurşalyp alnan oganlyklaryň we gyzjagazlaryň (9 ýaşdaky) paýy, %¹⁴

¹³ Türkmenistanyň Saglygy goraýyş we derman senagaty ministrliginiň «Enelere, täze doglan çagalara we çagalara edilýän hyzmatlaryň hiline baha bermek we gözegçilik geçirmek hakynda» 5 belgili buýrugy (01.01.2019 ý.)

¹⁴ Türkmenistanyň Saglygy goraýyş we derman senagaty ministrligi

Ýokanç we ýokanç däl kesellere garşy göreşmek boýunça çäreler hakynda

2020-nji ýyl durmuşyň ähli ugurlarynda üýtgemeler ýyly boldy. Koronawirus ýokanjy adamlaryň ýaşaýyş düzgünini üýtgetdi. BSGG-niň esasy utgaşdyryjy bolmagynda Türkmenistanda BMG-niň agentlikleri we saglygy goraýyş ulgamynyň beýleki hyzmatdaşlar tarapyndan Türkmenistanyň Saglygy goraýyş we derman senagaty ministrligine we pandemiýa garşy durmaga çekilen beýleki ministrliklere we pudaklaýyn dolandyryş edaralaryna ýardam berildi. 2020-nji ýylda «Türkmenistanyň ýiti ýokanç kesele garşy taýýarlygyny we dessin çäreleriniň görülmegini üpjün etmegiň Meýilnamasy» we «Türkmenistanda ýiti ýokanç keseliniň pandemiýasyna garşy dessin durmuş-ykdysady çäreleriniň Meýilnamasy» tassyklandy.

Ýokanç keselleriň önüni almaklygy düzgünleşdirmek we gözegçilik etmek maksady bilen, 2021-nji ýylda «Ýokanç keselleriň önüni almak hakynda» Türkmenistanyň Kanuny kabul edildi. Şeýle-de şol ýylda BSGG-niň COVID-19 pandemiýasyna taýýarlygy we baş galdyrmaklygy üpjün etmek boýunça strategik meýilnamasynyň esasynda Türkmenistanyň ýiti ýokanç kesele garşy taýýarlygyny we dessin çäreleriniň görülmegini üpjün etmegiň Meýilnamasy tassyklandy, ol BMG-niň agentlikleri we beýleki hyzmatdaşlar tarapyndan üstünlikli durmuşa geçirildi. 2020–2021-nji ýyllarda BSGG-niň Ýewropa sebitleýin býurosynyň bilermenleriniň geňeş-tehniki sapary boldy, olar tarapyndan degişli maslahatlar berildi.

Jogap çärelerini güýçlendirmek, COVID-19 taýýarlygy we baş galdyrmaklygy ýokarlandyrmak maksady bilen Türkmenistan Bütindünýä bankyndan 20 mln. amerikan dollary möçberde karz aldy. «COVID-19 garşy hereket etmek» taslamasynyň çäklerinde 6 000 saglygy goraýyş işgäri öz hünär derejesini ýokarlandyrdy.

2021-nji ýylda saglygy goraýyş we durmuş hyzmatyny edýän işgärleriň zähmetiniň ykrar edilmeginiň nyşany hökmünde Türkmenistana BSGG-niň Ýewropa sebitleýin býurosynyň ýörite sylagy gowşuryldy.

Inçekeseliň önüni almak we bejermek boýunça esasy strategik resminama «Türkmenistanda 2021–2025-nji ýyllarda inçekesele netijeli gözegçiligi üpjün etmek boýunça Milli maksatnama» bolup durýar. Inçekesele garşy gulluk ilkinji lukmançylyk-sanitar kömegi ulgamyna goşulandyr. Inçekesele garşy bejeriş bellenen ilkinji günlerden başlap näsaglara ýaşaýan ýeri boýunça bejermegiň näsaga gözükdirilen modeli giňelýär. Bu çäreleriň ählisi soňky ýyllaryň dowamynda inçekesel bilen kesellemegiň azalmagyna ýardam edýär. 2022-nji ýylda inçekesel bilen kesellemegiň görkezijisi her 100 000 adama 29,9 ýagdaýa, 2019-njy ýylda 32,9 ýagdaýa deň boldy¹⁵.

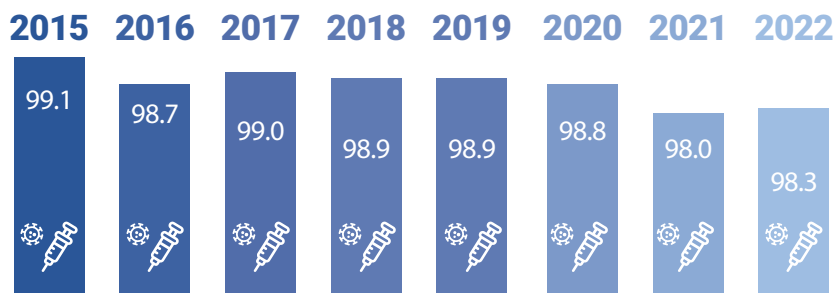
Türkmenistanda immunizasiýa «hiç kimi çetde goýmaly däl» ýörelgesi boýunça amala aşyrylýar. Häzirki wagtda ýurduň ilatynyň 98%-i 14 ýokanç keseliň, ýagny inçekeseliň, difteriyanyň, gökbogmanyň, bürmek keseliniň, poliomieliitiň, B gepatitiniň, b tipli gemofil ýokanjynyň, pnemokokkanyň,

¹⁵ Türkmenistanyň Saglygy goraýyş we derman senagaty ministrligi

Ilatyň maksatlaýyn toparynyň paýy,

Milli maksatnamalara goşulan waksinalarynyň ählisi bilen gurşalyp alnan, görerimde

18-nji surat. Ilatyň maksatlaýyn toparynyň milli maksatnamalara goşulan waksinalaryň ählisi bilen gurşalyp alnan paýy, %¹⁶

rotawirusyň, gyzamygyň, gyzylyjanyň, parotitiň, A gepatitiniň, adamyň papilloma wirusynyň garşysyna waksina bilen gurşalyp alyndy (18-nji surat).

Ýurduň poliomielitden azat ýurt statusyny saklamak boýunça çäreler we gyzamygyň we gyzylyjanyň ýok edilendigini (eliminasiýa) tassyklamak boýunça çäreler dowam edýär.

Ýurtda çagalary B gepatitinden mugt sanjym etmek geçirilýär, soňky ýyllarda B wirusly gepatit bilen kesellemegiň her 100 000 adama düşýän görkezijisiniň durnukly peselme meýli bar: 2022-nji ýylda bu görkeziji her 100 000 adama 0,1 ýagdaýa, 2019-njy ýylda 0,5 ýagdaýa deň boldy¹⁷ (19-njy surat).

«Türkmenistanda 2019–2030-njy ýyllar üçin wirusly gepatite garşy gözegçilik

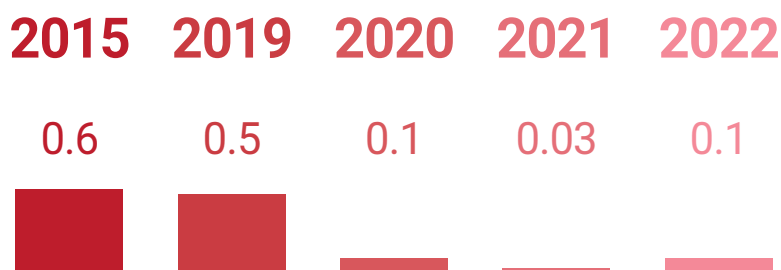
çärelerini güýçlendirmek boýunça strategik meýilnama» durmuşa geçirilýär.

Ýokanç däl keselleriň önüni netijeli almak we onuň bilen göreşmek üçin 2021-nji ýylda «Ýokanç däl keselleriň önüni almak we olara garşy göreşmek hakynda» Türkmenistanyň Kanuny we «Türkmenistanda ýokanç däl keselleriň önüni almak we olaryň garşysyna göreşmek boýunça 2021–2025-nji ýyllar üçin Milli strategiýasy» kabul edildi.

2019-njy ýylda «Psihologik hyzmatlar hakynda» Türkmenistanyň Kanuny kabul edildi. «Türkmenistanda ilatyň psihiki saglygyny goramak boýunça 2018–2022-nji ýyllar üçin Milli maksatnama» durmuşa geçirildi. Şu strategiýanyň çäklerinde, BSGG-niň goldaw bermeginde psihiki saglygy goraýyş gulluklaryny ilkinji lukmançylyk-sanitar

B gepatit bilen kesellemek

19-njy surat. B gepatit bilen kesellemek, her 100 000 adama hasaplananda (harby gullukçylar goşulmaýar)

^{16–17} Türkmenistanyň Saglygy goraýyş we derman senagaty ministrligi

kömeginiň derejesine goşmak amala aşyrylýar.

Ýokanç däl keselleriň önüni almak we onuň bilen göreşmek ulgamynda döwlet syýasatynyň möhüm bölegi ýaramaz endikleriň önüni almak, sagdyn ýaşaýyş düzgünini we sagdyn iýmitlenmegi öňe sürmek bolup durýar. Türkmenistanda çilime garşy göreşmek hakynda güýçli kanunçylygyň bolmagynda temmäkä garşy çäreler giňden ulanylýar we «Türkmenistany temmäkiden azat ýurda öwürmek boýunça 2022–2025-nji ýyllar üçin Milli maksatnama» durmuşa geçirilýär. Türkmenistan temmäkä garşy göreşi üstünlikli amala aşyrmak üçin örän gowy mysal we model bolup hyzmat edip biler. BSGG-niň Bütindünýä saglygy goraýyş guramasynyň Temmäkä garşy göreş boýunça çarçuwaly konwensiýasyny (TGGÇK), şeýle hem BSGG-niň TGGÇK-ny temmäki önümleriniň bikanun söwdasyny ýok etmek hakynda Teswirnamasyna gol çekmek-

de, olary tassyklamakda we amala aşyrmakda uly öňegidişlik gazanyldy. Türkmenistanda iki gezek STEPS gözegçiligi geçirildi. STEPS gözegçiliginiň maglumatlary boýunça çilim çekmegiň ýaýraýyşy we depginliligi ep-esli peseldi. Meselem, 2018-nji ýylda 15 we şondan ýokary ýaşdaky adamlar tarapyndan temmäki ulanmagyň ýaş boýunça standartlaşdyrylan ýaýraýyş ilatyň 3,4%-ne deň boldy, bu bolsa 2013-nji ýylyň derejesinden 2,5 esse pesdir (8,3%).

2018-nji ýylda «Alkogolyň zyýanly täsiriniň önüni almak hakynda» Türkmenistanyň Kanuny kabul edildi. Kanun arkaly alkogolly önümleri gaplamaklyga we belgilemeklige bildirilýän talaplar girizildi. «Türkmenistanda 2018–2024-nji ýyllarda alkogolyň zyýanly täsiriniň önüni almak boýunça Milli maksatnamasy» üstünlikli durmuşa geçirilýär. Geçirilýän çäreleriň netijesinde alkogoly aşa ulanmagyň derejesi arassa alkogolyň litrde hasaplananda bir se-

nenama ýylynda 2013-nji ýylda 8,6% bolanlygyndan 2018-nji ýylda 4,8%-e çenli azaldy¹⁸.

Ýollarda howpsuzlygy üpjün etmegiň çäreleri hakynda we şypahana bejerişi

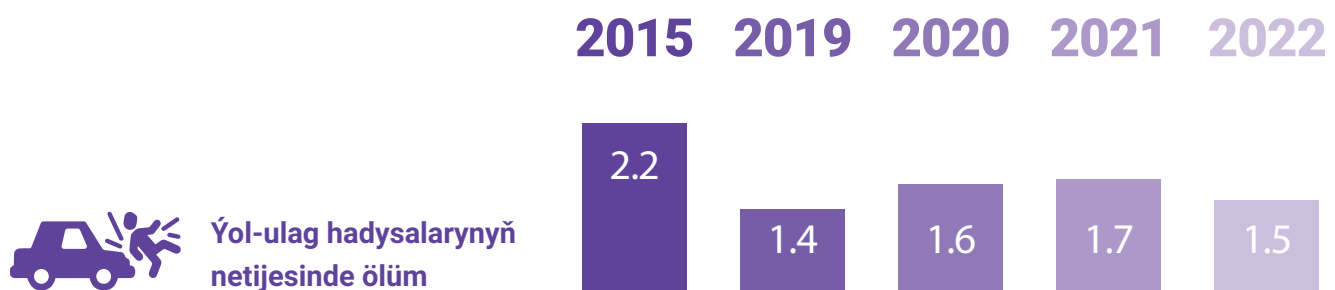
Türkmenistanda ulag ulgamy, polisiýa, saglygy goraýyş, bilim ýaly giň toparlaryň gatnaşmagynda ýollarda howpsuzlyk üpjün edilýär. Şonuň netijesinde 2015–2022-nji ýyllar aralygyndaky döwürde ýol-ulag hadysalarynyň netijesinde ölümiň her 100 000 ilata düşýän görkezijisi 2,2-den 1,5 ýagdaýa çenli peseldi (20-nji surat).¹⁹

Şikes alma bilen göreşmek boýunça şu çäreler geçirilýär:

- «Gaýragoýulmasyz tiz kömek merkezinde» ýörite taýýarlanan trawmatologiya we reanimasiýa brigadalary guralýar;
- tiz kömek maşynlary, reanimobiller, şeýle hem lukmançylyk dikuçarlary dünýä standartlaryna laýyk gelýän döwrebap ýöriteleşdirilen lukmançylyk tehnikasy bilen enjamlaşdyrylandyr;

– MI-8, MI-17, SUPER-PUMA, ANSAT dikuçarlarynyň kömegi bilen ýurduň islendik nokadynda ýöriteleşdirilen lukmançylyk kömegi edilýär, şeýle hem zerur bolanda näsaglary alyp gaýtmaq we ýöriteleşdirilen lukmançylyk merkezlerine we hassahanalara ýerleşdirmek amala aşyrylýar.

Şeýle hem saglygy goraýyş ulgamynda şypahana bejerişine uly üns berilýär. Şypahana bejerişini mundan beýläk hem ösdürmek maksady bilen, «Türkmenistanda şypahana ulgamyny ösdürmek boýunça 2021–2025-nji ýyllar üçin Milli maksatnama» durmuşa geçirilýär. Häzirki wagtda ýurtda ilata ýokary hilli rekreasion we beýleki şypahana hyzmatlaryny etmäge gönükdirilen şypahanalar we sagaldyş öýleri hereket edýär. 2020-nji ýylda Ahal welaýatynyň dag eteginde lukmançylyk ylmynyň we tehnikasynyň soňky gazananlaryna laýyklykda enjamlaşdyrylan «Bagabat» şypahanasy açyldy.

20-nji surat. Ýol-ulag hadysalarynyň netijesinde ölüm, her 100 000 adama düşýän ýagdaýy

¹⁸ STEPS gözegçilik, 2013 ý., 2018 ý.

¹⁹ Türkmenistanyň Statistika baradaky döwlet komiteti

2019–2022-nji ýyllarda öňegidişlik:

- Milli maksatnamalara goşulan ähli waksinalar bilen immunizasiýa geçirmek boýunça maksatlaýyn görkezijiler iş ýüzünde gazanyldy.
- Türkmenistan inçekesele garşy göreşmek boýunça çäreleri maliýeleşdirmekligi donorlardan Hökümete geçirmek prosesini üpjün etmekde üstünlik gazandy. Inçekeseli anyklamak we bejermek näsaglara mugt berilýän hyzmatlaryň «esasy bukjasy» bolup durýar.
- 2021-nji ýylyň başynda COVID-19 ýokanjynyň garşysyna tapgyrly sanjym ornaşdyryldy. Häzirki wagtda 18+ ýaş toparlaryny sanjym etmek, şeýle hem gaýtadan sanjym etmek çäresi geçirilýär.
- BSGG-niň ýardam bermeginde Türkmenistanyň saglygy goraýyş ulgamyna immunizasiýa boýunça «VacBase» täzelenen elektron programmasyny, COVID-19 garşysyna sanjym edilen adamlaryň sanawy – elektron programmasyny, şeýle hem Parenteral wirusly gepatitler keselli näsaglara gözegçilik ulgamyny ornaşdyrmak alnyp barylýar.
- 2022-nji ýyldan Türkmenistanyň hemme ýerinde 29–59 ýaşdaky aýallaryň arasynda ýatgynyň skринingi mugt geçirilýär.
- Türkmenistanda ilatyň saglyk abadançylygyny üpjün etmek boýunça 2023–2028-nji ýyllar üçin Milli maksatnama kabul edildi.
- Daşky hyzmatdaşlar bilen netijeli hyzmatdaşlyk amala aşyrylýar: BMG, onuň

agentlikleri: BMGÖM, BSGG, ÝUNISEF, ÝUNFPA we SPID, inçekesele we ysytma garşy göreşmek boýunça Global gaznasy.

3 DÖM-i durmuşa geçirmek boýunça mundan beýläkki ädimler

Türkmenistanyň Hökümeti ilatyň saglygyny goramak we gowulandyrmak boýunça çärelere syýasy taýdan ýokary meýilliligini görkezýär. Saglygy goraýyş ulgamynda dolandyryşyň we ýolbaşçylygyň berk ulgamy döredilipdir, ol maksatnamalaýyn resminamalar we saglygy goraýyş ulgamyndaky çäreleri, şol sanda keseliň önüni almak we bejermek boýunça çäreleri döwlet tarapyndan degişli derejede maliýeleşdirmek bilen berkidilýär.

Şunuň bilen birlikde, saglygy goraýyş ulgamyny mundan beýläk hem ösdürmek boýunça iş dowam etdiriler. Örän zerur bolan dermanlaryň sanawyny, eneler we çagalar üçin mugt hyzmatlar bukjasyňy taýýarlamak dowam eder. Ilat arasynda sanitar-aň-bilim işi derwaýyslaşdyrylýar. 2023-nji ýylda Köp görkezijili MICS-7 geçirmek meýilleşdirilýär, ol täze maglumatlary almaga mümkinçilik berer.

Mundan beýläk-de kämilleşdirmek işleriniň barşynda lukmançylyk hyzmatlaryny sanylaşdyrmaga aýratyn üns berler. Lukmançylyk hyzmatlaryny we bitewi lukmançylyk ulgamyny elýeter etmek üçin ykjam programma üpjünçiligini işläp taýýarlamak meýilleşdirilýär. Bellige alyş we hasabatlylyk ulgamy täze anyklaýyş serişdelerini, täze derman serişdelerini we derman gözegçiligini ornaşdyrmak ýaly soňky gollanmalary hasaba almak bilen kämilleşdiriler.

4-NJI MAKSAT

HEMMELERI ÖZ IÇINE ALÝAN
WE ADALATLY HEM-DE ÝOKARY
HILLI BILIMI ÜPJÜN ETMEK
WE HEMMELERIŇ BÜTIN
ÖMRÜNIŇ DOWAMYNDA
OKAMAK MÜMKINÇILIGINI
HÖWESLENDIRMEK

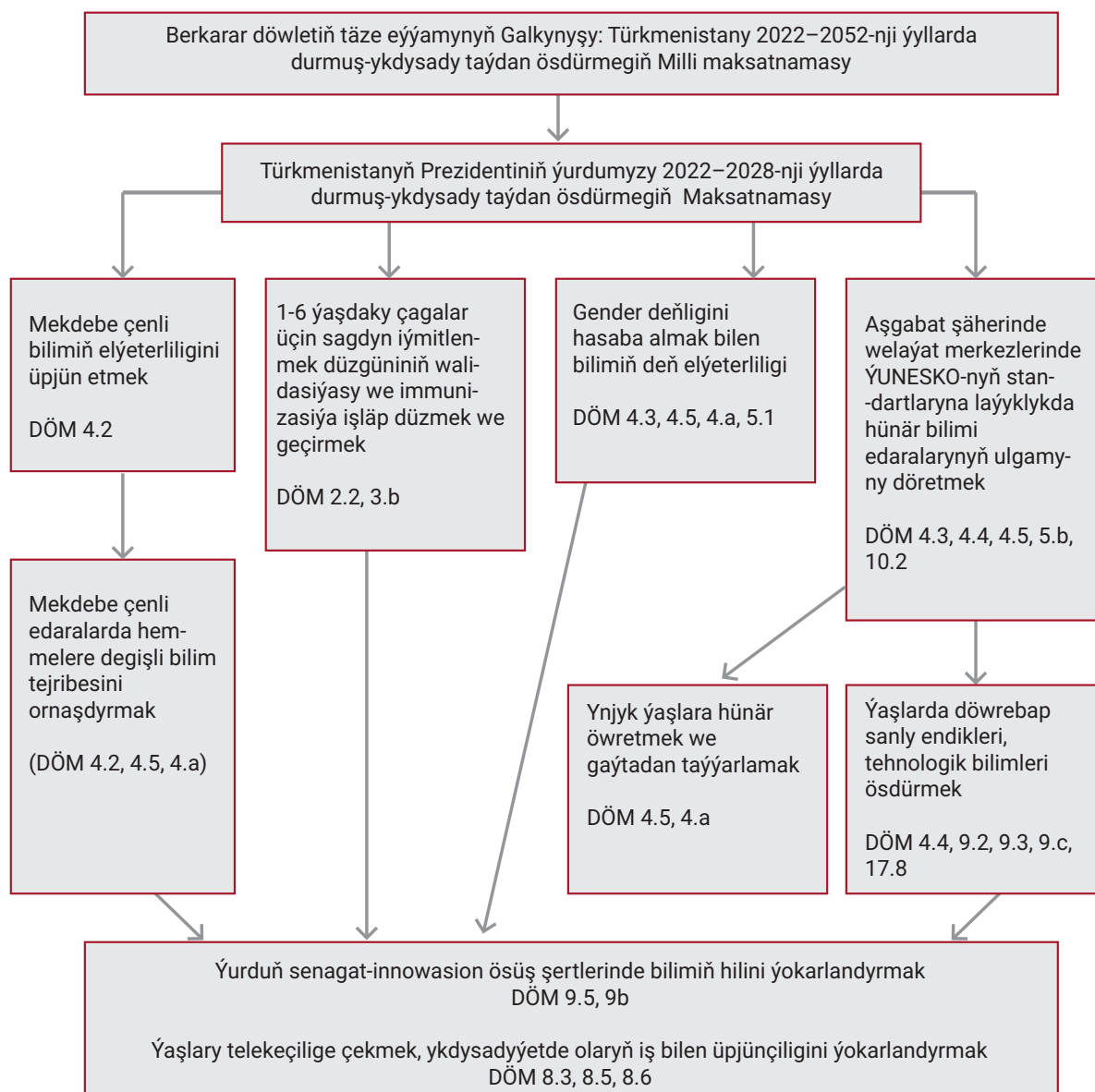

Bilim durmuş-ykdysady ösüşiň möhüm faktory hökmünde, Türkmenistanyň syýasatynyň ileri tutulýan ugurlaryna degişlidir. Ýurda bilimli, hemmetaraplaýyn düşüňjeli, giň gözýetimli we innowasion tehnologiýalary dolandyrmaga ukyply nesli terbiýelemäge aýratyn üns berilýär. Bilim ulgamynyň ösüşiň durnuklylygyny üpjün etmäge gönükdirilen çäreleri bilim edaralarynyň üznüksiz elýeterlilikini üpjün etmäge mümkinçilik berýär. Meselem, Türkmenistan COVID-19 pandemiýasy wagtynda

okuwçylary we talyplary aralykdan okamaga ugratmazdan, çalşyklaryň sanyny artdyrmak bilen, bilim edaralarynda okuwlary üpjün etmek başardy. Sanitar-gigiýenik önüni alyş çäreleri üpjün edildi.

Bilim ulgamynyň ileri tutulýan strategik ugurlaryň biri hökmünde kesgitlenmegi Türkmenistana şu ulgamy durmuş-ykdysady ulgamyň beýleki ugurlary bilen özara baglanyşykly durnukly ösdürmegi üpjün etmäge mümkinçilik berýär (21-nji surat).

21-nji surat. «Ýokary hilli bilimi üpjün etmek» 4 DÖM-iň beýleki DÖM-leri we Türkmenistanyň maksatnamalaýyn resminamalary bilen özara baglanyşygy

Mekdebe çenli bilim

Irki ösüş boýunça milli syýasatyň ugurlarynyň biri hem mekdebe çenli ýaşdaky çagalary mekdepde okamaga taýýarlamak bolup durýar.

«Bilim hakynda» Türkmenistanyň hereket edýän Kanunyna laýyklykda mekdebe çenli ýaşdaky çagalary mekdebe taýýarlamak hökmany bolup durýar we azyndan bir okuw ýylynyň dowamynynda mekdebe çenli, umumy bilim ýa-da beýleki bilim edaralarynda, şeýle hem, kadadan çykma hökmünde, maşgalada amala aşyrylýar. Bilim ulgamynda ýerine ýetiriji häkimiýet edaralary ýerli öz-özüňi dolandyryş edaralary bilen bilelikde mekdebe çenli ýaşdaky çagany mekdebe taýýarlamagy öýde amala aşyran maşgalalara usulyýet we maslahat kömegini guraýarlar we bu işi utgaşdyrýarlar.

Ýurtda çagalaryň okuwyny guramaçylykly görnüşlerine, 5-den 6 ýaş çenli çagalaryň bir ýyllyk mekdebiň öňýanyndaky taýýarlyk okuwyna gatnaşmaklarynyň gyşarnyksyz ýokarlanýandygy görünýär. MICS-6-nyň netijeleri baş ýaşynda ky çagalaryň mekdebe gitmek üçin resmi ýaşy dolýança bir ýylyň dowamynda okuwyny guramaçylykly görnüşlerine gatnaşyk koeffisiýentiniň ýokarlanýandygyny görkezdi. Eger 2015–2016-njy okuw ýylynda (MICS-5) bu görkeziji 46,2%-e (oglanlar 46,7%, gyzlar 45,6%) deň bolan bolsa, onda 2019-njy ýylda 49,8%-e (oglanlar 48,9%, gyzlar 50,7%) deň boldy. Ir ýaşda okuwyny guramaçylykly maksatnamasyna gatnaýan çagalaryň (3–5 ýaş) göterim paýy 40,8%-e (oglanlar 39,9%, gyzlar 41,6%) deňdir. Mekdebe taýýarlyk görkezijisi 52,4%-e (oglanlar 53,2%, gyzlar 51,6%) deň boldy we MICS-5 (2015–2016 ýý.) bilen deňeşdirilende ýokarlandy – 44,1% (oglanlar

39,1%, gyzlar 49,6%). Şunuň bilen birlikde çagalaryň mekdebe çenli bilim gatnaýyşlary boýunça şäher bilen obanyň arasynda üzňelik bellenýär. Mekdebe çenli bilime gatnaýan 3–5 ýaşdaky çagalaryň göterim görkezijisi ortaça ýurt boýunça 41%-e, şäherlerde 65%-e, obalarda 26%-e deňdir. Paýtagtymyzda bu görkeziji ýurt boýunça ortaça görkezijiden has ýokary bolup durýar (77%).²⁰

Ýurduň mekdebe çenli bilim ulgamynda bilim özgertmelerini durmuşa geçirmek üçin Türkmenistanda çaganyň irki ösüşi boýunça 2020–2025-nji ýyllar üçin Milli strategiýasy we Türkmenistanda çaganyň irki ösüşini we mekdebe taýýarlygy ösdürmek babatda 2020–2025-nji ýyllarda mekdebe çenli çagalar edaralarynyň işini kämilleşdirmegiň Maksatnamasy kabul edildi.

Çaganyň kadaly ösüşiniň baş görkezijisi Irki çagalykda ösüş indeksi bolup durýar. Türkmenistanda Irki çagalykda ösüş indeksi ýokary derejede saklanýar, bu 2019-njy ýylda 95,0%-e (oglanlar 94,7%, gyzlar 95,3%) deň boldy

we MICS-5 (2015–2016 ý.) gözegçiliginiň netijelerinden ýokary boldy – 90,9% (oglanlar 91%, gyzlar 90,7%) (22-nji surat).

Türkmenistanyň Bilim ministrligi tarapyndan Türkmenistanda ÝUNISEF-iň Wekilhanasy bilen bilelikde hereket edýän umumy görnüşli mekdebe çenli edaralaryň binýadynda saglyk mümkinçiligi çäkli çagalar we olaryň maşgalalary üçin Çaganyň irki ösüş merkezleri döredildi. Merkezler ösüş üçin hemmelere degişli (inklýuziw) gurşawy üpjün etmek bilen bir hatarda, ene-atalara özleriniň mekdebi çenli ýaşdaky çagalarynyň ir ösüşini we olary öý şertlerinde mekdebe taýýarlamak boýunça ene-ata endiklerini ýokarlandyrmak hyzmatyny hem edýärler.

Mekdebe çenli çagalar edaralarynda çagalaryň mekdebe barmaga taýýarlygyna gözegçilik her ýyl okuw ýylynyň ahyrynda, çagalar bagyndan çykyp gitmezinden ön geçirilýär we her bir çaga mekdepde görkezmek üçin häsiýetnama bermek bilen baglanyşdyrylýar.

 Oglanlar	94.7	 Gyzlar	95.3	Jemi	95.0
 Sowatlylyk/ matematiki sowatlylyk	20.6	 Sowatlylyk/ matematiki sowatlylyk	19.9	 Sowatlylyk/ matematiki sowatlylyk	20.2
 Fiziki ösüş	99.6	 Fiziki ösüş	99.7	 Fiziki ösüş	99.6
 Durmuş emosional ösüş	94.6	 Durmuş emosional ösüş	95.3	 Durmuş emosional ösüş	94.9
 Akyl ýetiriş	98.8	 Akyl ýetiriş	98.9	 Akyl ýetiriş	98.9

22-nji surat. 2019-njy ýylda Irki ýaşda çaganyň ösüş indeksi, %²¹

^{20–21} Türkmenistanyň Statistika baradaky döwlet komiteti, ÝUNISEF, MICS-6, 2019 ýyl.

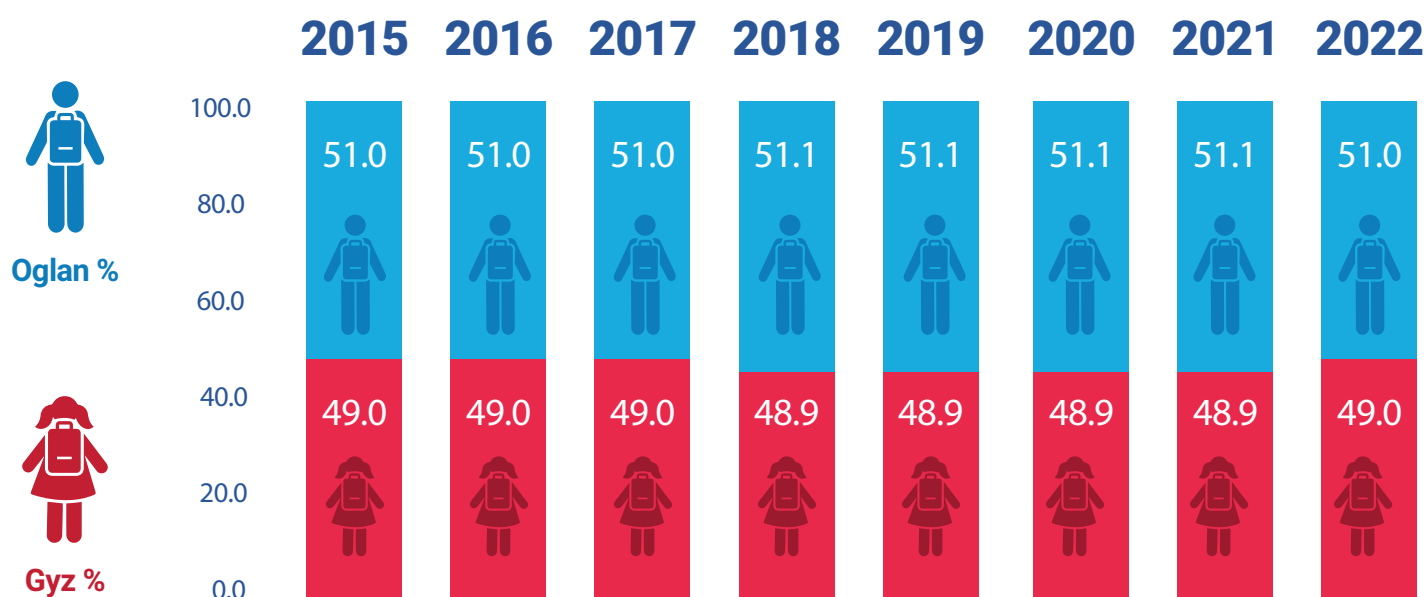
Türkmenistanda başlangyç we orta bilim

Türkmenistanda ähli çagalaryň Türkmenistanyň Konstitusiýasynda, «Bilim hakynda», «Çaganyň hukuklarynyň döwlet kepillikleri hakynda» Türkmenistanyň Kanunlarynda «hiç kimi çetde goýmaly däl» ýörelgesi boýunça hökmany mugt, deň hukukly we gowy hilli umumy orta bilim almagy kepillendirilýär. Şunuň bilen bir hatarda adamlaryň bilim almaga bolan hukuklaryny has netijeli durmuşa geçirmek maksady bilen, raýatlygy bolmadyk adamlar üçin, şeýle hem milli azlyklaryň dillerinde bilimiň elýeterlilikini üpjün etmek, daşary ýurtlarda bilim almak, köp dilli bilim maksatnamalaryny kabul etmek baradaky meselä seretmek boýunça has jikme-jik çäreler Türkmenistanda adam

hukuklary boýunça 2021–2025-nji ýyllar üçin Hereketleriň milli meýilnamasynda göz önünde tutulýar.

Orta bilimde gender deňligi saklanyp galýar (23-nji surat). Orta mekdepleriň okuwçylarynyň arasynda gender tapawudy Türkmenistanda ortaça 100 gyza 107 oglanyň dogulýandygynyň netijesi bolup durýar, ýagny demografik faktorlar bilen baglydyr.

Mekdepler bitewi döwlet bilim maksatnamalary we standartlary boýunça işleýär. Dürli derejedäki döwlet bilim edaralary bilim edaralaryny dolandýrmagy we olaryň işine gözegçilik etmegi amala aşyrýarlar. Sowatlylygyň we hasaplama endikleriniň iň pes derejesini özleşdirmedik bir okuwçy hem indiki synpa geçirilmeyär ýa-da mekdepden çykarylmaýar.

23-nji surat. Türkmenistanyň orta mekdeplerinde gyzlaryň we oglanlaryň sanynyň gatnaşygy, %

ÝUNISEF-iň Türkmenistandaky wekilhanasynyň tehniki goldaw bermeginde Türkmenistanda «çagalara hoşniýetli garaýan mekdep» statusyna laýyk gelýändigini babatda mekdeplere sertifikat bermeginiň modeli işlenip taýýarlandy. Bu resminama milli derejede üstünlikli walidasiýadan, şeýle hem halkara seljerişden geçdi we makullandy. Häzirki wagtda ýurtda halkara statusyna mynasyp bolan we «Çagalara hoşniýetli garaýan mekdep» laýyklyk sertifikaty berlen 78 sany umumy orta bilim edaralary hereket edýär.

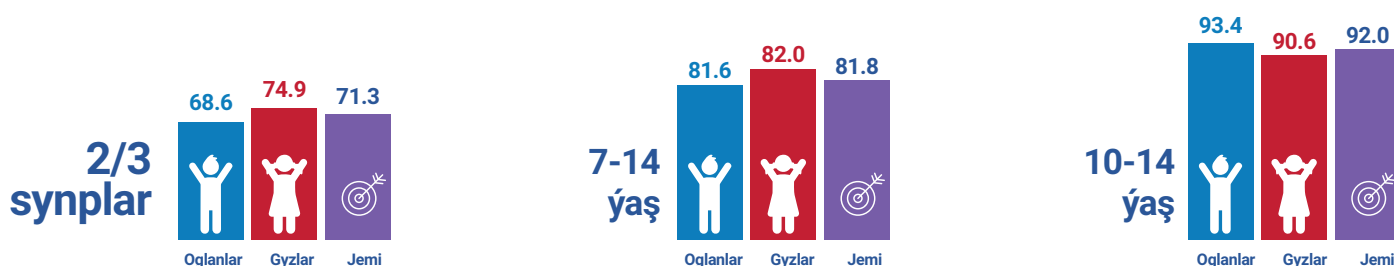
naşygynyň ýeterlik ýokary derejesini görkezdi. Gatnaşyk görkezijisi başlangyç bilim derejesinde 99,6%-e, umumy orta bilim derejesinde 98%-e deň boldy.

2019-njy ýylda geçirilen MICS-6 klaster gözegçiligi bilim ulgamynda gowy netijeleri görkezdi (24-nji surat).

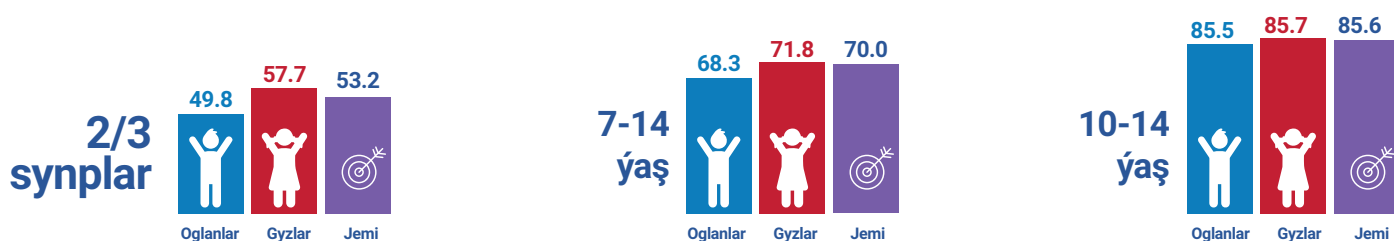
MICS-6 maglumatlary boýunça umumy bilim edaralarynyň okuwçylarynyň gat-

Ýurtda bilimiň ähli derejelerinde çagalary gurşap almak koeffisiýenti ýeterlik derejede ýokary bolup durýar, şunda çagalaryň esasy orta bilim bilen gurşalyp alnyşyny gowulandyrmak mümkinçiligi bar (25-nji surat).

2019 Okamak başarnyklary we endikleri

2019 Hasaplamak başarnyklary we endikleri

24-nji surat. Okamak we hasaplamak başarnyklary we endikleri, %

25-nji surat. 2022-nji ýylda bilimi tamamlamagyň görüşi, %²²

Hünärment-tehniki we ýokary bilim

Türkmenistanda bilim ulgamy okuw mekdepleriniň üç tipini öz içine alýar – başlangyç, orta we ýokary hünär bilim mekdepleri.

Dünýä meýillerine laýyklykda, ýokary hünär biliminiň bakalawrlary, magistrleri taýýarlamak boýunça iki basgançakly gurluşy hem, hünärmenleri taýýarlamak boýunça döp bolan bir basgançakly gurluşy hem bardyr. Türkmenistanda ýokary bilim mekdepleri şulardan durýar: akademiýa, uniwersitet, institut, konserwatoriýa we beýlekiler.

Soňky ýyllarda ýokary okuw mekdepleriniň okuw-terbiýeçilik işinde düýpli özgermeler bolup geçdi. Türkmenistanyň ykdysady ösüşiniň aýratynlyklaryny we ykdysadyýeti döwrebaplaşdyrmagyň zerurlyklaryny hasaba almak bilen, täze başlangyç, orta we ýokary okuw mekdepleri açylýar.

Orta we ýokary hünär bilimi mekdeplerini tamamlanlar Döwletiň orta hünärment we ýokary hünär bilimi edaralarynyň uçurmlaryny işe ugratmak hakynda düzgünnama laýyklykda işe ugradylmaga degişlidir.

Sanly bilim tehnologiýalaryny peýdalanmak bilen Türkmenistanyň ýaşlarynyň ýurduň içinde hem, daşary ýurtlaryň öňdebaryjy ýokary ýa-da gaýry okuw mekdeplerinde hem hünär taýýarlygyny edinmekleri üçin giň mümkinçilikler döredilýär.

Ýurtda ýokary we orta hünär bilimli hünärmenleri taýýarlamagy 25 sany ýokary bilim döwlet edaralary we 42 sany hünär okuw mekdepleri üpjün edýär, 2020–2021-nji okuw ýylynda olarda 80,1 müň talyp, 2022–2023-nji okuw ýylynda bolsa 96,3 müň (ýa-da 20,2% köp) talyp okady (26-njy surat).

Türkmenistanda bilimlere we döwrebap tehnologiýalara esaslanýan ykdysadyýet

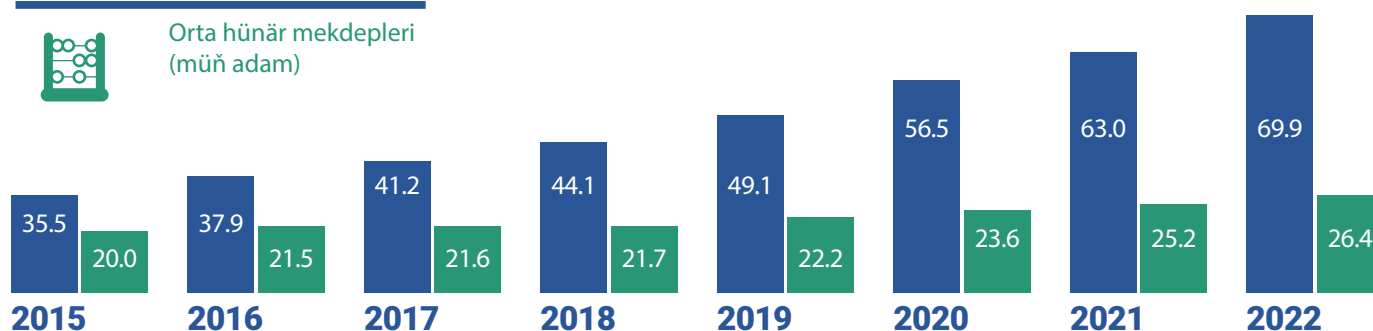
²² Türkmenistanyň Statistika baradaky döwlet komiteti

Ýokary hünär mekdepleri
(müň adam)

Orta hünär mekdepleri
(müň adam)

26-njy surat. Türkmenistanyň ýokary we orta hünär mekdeplerinde okaýan talyplaryň sany, müň adam²³

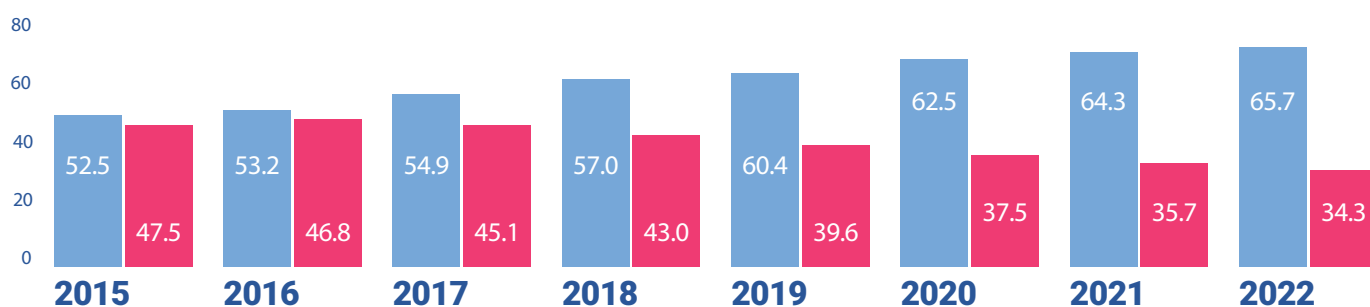
üçin hünär bilimi ulgamynyň innowasi-on mümkinçiligini güýçlendirmäge aýratyn üns berilýär. Adam serişdeleriniň bäsdeşlige ukyplylygyny ösdürmek üçin Türkmenistanyň Hökümeti tarapyndan daşary ýurt dillerini bilmegi we sanly başarnyklary öz içine alýan esasy endikler takyk kesgitlendi.

Türkmenistan «Bilim hemmeler üçin» esas goýujy ýörelgeler özüniň meýilliligini hemişe tassyklap gelýär.²⁴ 2021-nji ýylyň aprelinde Türkmenistan Bilim ulgamynda hukuk

kemsitmelerine garşy göreşmek hakynda Halkara konwensiýany tassyklady.

Ýurtda bilim ulgamynda gender deňligi berjaý edilýär, aýallaryň we gyzlaryň hünäri erkin saýlap almaga hukuklary bar, okuw mekdeplerine kabul etmegiň deň şertleri üpjün edilýär. Hünärment-bilim mekdeplerinde okaýan talyplaryň üçden iki bölegi gyzlar bolup durýar (27-nji surat).

Aşakdaky maglumatlardan görnüşi ýaly, ýokary bilimde hem jyns aratapawudy

Ýetginjek oglanlar

Ýetginjek gyzlar

27-nji surat. Türkmenistanyň orta hünärment bilim ulgamynda ýetginjek gyzlaryň we oganlaryň göterim gatnaşygy, %²⁵

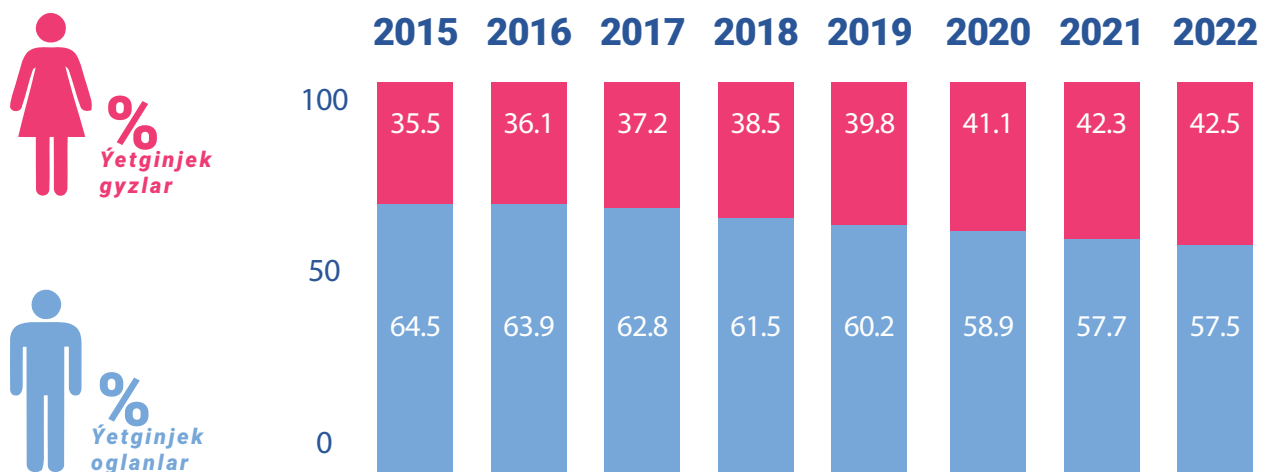
²³ Türkmenistanyň Statistika baradaky döwlet komiteti

²⁴ Hemmeler üçin bilim boýunça bütindünýä jarnamasy, 1990 ýyl

²⁵ Türkmenistanyň Statistika baradaky döwlet komiteti

azalýar. Ýokary hünär okuw jaýlarynda gyzlar tehnologiýa, fiziki we matematika ylmlary ýaly, şeýle hem sanly tehnologiýalar ýaly täze ileri tutulýan ugurlarda has köp bilim alýarlar. Şeýlelik bilen, ýokary hünär okuw jaýlarynda gyz talyplaryň paýy ep-esli ýokarlandy we 2022-nji ýylda 42,5%-e deň boldy (28-nji surat).

ÝUNISEF bilen hyzmatdaşlykda gender deňligini öňe sürmek we gender zorlugynyň önüni almak boýunça okatmagyň gowulandyrylan usullaryny iş ýüzünde ulanmak üçin mekdeplerde mugallymlaryň we psihologlaryň hünär derejesi ýokarlandyrylýar.

28-nji surat. Türkmenistanyň ýokary hünär bilimi ulgamynda ýetginjek gyzlaryň we oganlaryň göterim gatnaşygy, %²⁶

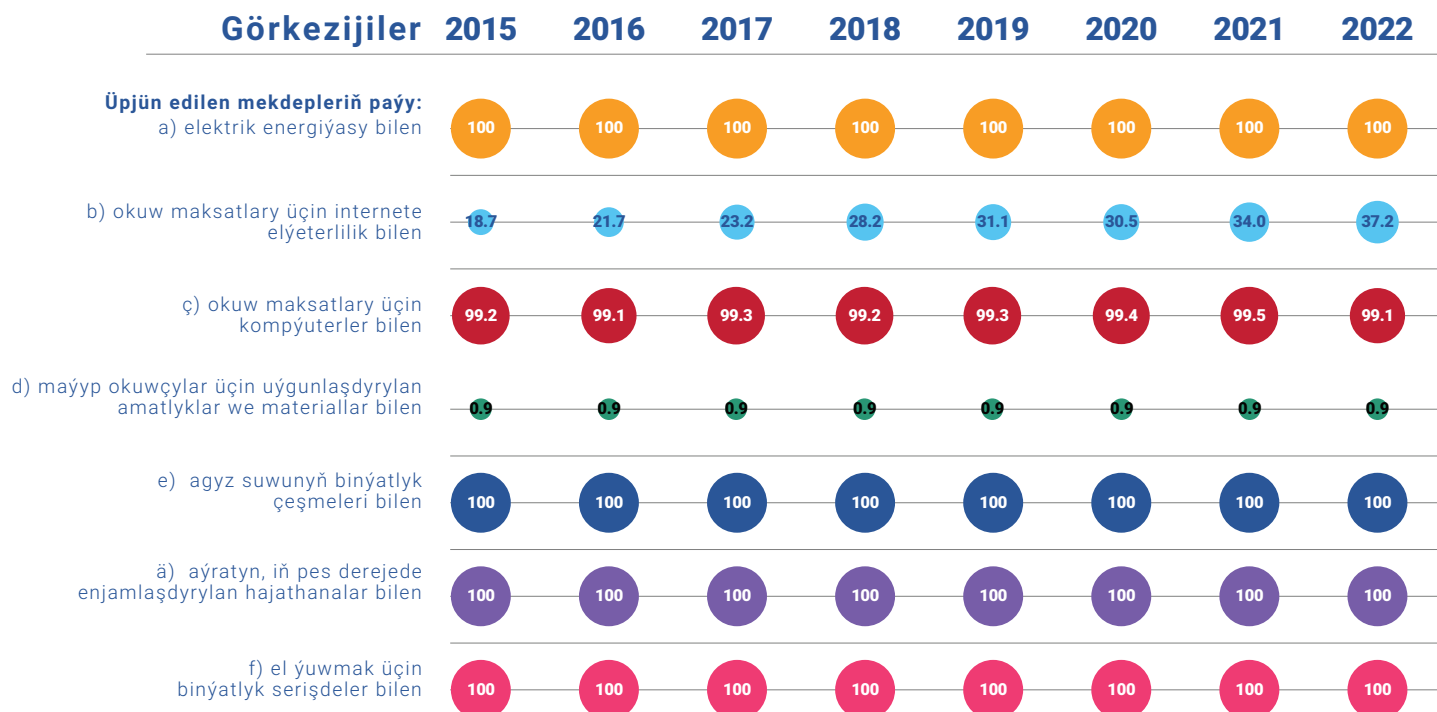
Ilatyň sowatlylygy we hemmeler üçin okatmagyň netijeli gurşawyny döretmek

Türkmenistan ilatyň sowatlylygynyň ýokary derejesi bilen tapawutlanýar. Türkmenistanyň 15 ýaşyndaky we şondan ýokary ýaşdaky ilatyň sowatlylygy aýallaryň arasynda 99,8%-e, erkeklerde 99,9%-e, 15-24 ýaşdaky aýallarda hem erkeklerde 99,9%-e deňdir.

Ýurtda mekdepleriň binýatlyk amatlyklary bilen üpjünçiligine uly üns berilýär. Şunuň bilen birlikde mekdepler üçin interneti elýeter etmek boýunça uly işler öňde durýar (29-njy surat).

Türkmenistanda ilatyň goldawa mätäç gatlaklaryna we maýyplygy bolan adamlara aýratyn üns berilýär, olaryň mynasyp bilim almaklary üçin şertler döredilýär. ÝUNISEF bilen hyzmatdaşlykda Hemmeler üçin (inklýuziw) bilimiň milli konsepsiýasynyň taslamasy işlenip taýýarlandy. ÝUNISEF-iň we ÝUNESKO-nyň halkara bilermenleriniň gatnaşmagynda mugallymlary taýýarlamak we olaryň hünär derejesini ýokarlandyrmak boýunça okuw maksatnamalary, bilime baş çykaryjylykly çemeleşmegi tapgyrlylykly ornaşdyrmak ýoly bilen bilimiň ähli derejelerinde okuw maksatnamalary kämilleşdirilýär. Maýyplygy bolan uly adamlaryň we çagalaryň ýagdaýyna geçirilen seljermä

²⁶ Türkmenistanyň Statistika baradaky döwlet komiteti

29-njy surat. Mekdepleriň binýatlyk amatlyklar bilen üpjünçiligi, %²⁷

laýyklykda, 18 we şondan uly ýaşdaky maýyplygy bolan adamlaryň arasyn-da sowatlylygyň umumy derejesi 86%-e deňdir. 3-den 17 ýaş aralygyndaky maýyplygy bolan her üçünji çaga adaty bilim edarasyna gatnaýar, olaryň 12%-i ýörite mekdebe çenli/umumy bilim berýän edaralara gatnaýar.

Saglyk ýagdaýlary boýunça umumy bilim berýän edaralara gatnap bilmeýän çagalar ýörite bilim edaralarynda okaýarlar we okuw meýilnamalaryna hem-de maksatnamalaryna laýyklykda doly orta ýa-da esasy orta bilim alýarlar, olaryň saglyklary gowulandyrylýar, ösüşdäki bozulmalary (eşidiş, görüş,

²⁷ Türkmenistanyň Bilim ministrligi

sözleýiş, akyl taýdan ösüş, daýanç-he-reketleniş apparatynyň bozulmalary) düzetmäge ýardam berilýär, ýitirilen endiklerini dikeldýärler. Häzirki wagtda Türkmenistanda şunuň ýaly 17 edara işleýär, olarda 4 müňden gowrak çaga okaýar. Bu edaralarda okaýan we terbiýelenýän çagalar saglygy dikelenden ýa-da gowulanandan soň lukmançylyk-mugallymçylyk komissiýalarynyň netijenamasyna we maslahatlaryna laýyklykda umumy görnüşli bilim edaralaryna geçirilýär. Saglygy goraýyş edaralarynda uzak wagtlap bolýan (bejergi alýan) çagalar üçin golaýdaky orta mekdepleriň mugallymlaryny çekmek bilen okuw guralýar. Maýyplygy bolan çagalary öýde okatmak hem şu görnüşde guralýar.

Şeýle hem hünärment-tehniki bilim edaralarynda raýatlaryň ähli toparlary üçin hünärment-tehniki taýýarlygyň deň elýeterlilikli üpjün edilýär. Garamagynda hünär okuw mekdepleri bar bolan ministrlkler we pudak edaralary maýyplygy bolan adamlara olary okuw üçin tölegden boşatmak görnüşinde kömek berýärler, şeýle hem şular ýaly okuw mekdeplerine ýerli öz-özünü dolandyryş edaralary tarapyndan berilýän hemaýat-kärlik serişdeleriniň hasabyna maýyplygy bolan adamlary mugt okatmak tejribesi bar.

«Bilim hakynda» Kanuna laýyklykda ýetim çagalary we ene-atalarynyň ýa-da olaryň ornuny tutýan adamlaryň howandarlygyndan mahrum bolan çagalary saklamak we okatmak doly döwlet üpjünçiliginiň esasynda, şol sanda olar 24 ýaşançça hünär öwreniş edaralarynda bolýan wagtlarynda hem amala aşyrylýar.

Mugallym işgärlerini taýýarlamak

Mugallym işgärlerini taýýarlamak Türkmenistanyň döwlet bilim syýasatynyň ähmiýetli ileri tutulýan ugurlarynyň biri bolup durýar.

Dünýä ylmynyň we tejribesiniň gazananlarynyň esasynda hünärmenleri taýýarlamak üçin Türkmenistanyň Milli bilim instituty tarapyndan okuw-terbiýeçilik edaralarynyň bilim ulgamynyň işgärleriniň hünär derejesini ýokarlandyrmak okuwlary yzygiderli geçirilýär.

Türkmenistan dünýäniň köp ýurtlary bilen ugurdaş ugurlar boýunça hyzmatdaşlyk etmek hakynda şertnamalaryň bolmagynda, okuwyň halkara goşulşmagynyň işjeň tarapdary bolup çykyş edýär. 2022-nji ýylda Türkmenistan ýewropa sebitinde ýokary bilime degişli kwalifikasiýalary ykrar etmek hakynda konwensiýa goşuldy. Diplumlary, ylmy derejeleri we atlary özara ykrar etmek hakynda hökümetara ylalaşyklary Hytaý, Russiýa, Belarus, Gazagystan, Ukraina we Täjigistan ýaly ýurtlar bilen baglaşyldy. Şu ýurtlaryň okuw mekdepleriniň bilim hakynda diplomlary ykrar edilýär we olaryň eýeleri degişli hünär boýunça, şol sanda bilim ulgamyna hem işe kabul edilýär.

Häzirki wagtda Türkmenistanyň bilim edaralarynda 110 müňden gowrak mugallymlar we terbiýeçiler çagalary, okuwçylary we talyplary terbiýelemegi we okatmagy amala aşyryýarlar.

2021–2022-nji okuw ýylynda mekdebe çenli çagalar edaralarynda mugallymçylyk hünäri bolan mugallymlaryň paýy 81,3%-e (olardan aýallar – 95,6%), baş-

langyç mekdepde – 100%-e (olardan aýallar – 82,8%), orta mekdepde 99,9%-e (olardan aýallar – 61,8%) deň boldy.²⁸

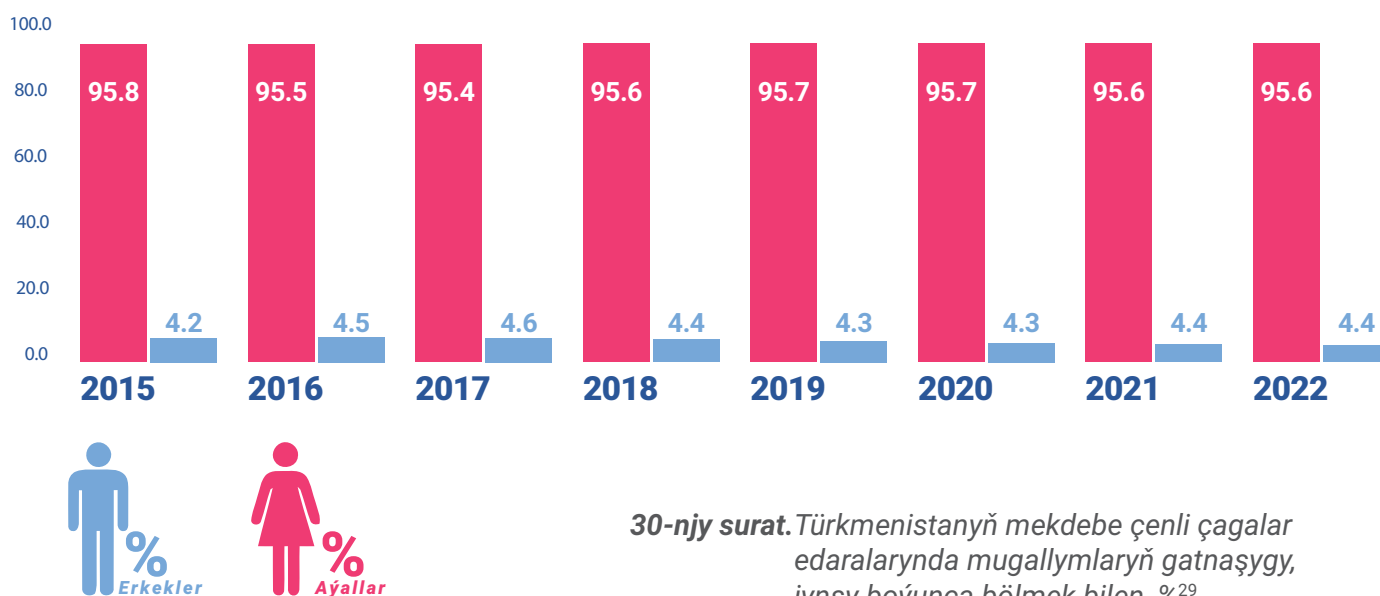
Mugallymlar düzüminiň arasynda aýallaryň paýy ýyl-ýyldan artýar. 2022-nji ýylda orta mekdebiň mugallymlarynyň üçden bir bölegi erkeklerden durýar. Mekdebe çenli çagalar edaralaryndan mugallym erkek adamlaryň paýy 5%-den hem azdyr (30-njy surat).

2023-nji ýylda ÝUNISEF bilen hyzmatdaşlykda Türkmenistanyň Milli bilim instituty tarapyndan mekdep okuwçylary üçin howanyň üýtgemegine uýgunlaşmak boýunça usulyýet gollanmalary işlenip taýýarlandy we olar mekdepler üçin 8000 nusga möçberde neşir edildi. Bu gollanmalar howanyň üýtgemegine uýgunlaşmak boýunça temalara başlangyç we orta bilimiň daşky gurşaw bilen baglanyşykly tebigaty öwreniş, ekologiya, geografiýa, binýatlyk ýaşaýyş endikleri we oba hojalygy ýaly 5 predmetiniň maksatnamalaryna goşmak ýoly bilen okatmak tejribesini ýeňilleşdirmek üçin niýetlenendir.

Bilim ministrligi tarapyndan synagdan geçirmek we geljekde ornaşdyrmak üçin sanly bilimi dolandyrmagyň maglumat ulgamynyň binýatlyk moduly işlenip taýýarlandy. Bu ulgam bilim ulgamynda maglumatlary ýygnamagyň, işlemegiň we peýdalanmagyň netijeliligini ýokarlandyrmaga gönükdirilendir.

2022-nji ýylda Türkmenistanyň bilim ulgamynda özgertmelere meýilliligi barada Milli jemleýji hasabaty işläp taýýarlandy, onda bar bolan meýilnamalara, maksatnamalara we başlangyçlara esaslanýan ileri tutulýan ugurlar babatynda milli borçnamalar we ylalyşyk (konsensus) beýan edildi. Şu hasabat Bilim özgertmek boýunça Ýokary derejedäki duşuşyga taýýarlyk boýunça milli geňeşmeleriň netijesinde taýýarlandy.

Şeýlelikde, Türkmenistanda mugallymlaryň hünär derejesini ýokarlandyrmak we häzirki zaman wehimlerini hasaba almak bilen bilim maksatnamalaryny kämilleşdirmek boýunça çäreler görülýär.

²⁸⁻²⁹ Türkmenistanyň Bilim ministrligi

2019–2022-nji ýyllarda öňegidişlik:

2022-nji ýylda Türkmenistanyň Hökümeti Bilimi özgertmek boýunça milli geňeşmeleri geçirdi. Bu işe Türkmenistanda BMG, şol sanda BMG-niň Hemişelik utgaşdyryjysynyň edarasy, ÝUNISEF-iň ýurtdaky edarasy, ÝUNESKO-nyň Tährandaky edarasy we ÝUNESKO-nyň Işleri boýunça Türkmenistanyň milli topary gatnaşdy. Bilimi özgertmek boýunça hemmelere degişli (inklýuziw) geňeşmeler milli ministrlikleri, talyplar we ýaşlar guramalaryny, raýat jemgyýetiniň toparlaryny, mugallymlaryň assosiasiýasyny, hususy bölegi, akademiki toparlary, köpçülikleýin habar beriş serişdelerini goşmak bilen, jemgyýetçiligiň giňden gatnaşmagynda geçdi.

Milli geňeşmeler dört tematiki ugruň çäklerinde geçirildi:

- COVID-19 pandemiýasyndan soň doly dikeltmegi üpjün etmek;
- esasy strategik gurallary we XXI asyrdaky bilime täzeçe düşünmek üçin mehanizmini kesgitlemek we bilim ulgamynda umumy öňegidişligi çaltlandyrmak;
- bilim ulgamynda milli maksatlaryň we gözükmeleriň wajyplygyny ýokarlandyrmak;
- bilim ulgamynyň tutanýerli we durnukly döwlet maliýeleşdirilmegini üpjün etmek.

- Türkmenistanda çaganyň irki ösüşi boýunça 2020–2025-nji ýyllar üçin Milli strategiýasy we Türkmenistanda çaganyň irki ösüşini we mekdebe taýýarlygy ösdürmek babatda 2020–2025-nji ýyllarda mekdebe çenli çagalar edaralarynyň işini kämilleşdirmegiň Maksatnamasy durmuşa geçirilýär.

- «Bilim hakynda» Türkmenistanyň Kanunynyň rejelenen görnüşini kabul edildi (2021-nji ýyl).

- Bilim ulgamynda hukuk kemsitmelerine garşy göreşmek hakynda Konwensiýa tassyklandy (2021-nji ýyl).

- Ýewropa sebitinde ýokary bilime degişli kwalifikasiýalary ykrar etmek hakynda konwensiýa tassyklandy (2022-nji ýyl).

- Durnukly ösüş maksatlary okuw maksatnamalaryna goşulýar, zähmet bazarynyň talaplaryna laýyklykda, täze hünärler açylýar.

- 2022–2023-nji okuw ýylynda 2019–2020-nji okuw ýyly bilen deňeşdirilende talyplaryň sany ÝOM-de 42,2%, orta hünärment okuw mekdeplerinde 18,8% köpeldi.

- Sanly umumy bilim ulgamlary ornaşdyryldy: elektron mekdep, ÝOM-de we Ýörite hünärment okuw mekdeplerinde (ÝHOM) sanly bilim portallary, ÝOM-niň elektron dekanat ulgamy, elektron bi-

lim kitaphanasy, reýting tertipleşdiriş ulgamy, ÝOM-niň we ÝHOM-niň statistiki maglumatlarynyň onlaýn ulgamy, onlaýn test ulgamy, bilim mekdepleriniň web-saýtlary we elektron resminamalar dolanyşygy ulgamy döredildi.

4 DÖM-i durmuşa geçirmekde mundan beýläkki ädimler

Geljekde Türkmenistanyň önünde üznüksiz bilime – şahsyýetiň ömrüniň bütün dowamynda onuň bilim (umumy we hünär) mümkinçiligini ýokarlandyrmaga geçmek wezipesi durýar. Bu bilim ulgamynyň jebisligi we bitewiligi, şahsyýetiň özbaşdak bilim almagy we hemmetaraplaýyn ösmegi üçin şertleriň döredilmegi, raýatlaryň bilim almaga hukugyny kepillendirýän we umumy bilim almagy, hünär taýýarlygyny edinmäge, gaýtadan taýýarlygy geçmäge, ömrüniň bütün dowamynda hünär derejesini ýokarlandyrmaga mümkinçilik berýän dürli derejelerdäki yzygiderli, sazlaşdyrylan, differensirlenen okuw maksatnamalarynyň jemi bilen üpjün edilmelidir.

Şunda bilimiň elýeterliligini we hemmelere degişliligini (inklýuziw) üpjün etmek, ýokary bilim ulgamynda gender deňligini üpjün etmek we ýurduň ýokary okuw mekdeplerinde gyzlaryň paýyny artdyrmak, orta we ýokary okuw mekdeplerinde täze dersleri we zähmet bazarynda talap edilýän hünärleri ornaşdyrmak, bilimi sanlylaşdyrmak, interaktiw we aralykdan okatmak usullaryny ýaýratmak boýunça işler dowam etdiriler.

Görkezilen wezipeleri durmuşa geçirmek maksady bilen, BMG-niň bilimi özgertmek boýunça Sammitiniň barşynda beýan edilen, Türkmenistanyň bilimi özgertmäge meýilliligi hakynda Milli beýannamany ýerine ýetirmek boýunça anyk hereketleri öz içine alýan «Ýol kartasy» işlenip taýýarlanar.

Şeýle hem mugallymyň hünär standartyny we öndebaryjy halkara tejribesini hasaba almak bilen, okuwyň netijelerine baha bermegiň milli ulgamyny işläp taýýarlamak meýilleşdirilýär.

Ýaşlaryň zähmet bazarynda bäsdeşlige ukyplylygyny ýokarlandyrmak maksady bilen, hünär biliminiň täze nesliniň döwlet bilim standarty işlenip taýýarlanar we ornaşdyrylar.

5-NJI MAKSAT

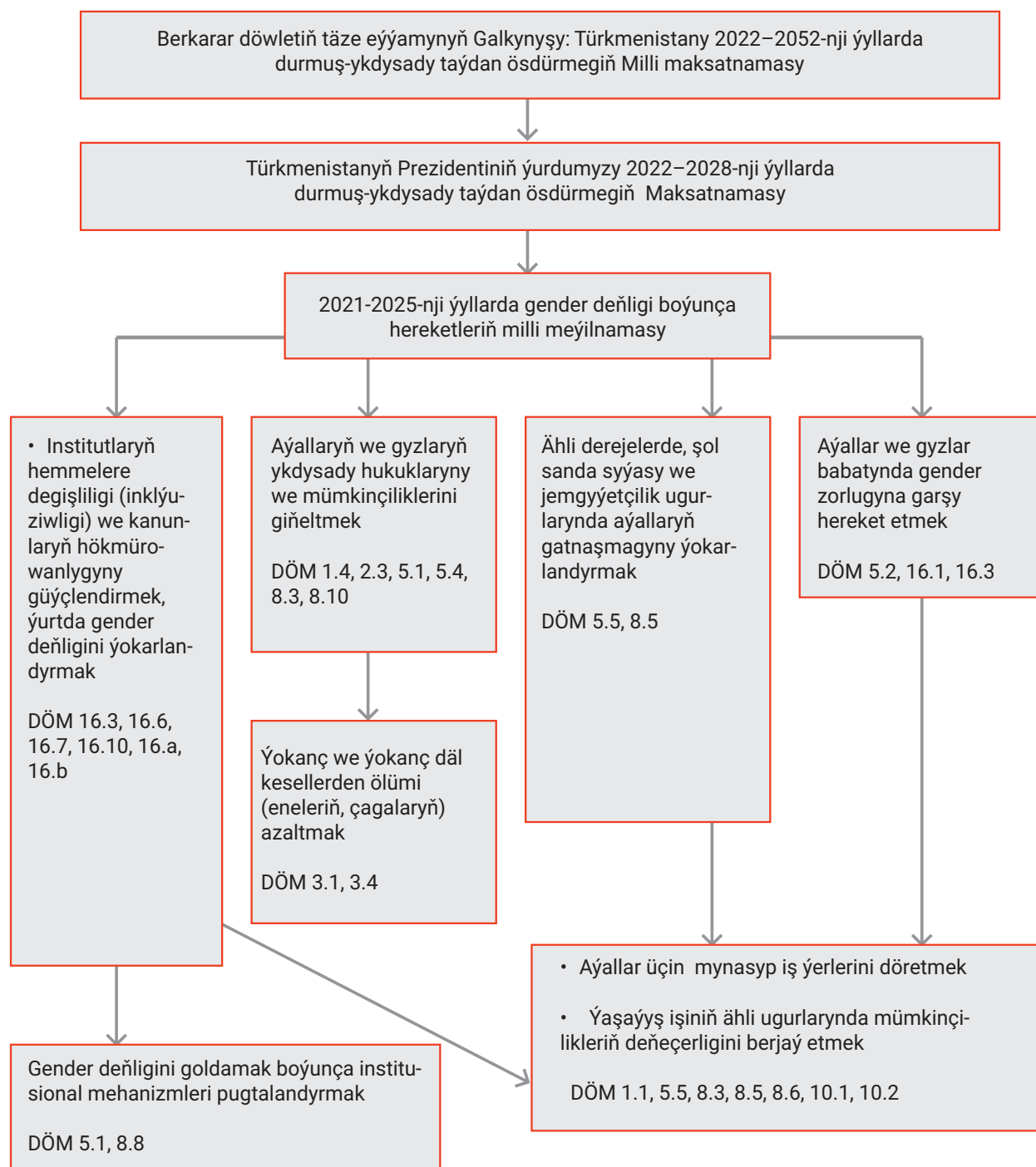
GENDER DEŇLIGINI ÜPJÜN
ETMEK WE AÝALLARYŇ HEM-DE
GYZLARYŇ HUKUKLARYNY
WE MÜMKINÇILIKLERINI
GIŇELTMEK

Ähli aýallaryň we gyzlaryň gender deňligini üpjün etmek we hukuklaryny we mümkinçiliklerini giňeltmek Türkmenistanyň döwlet syýasatynyň baglanyşkly ugry bolup durýar. Döwletiň gen-

dere gözükdirilen syýasatynyň bolmagy 5 DÖM-i durnukly ösüşiň ähli maksatlarynyň gazanylmagyna oňyn täsir etmäge ukyplydyr (31-nji surat).

31-nji surat. «Gender deňligi» 5 DÖM-üň beýleki DÖM-iler we Türkmenistanyň maksatnamalaýyn resminamalary bilen özara baglanyşygy

Aýallar we gyzlar babatynda hukuk kemsitmeleriniň ähli görnüşlerini ýok etmek

Türkmenistan aýallaryň jemgyýetçilik-syýasy, ykdysady, durmuş we medeni durmuşyň ähli ugurlaryna deň hukukly gatnaşmagyna ýardam edýän işjeň gender syýasatyny alyp barýar. Erkekler hem aýallar üçin deň hukuklar we azatlyklar, şeýle hem deň mümkinçilikler ýörelgesi Türkmenistanyň Konstitusiyasyna laýyklykda amala aşyrylýar.

Gender deňligi meseleleri aýallaryň we gyzlaryň ýurduň durmuş-ykdysady we medeni ösüşine hemme ýerde goşulmagyny üpjün edýär. Aýallar ýurduň durukly durmuş-ykdysady ösüşine, raýat jemgyýetiniň işjeňleşmegine mynasyp goşant goşýarlar.

Häzirki wagtda Türkmenistanyň hemişelik ilatynyň umumy sanynda aýallaryň paýy erkeklere garanyňda ýokarydyr. Meselem, 2021-nji ýylyň 1-nji ýanwary ýagdaýyna aýallaryň sany 50,2%-e deň

boldy. Ykdysadyýetde işleýän aýallaryň sanynda hem oňyn depgin bellenýär. Eger 2015-nji ýylda işgärleriň umumy sanynda aýallaryň paýy 40,1%-e deň bolan bolsa, onda 2021-nji ýylda bu paý 42,5%-e deň boldy.³⁰

Türkmenistanyň esasy Kanuny adam hukuklarynyň halkara katalogyndan gelip çykýan, aýallaryň hukuklaryny goldamaga we mundan beýläk hem ösdürmäge gönükdirilen goşmaça hukuklaryny belledi.

Aýallaryň we erkekleriň deňligi we deň mümkinçilikleri ýörelgesi ýurduň kadalaşdyryjy-hukuk binýadynyň esasy bolup çykyş edýär we jynsy alamaty boýunça kemsitmeklige ýol bermeýär. Türkmenistan BMG-niň aýallaryň bähbitlerini goramaga we gender deňligini gazanmaga gönükdirilen birnäçe binýatlyk resminamalaryna gol çekdi we tassyklady.

Gender deňligini üpjün etmek maksady bilen, 2015-nji ýylyň awgustynda «Aýallaryň we erkekleriň deň hukuklarynyň we

³⁰ Türkmenistanyň Statistika baradaky döwlet komiteti

deň mümkinçilikleriniň üpjün edilmeginiň döwlet kepillikleri hakynda» Türkmenistanyň Kanuny kabul edildi. Aýallara we erkeklere zähmet çekmäge deň hukugy, işe ýerleşmek üçin deň mümkinçilikleri, hünäri erkin saýlap almaklygy, telekeçilik işini amala aşyrmagy, zähmet işini ene-ata borçlary bilen utgaşdyrmagy, zähmetiň howpsuz şertlerine deň hukuklary, işsizlikden goramagy, deň derejeli zähmet üçin deň hak-heşdek almagy, şeýle hem Türkmenistanyň zähmet kanunçylygyna laýyklykda işiň hiline baha bermäge deň çemeleşmäni döwlet tarapyndan kepillendirilýär.

Şeýle hem aýallaryň we erkekleriň deň hukuklygy Türkmenistanyň Maşgala kodeksi, Zähmet kodeksi, Saýlaw kodeksi, Raýat kodeksi, Ilaty durmuş taýdan goramak hakynda kodeksi, «Adalatçy hakynda», «Ilatyň iş bilen üpjünçiligi hakynda», «Bilim hakynda», «Raýatlaryň saglygynyň goralmagy hakynda», «Ene süýdi bilen iýmitlendirmegi wagyz etmek we goldamak hakynda», «Ýaşlar barada döwlet syýasaty hakynda», «Döwlet gullugy hakynda», «Durmuş hyzmatlary hakynda» Türkmenistanyň kanunçylyk namalarynda we Türkmenistanyň beýleki kadalaşdyryjy hukuk namalarynda bellenendir.

Halkara derejesinde Türkmenistan anyk borçnamalary öz üstüne aldy we Aýallar babatynda hukuk kemsitmeleriniň ähli görnüşlerini ýok etmek hakynda Konwensiýanyň, Pekin Beýannamasynyň we Aýallaryň we gyzlaryň hukuklaryny we mümkinçiliklerini yzygiderli durmuşa geçirmek boýunça hereketler Platformasynyň düzgünlerini yzygiderli durmuşa geçirýär.

Şeýle hem, Türkmenistan Ykdysady, durmuş we medeni hukuklar hakynda

halkara paktyna, Raýat we syýasy hukuklar hakynda halkara paktyna, Aýallaryň syýasy hukuklary hakynda Konwensiýa, BMG-niň Transmilli guramaçylykly jenaýatçylyga garşy Konwensiýasynyň üstüni ýetirýän Adam söwdasynyň önüni almak we ýok etmek hakynda teswirnamasyna, Bilim ulgamynda hukuk kemsitmelerine garşy göreşmek hakynda Konwensiýasyna, Halkara Zähmet Guramasynyň «Deň gymmaty bolan zähmet üçin erkekleriň we aýallaryň deň hak-heşdegi hakynda» Konwensiýasyna goşuldy.

2021-nji ýylyň aprelinde BMG-niň Ykdysady we durmuş geňeşiniň (ECOSOC) mejlisinde Türkmenistan 2022–2024-nji ýyllar üçin BMG-niň düzüminiň Gender deňligi we aýallaryň hukuklaryny we mümkinçiliklerini giňeltmek meseleleri boýunça Ýerine ýetiriji geňeşiniň («BMG – Aýallar») agzalygyna saýlandy. Şeýle hem Türkmenistan 2018–2022-nji ýyllarda Aýallaryň statusy boýunça komissiýanyň agzasy bolupdy.

2020-nji ýylyň dekabrynda ikinji «Türkmenistanda gender deňligi boýunça 2021–2025-nji ýyllar üçin Hereketleriň Milli Meýilnamasy» tassyklandy, ol BMG-niň Ilat gaznasynyň (ÝUNFPA) geňeş goldawyny bermeginde işlenip taýýarlandy. Şu resminama maksatnamalaýyn bolup durýar we erkekleriň we aýallaryň jemgyýetiň ýaşayyş işiniň ähli ugurlaryna deň gatnaşmagy üçin şertleri üpjün etmäge gönükdirilendir.

Hereketleriň milli meýilnamasy aýallaryň jemgyýetçilik-syýasy, durmuş-ykdysady we medeni-ynsanperwer durmuşyna gatnaşmaklaryny mundan beýläk hem giňeltmek üçin zerur şertleri döretmek maksady bilen, dürli ugurlar boýunça anyk çäreleri göz önünde tutýar.

Şeýle hem gender meseleleri «Türkmenistanyň Hökümeti bilen Birleşen Milletler Guramasynyň arasynda durnukly ösüş ugrunda 2021–2025-nji ýyllar üçin hyzmatdaşlygyň çarçuwaly maksatnamasynda», «Türkmenistanda adam hukuklary boýunça 2021–2025-nji ýyllar üçin Hereketleriň Milli meýilnamasynda», «Türkmenistanda çagalaryň hukuklaryny durmuşa geçirmek boýunça 2018–2022-nji ýyllar üçin hereketleriň Milli meýilnamasynda», «Türkmenistanda adam söwdasyna garşy hereket etmek boýunça 2020–2022-nji ýyllar üçin Hereketleriň milli meýilnamasynda» beýan edilýär.

Yzygiderli esasyda, her dört ýylda bir gezek Türkmenistan BMG-niň Aýallar babatynda hukuk kemsitmeleriniň ähli görnüşlerini ýok etmek boýunça komitetine Aýallar babatynda hukuk kemsitmeleriniň ähli görnüşlerini ýok etmek hakynda Konwensiýanyň (CEDAW) düzgünleriniň ýerine ýetirilişi barada Milli nutuklary berýär, olar hasabat döwründe durmuşa geçirilen möhüm kanunçylyk, institusional, administratiw we beýleki amaly çäreler baradaky maglumatlary öz içine alýar. 2022-nji ýylda Türkmenistan Aýallar babatynda hukuk kemsitmeleriniň ähli görnüşlerini ýok etmek hakynda Konwensiýanyň 18-nji maddasyna laýyklykda, Türkmenistanyň Altynjy döwürleýin hasabaty tassyklandy we hödürlendi.

Aýallar we gyzlar babatynda hukuk kemsitmeleriniň ähli görnüşlerini ýok etmek

Döwlet «Aýallaryň we erkekleriň deň hukuklarynyň we deň mümkinçilikleriniň üpjün edilmeginiň döwlet kepillikle-

ri hakynda» Türkmenistanyň kanunyň 24-nji maddasyna, «Çaganyň hukuklarynyň döwlet kepillikleri hakynda», «Adam söwdasyna garşy hereket etmek hakynda» Türkmenistanyň kanunlaryna, Türkmenistanyň Jenaýat kodeksine, Türkmenistanyň Administratiw hukuk bozulmalary hakynda kodeksine laýyklykda, aýallara we erkeklere jynsy häsiýetli kast etmelerden, alyp gaçmakdan we adam söwdasyndan goraga bolan deň hukuklary kepillendirýär.

2020-nji ýylda ÝUNFPA-nyň wekilhanasy bilen bilelikde, «Türkmenistanda aýallaryň saglygy we maşgaladaky ýagdaýyna» seçimleýin gözegçilik geçirildi. «Türkmenistanda aýallaryň saglygyna we maşgaladaky ýagdaýyna» geçirilen gözegçilik ýurduň ähli sebitlerinde 18–59 ýaş aralygyndaky aýallardan sorag geçirmegiň esasynda aýallar babatynda maşgaladaky zorluk barada maglumatlary ýygnamagyň we olara seljerme geçirmegiň birinji milli tejribesi bolup durýar. Şeýle gözegçiligiň geçirilmegi aýallar babatynda zorluk meselelerini has çuň öwrenmäge ýardam etdi.

Seçimleýin gözegçiligiň jemleri 2022-nji ýylyň maýynda jemlendi we 2022-nji ýylyň awgustynda çap edildi. Milli seçimleýin gözegçiligiň netijeleri boýunça haýsydyr bir wagt nikada duran/gatnaşykda bolan, soňky 12 aýda ýanyoldaşy/hemrasy tarapyndan fiziki, jynsy we/ýa-da psihologik zorluga sezewar edilen 18–59 ýaşdaky aýallaryň paýy 5,4%-e deň boldy, aýallaryň 12%-i ömründe iň bolmanda bir gezek ýanyoldaşy/hemrasy tarapyndan fiziki we/ýa-da seksual zorlugy başdan geçiripdir. Ömrüniň dowamynda ýakyn hemralaryndan başga kimdir biri tarapyndan seksual zorlugy

sezewar edilen 15 we şondan uly ýaşdaky aýallaryň we gyzlaryň paýy 0,3%-e deň boldy.

2022-nji ýylyň noýabrynda Aýallaryň saglygy we ýagdaýy boýunça seçimeýin gözegçiligiň maslahatlaryny ýerine ýetirmek boýunça Türkmenistanyň 2022–2025-nji ýyllar üçin Ýol kartasy işlenip taýýarlandy, ol esasy dört ugry öz içine alýar:

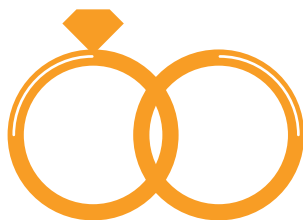
- Maşgalada zorlugyň önüni almak boýunça kanuny işläp taýýarlamak we kabul etmek babatynda kanunçylygy kämilleşdirmek;
- Zorlukdan jebir çeken aýallara goldaw bermek we goramak boýunça hyzmatlaryň utgaşdyrylan ulgamyny gurmak;
- Aýallar babatynda zorlugyň we gender kemsitmeleriniň ähli görnüşleriniň önüni almak boýunça çäreleri amala aşyrmak;
- Maşgalada we onuň daşynda gender zorlugynyň ýygylgy, ýaýraýşy we häsi-

ýetnamalary barada maglumatlary ýygnamak we seljermek.

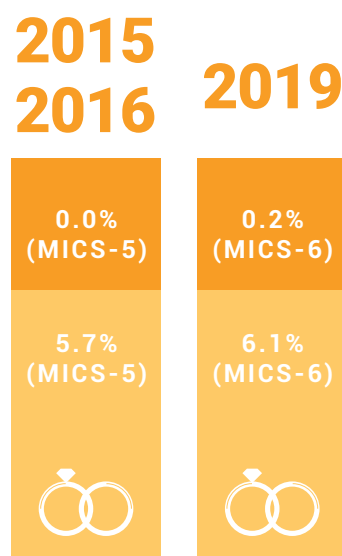
5 DÖM-i ýurtlary 2030-njy ýyla çenli çaga nikasynyň soňuna çykмага borçlandyrýar. Ir nika baglaşmagy ýok etmek meseleleri barada aýdylanda, Türkmenistanyň Maşgala kodeksine laýyklykda 18 ýaşdan nika baglaşmaga rugsat ediliýändigini bellemek gerek.

Türkmenistanda 2019-njy ýylda geçirilen MICS-6 maglumatlary boýunça 15 we 18 ýaşy dolanda resmi ýa-da raýat nikasyny baglaşandygy barada habar beren 20-den 24 ýaş aragyndaky aýallaryň sanynyň köpelendigi bellenýär (32-nji surat).

Şu görkeziji boýunça ujypsyz ösüşiň bardygyna garamazdan, çaga nikalaryny ýok etmäge uly üns berilýär we degişli önüni alyş çäreleri geçirilýär.

- a) 15 ýaşy dolmanka resmi (däl) nika baglaşan 20-24 ýaşdaky aýallaryň paýy
- b) 18 ýaşy dolmanka resmi (däl) nika baglaşan 20-24 ýaşdaky aýallaryň paýy

32-nji surat. 15 ýaşda we 18 ýaşda çenli nikalaşan ýa-da bile ýaşayan 20-den 24 ýaş aragyndaky aýallaryň paýy, %

MICS-6 laýyklykda, terbiýelemegiň diňe bir zorluk däl usullaryna sezewar edilýän 1–14 ýaşdaky gyzjagazlaryň görterim paýy 31,4%-e deň boldy.

2022-nji ýylda Türkmenistanyň Içeri işler ministrligi tarapyndan Aşgabat şäheriniň Köpetdag etrabyňyň Polisiýa bölüminde birinji gezek çagalara hoşniýetlilik otagy döredildi. Bu otag zyýan çeken çagalar we jenaýatyň şaýatlary bilen derňew hereketlerini geçirmek üçin niýetlenendir. Bu otag kanun bilen gatnaşygy bolan çagalar üçin howpsuz we amatly gurşawy üpjün edýär we döwrebap wideo we audiowizual enjamlar bilen enjamlaşdyrylandyr. Bu bolsa, öz gezeginde, gaýtadan sorag etmelerden we çagalara gaýtadan ýetirilip bilinjek şikesden gaça durmaga kömek eder.

Jynsy we reproduktiv saglygy goramak ulgamyndaky hyzmatlaryň ählumumy elýeterliligini üpjün etmek

Ýurtda erkekleriň we aýallaryň reproduktiv saglygyny goramak üçin şertleri döretmek meselesine aýratyn üns berilýär. ÝUNFPA bilen hyzmatdaşlygyň çäklerinde Türkmenistan GDA ýurtlarynyň arasynda ilkinjileriň biri bolup Reproductiw saglygyň Milli strategiýasyny tassyklady, maşgalany meýilleşdirmek we howpsuz enelik, kontrasepsiýanyň häzirki zaman usullarynyň elýeterligini üpjün etmek we enäniň saglygyny üpjün etmek onuň ileri tutulýan ugurlary bolup durýar.

MICS-6 netijeleri boýunça jynsy gatnaşyklar, göwrelilikden goraýan serişdeleri ulanmak we reproduktiv saglygy goramak boýunça hyzmatlardan peýdalanmak barada özbaşdak oýlanyşykly çözümleri kabul edýän 15-den 49 ýaş aralygyndaky aýallaryň paýy 42,2%-e deň boldy (2019-njy ýyl).

«Raýatlaryň saglygynyň goralmagy haýynda» Türkmenistanyň Kanununda saglygy goraýyş ulgamynda aýallaryň we erkekleriň deň hukuklaryny üpjün etmegiň döwlet tarapyndan kepillendirmeleri göz önünde tutulýar, hususan-da, aýallara we erkeklere şular babatynda deň hukuk kepillendirilýär: saglygy goramak we pugtalandyrmak; döwlet tarapyndan kepillendirilen möçberde gowy hilli lukmançylyk kömegini almak we saglygy goraýyş hyzmatlaryndan peýdalanmak; reproduktiv saglyk barada maglumat almak.

2021-nji ýylyň iýunynda Türkmenistanda eneleriň we çagalaryň saglygyny goramak boýunça «Sagdyn ene – sagdyn çaga – sagdyn geljek» atly 2021–2025-nji ýyllar üçin Milli strategiýa kabul edildi.

2007–2008-nji okuw ýylyndan başlap ýurduň umumy bilim berýän mekdeplerinde «Ýaşayyş-durmuş esaslary» dersi okadylýar. Okuw dersiniň maksatnamasy ýetginjekleriň reproduktiv saglygy temalaryny, gender meselelerini, sagdyn ýaşayyş düzgünini, ýaramaz endikleriň bedewiň önüni almagy, ýetginjek ýaşda organizmiň ösüş aýratynlyklaryny, şeýle hem maşgala durmuşyna taýýarlygy we beýlekileri gurşap alýar.

Bilim ministrligi tarapyndan reproduktiv saglygy goramak boýunça okatmagyň kadalarynyň okuw-usulyýet

gollanmasy işlenip taýýarlandy we tassyklandy. Ýokary synplar üçin reproduktiv saglygy goramak boýunça materiallar «Ýaşayyş-durmuş esaslary» dersi boýunça 7–10-njy synplaryň okuw kitaplaryna goşuldy.

Ýurduň ähli welaýatlarynda we Aşgabat şäherinde Türkmenistanyň Zenanlar birleşmesi Türkmenistanyň Mejlisi, ýerli häkimiýet we dolandyryş edaralary bilen bilelikde, her ýyl Aýallar babatynda hukuk kemsitmeleriniň ähli görnüşlerini ýok etmek hakynda konwensiýa barada habarlylygy ýokarlandyrmak boýunça tegelek stollary geçirýär.

Her ýyl Aýallar birleşmesiniň başlangyjy boýunça 7 ugur boýunça «Ýylyň zenany» bäsleşigi geçirilýär. Bäsleşik jemgyýetde häzirki zaman aýal ýolbaşçynyň, aýal telekeçiniň oňyn abraýyny emele getirmäge ýardam berýär we aýallaryň ýurtdaky demokratik işleri ösdürmeklige has işjeň çekilmegine kömek edýär.

Aýallar üçin deň mümkinçilikleri üpjün etmek

Ýurtda aýallaryň döwletiň jemgyýetçilik-syýasy durmuşynyň ähli ugurlaryna gatnaşmaklaryny giňeltmek boýunça uly iş alnyp barylýar. Türkmenistanyň kanunçylygyna laýyklykda aýallar erkekler bilen deň hukuklarda ähli derejeleriň wekilçilikli, ýerine ýetiriji we kazýet edaralarynyň düzümine girýärler. Aýallar Türkmenistanda bellige alnan üç partiýanyň işine giňden wekilçilik edýärler we Türkmenistanyň jemgyýetçilik-syýasy durmuşyna işjeň gatnaşýarlar.

Aýallar döwlet edaralarynda, ýerli ýerine ýetiriji we wekilçilikli edaralarda, ýerli öz-özüňi dolandyryş edaralarynda we Türkmenistanyň Mejlisinde giňden wekilçilik edýärler. 2022-nji ýylda milli Parlamentde (Mejlis) aýallaryň eýeleýän ýerleriniň paýy 25,7%-e deň boldy, ýerli wekilçilikli edaralarda (Halk Maslahatlarynda)

aýallar 21,7%-i düzýär. 2022-nji ýylda ýolbaşçy wezipeleri eýeleýän aýallaryň paýy 22,4%-e deň boldy.³¹

Döwlet oba hojalyk önümlerini öndürmekde işleýän erkeklere, hem aýallara birmeňzeş goldaw berýär. Agrosenagat toplumynda bazar gatnaşyklaryny ösdürmek höweslendirilýär. Oba hojalyk önümlerini öndürijiler üçin birnäçe ýeňillikler girizildi. Bu çäreler oba ýerlerinde barha köp adamlary telekeçilik işine çekmäge mümkinçilik berýär. Soňky ýyllarda aýal telekeçileriň paýy artýar. Meselem, eger 2015-nji ýylda telekeçileriň arasynda aýallaryň paýy 23,1%-e deň bolan bolsa, onda 2022-nji ýylda bu görkeziji 32,5%-e deň boldy.³²

2021-nji ýylda oba hojalyk önümlerini öndürmek üçin Türkmenistanyň Senagatçylar we telekeçiler birleşmesiniň agzalaryna 1039 ýer bölegi bölünip berildi, 54-si aýallara berildi. 2022-nji ýylda oba hojalyk önümlerini öndürmek üçin Türkmenistanyň Senagatçylar we telekeçiler birleşmesiniň agzalaryna 4616 ýer bölegi bölünip berildi, olardan 901 ýer bölegi aýallara berildi.

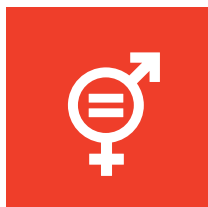
Sanlylaşdyrmagyň ösmegi bilen adamlaryň barha köpüsi, şol sanda aýallar hem maglumat-kommunikasiýa endiklerini öwrenýärler, köp adamlarda ykjam telefonlar bar, olar üçin Internet elýeter bolup durýar. Meselem, MICS-6 (2019-njy ýyl) maglumatlary boýunça şahsy ykjam telefonlary bolan 15–49 ýaşdaky ýaş aýallaryň paýy 91,1%-e deň boldy.

Merkezi Aziýa sebitinde gender deňligi meselelerine ýokary ähmiýet bermek maksady bilen, 2021-nji ýylyň 6-njy awgustynda «Awaza» milli syýahatçylyk zolagynda Merkezi Aziýa döwletleriniň baştutanlarynyň Maslahat duşuşygynyň çäklerinde Merkezi Aziýa döwletleriniň Aýallarynyň birinji dialogy geçirildi. Foruma BMG-niň Merkezi Aziýa üçin Öňüni alyş diplomatiýasy boýunça sebitleýin merkeziniň we BMG-niň Ösüş maksatnamasynyň wekilleri gatnaşdylar. Çäräniň çäklerinde Merkezi Aziýa döwletleriniň wekilleri gender deňligini mundan beýläk hem ilerletmek boýunça sebitiň ýurtlarynyň mümkinçiligi barada pikir alyşdylar we tejribeleri öwrendiler.

2022-nji ýylyň 12–13-nji maýynda Türkmenistanyň başlangyjy boýunça Aşgabatda Merkezi Aziýa ýurtlarynyň we Russiýanyň Parlamentara forumy we Aýallaryň dialogy bolup geçdi. Forumyň tematikasy jemgyýetçilik-syýasy durmuşda we durmuş-ykdysady ösüşde aýallaryň tutýan ornuna bagyşlandy. Merkezi Aziýa ýurtlarynyň we Russiýanyň Aýallarynyň dialogy diňe bir gatnaşygy ýurtlaryň hyzmatdaşlygyny ösdürmäge däl, eýsem umuman gender deňligini pugtalandyrmak we ösdürmek ugrunda halkara hyzmatdaşlygyny pugtalandyrmaga täze itergi berdi.

2022-nji ýylyň 10-njy dekabrynda Aşgabatda sebitiň ýurtlarynyň wekilleriniň, Birleşen Milletler Guramasynyň sebitleýin düzümleriniň ýolbaşçylarynyň gatnaşmagynda Merkezi Aziýa döwletleriniň Aýallarynyň dialogynyň her ýylky jemleýji mejlisi bolup geçdi. Mejlise gatnaşyjylar Guramanyň 2022-nji ýyldaky işiniň jemlerini jemlediler, şeýle hem geljekde Dialogy giňeltmek meselesini we 2023-nji ýyl üçin iş meýilnamasyny ara alyp maslahatlaşdylar.

^{31–32} Türkmenistanyň Statistika baradaky döwlet komiteti

2019–2022-nji ýyllarda öňegidişlik:

- 2021-nji ýylyň aprelinde BMG-niň Ykdysady we durmuş geňeşiniň (ECOSOC) mejlisinde Türkmenistan 2022–2024-nji ýyllar üçin BMG-niň düzüminiň Gender deňligi we aýallaryň hukuklaryny we mümkinçiliklerini giňeltmek meseleleri boýunça Ýerine ýetiriji geňeşiniň («BMG – Aýallar») agzalygyna saýlandy.
- Türkmenistan 2018–2022-nji ýyllarda Aýallaryň statusy boýunça komissiýanyň agzasy boldy.
- 2020-nji ýylyň dekabrynda ikinji Türkmenistanda gender deňligi boýunça 2021–2025-nji ýyllar üçin Hereketleriň Milli Meýilnamasy tassyklandy, ol ÝUNFPA-nyň tehniki goldaw bermeginde işlenip taýýarlandy.
- 2022-nji ýylda Türkmenistan Aýallar babatynda hukuk kemsitmeleriniň ähli görnüşlerini ýok etmek hakynda Konwensiýanyň 18-nji maddasyna laýyklykda, Türkmenistanyň Altynjy döwürleýin hasabatyny tassyklady we hödürledi.
- Aýallar babatynda öý zorlugynyň meselelerini öwrenmek üçin ýurduň ähli sebitlerinde 18-59 ýaşdaky aýallardan sorag geçirmegiň esasynda (öý zorlugynyň 4 görnüşi: fiziki, psihologik, seksual we ykdysady) ÝUNFPA bilen bilelikde, «Türkmenistanda aýallaryň saglygyna we maşgaladaky ýagdaýyna» birinji milli gözegçilik geçirildi.
- Türkmenistanda aýallaryň saglygyna we maşgaladaky ýagdaýyna geçirilen seçimleýin gözegçiligiň maslahatla-

ryny ýerine ýetirmek boýunça 2022–2025-nji ýyllar üçin ýol kartasy işlenip taýýarlandy.

5 DÖM-i durmuşa geçirmek boýunça mundan beýläkki ädimler

Türkmenistanda dürli ugurlarda belli bir öňegidişlik gazanyldy we gender syýasatyny kämilleşdirmek boýunça çäreler dowam etdirilýär.

Orta möhletli döwürde Türkmenistanda gender deňligi boýunça 2021–2025-nji ýyllar üçin Hereketleriň ikinji Milli Meýilnamasyny ýedi strategik ugur boýunça durmuşa geçirmek dowam etdiriler:

- 1) gender deňligini gazanmak maksatlarynda kanunçylyk binýadyny pugtalandyrmak we kämilleşdirmek;
- 2) gendere gözükdirilen saglygy gora-magy üpjün etmek;
- 3) bilimiň deň elýeter bolmagyna ýar-dam etmek;
- 4) aýallar we gyzlar babatynda gender zorlugyna garşy hereket etmek;
- 5) aýallaryň we gyzlaryň ykdysady hu-kuklaryny we mümkinçiliklerini giňelt-mek;
- 6) ähli derejelerde, şol sanda syýasy we jemgyýetçiligi ulgamlarynda aýallaryň gatnaşmagyny ýokarlandyrmak;
- 7) gender deňligini goldamak boýunça institusional mehanizmleri pugtalandyrmak.

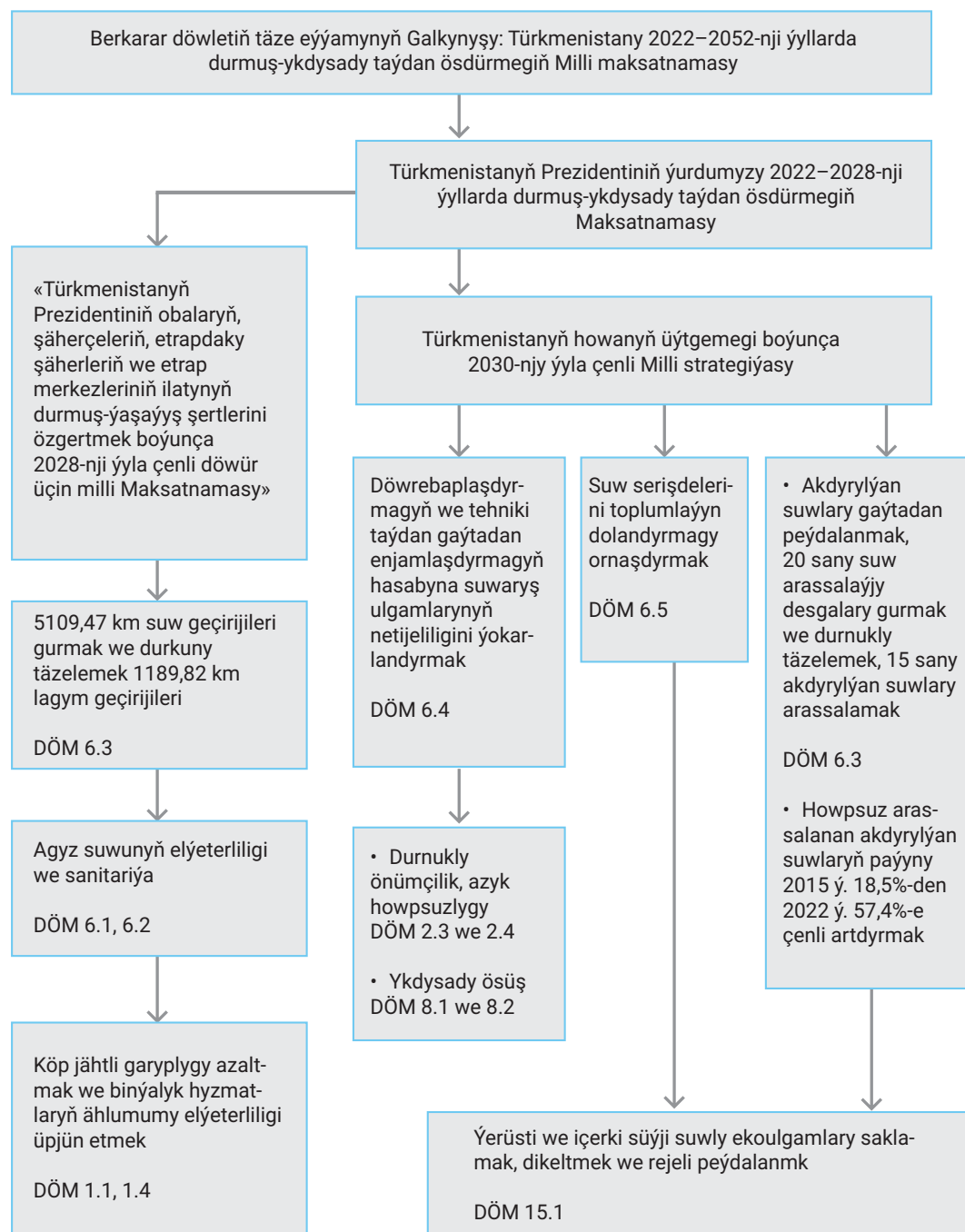
6-NJY MAKSAT

HEMMELER ÜÇIN SUW
SERIŞDELERINIŇ BOLMAGYNY
WE REJELI PEÝDALANYLMAGYNY
ÜPJÜN ETMEK

Türkmenistanda suw serişdelerini döwlet tarapyndan dolandyrmak toplumlaýyn çemeleşme bilen häsiýetlendirilýär. «Türkmenistanyň Prezidentiniň ýurdumyzy 2022–2028-nji ýyllarda durmuş-ykdysady taýdan ösdürmegiň Maksatnamasy» ýurduň suw strategiýasy ulgamynda esasy resminamalar bolup,

olar suw serişdelerini toplumlaýyn dolandyrmak meselelerini we kenarýaka ýurtlaryň arasynda hyzmatdaşlyk meselelerini öz içine alýar. Strategik resminamalaryň bolmagy 6 DÖM-i beýleki DÖM-i bilen özara baglanyşykly durmuş-a geçirmäge mümkinçilik berýär (33-nji surat).

33-nji surat. «Arassa suw we sanitariýa» 6 DÖM-iň beýleki DÖM-i we Türkmenistanyň maksatnamalaýyn resminamalary bilen özara baglanyşygy

Ähli sektorlarda suwdan peýdalanmagyň netijeliligini ýokarlandyrmak we agyz suwunyň durnukly alynmagyny we berilmegini üpjün etmek

Dünýä serişdeleri institutynyň maglumatlary boýunça Türkmenistan suw stressiniň ýokary derejesi bolan ýurtlara degişlidir we Türkmenistan umumy suw stressiniň 4,12 bal bolmagynda 23-nji ýerde durýar. Ýurt has ýokary stressi oba hojalygynda duýýar, soňra senagat we durmuşda ulanmak gelýär.

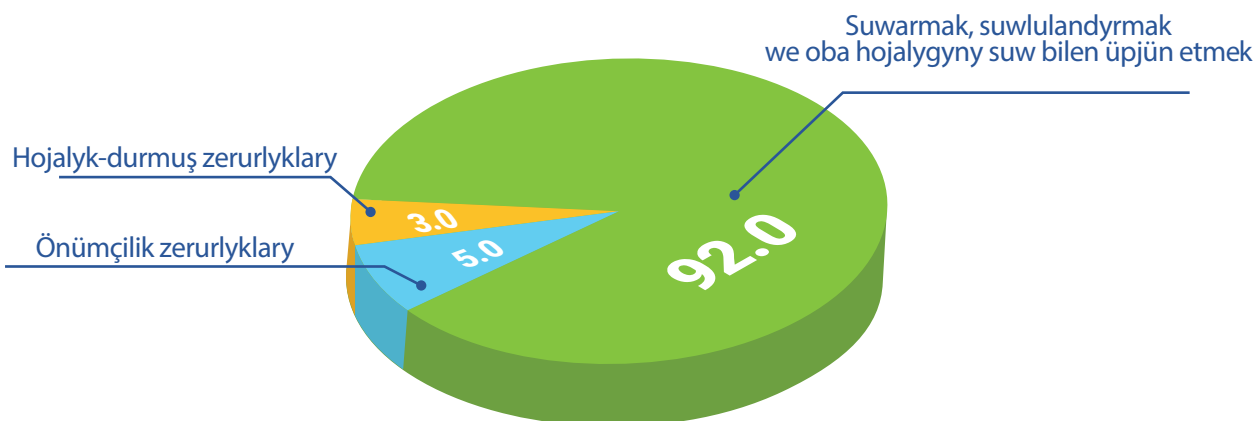
Türkmenistanyň suw serişdeleriniň umumy möçberi Amyderýanyň, Murgap, Tejen, Etrek derýalarynyň suwlaryndan, Köpetdagyň demirgazyk-gündogar eňňitlerindäki ownuk suw akabalaryndan, ýerasty we kollektor-drenaj suwlaryndan emele gelýär. Türkmenistanyň ähli derýalarynyň serhetüsti häsiýeti bardyr we suw serişdeleri ýurduň çäkleriniň daşynda emele gelýär.

Dünýä serişdeleri institutynyň berýän bahasyna görä, şu günki günde Türkmenistan Merkezi Aziýa sebitinde iň az suwly ýurt bolup durýar.³³

Suw serişdeleriniň netijeli dolandyrylmagy daşky gurşawy goramak ulgamyndaky beýleki wezipeler, biodürlüligi saklap galmak, ekoulgamlar we olary durnukly peýdalanmak bilen bir hatarda, milli syýasatyň ileri tutulýan ugry bolup durýar. Arassa agyz suwy bilen üpjün etmek ilatyň ýaşaýşynyň hilini ýokarlandyrmagyň aýrylmaz bölegi bolup durýar, Türkmenistan suw serişdelerini gorap saklamak üçin ähli tagallalary edýär.

Häzirki wagtda ýurduň ykdysadyýetiniň köp pudaklary suw serişdeleriniň ýeterlik bolmagyna baglydyr. Ekerançylyk, senagat, şäher, oba we jemagat hojalygy suwdan esasy peýdalanyjylar bolup durýar (34-nji surat).

Senagat, oba hojalyk we durmuş ulgamlarynda suw serişdelerini netijeli peýdalanmak 2017-nji ýylyň 1-nji ýanwaryndan hereket edýän Türkmenistanyň Suw kodeksi arkaly üpjün edilýär. Suw ko-

34-nji surat. 2021-nji ýylda Türkmenistanda suw serişdeleriniň ykdysadyýetiň pudaklary boýunça paýlanyşy, %³⁴

³³ World Resources Institute, <https://www.wri.org/data>

³⁴ Türkmenistanyň Statistika baradaky döwlet komiteti

deksi suw serişdeleriniň peýdalanyşyny düzgünleşdirmäge we onuň durnuklylygyny ýokarlandyrmaga, suw howdanlaryny hapalanmakdan goramaga, suw obýektleriniň ýagdaýyny gowulandyrmaga gönükdirilendir.

Suwdan peýdalanmagyň netijeliligini ýokarlandyrmak maksady bilen we goşmaça suw ätiýaçlyklaryny döretmek üçin ýurtda täze suw howdanlaryny döretmek we bar bolanlarynyň durkuny täzelemek, ýerleriň durkuny toplumlaýyn täzelemek we melioratiw ýagdaýyny gowulandyrmak, topragyň hasyllylygyny ýokarlandyrmak, suwarmagyň döp bolan usullaryny kämilleşdirmek hem-de häzirki zaman tehnikasyny ornaşdyrmak boýunça giň gerimli işler geçirilýär.

Soňky ýyllarda suwdan peýdalanmagyň netijeliligini ýokarlandyrmak jaýlarda we öýlerde sowuk we gyzgyn suwuň sarp edilişini hasaba alýan gurallaryň hökmany oturdylmagynyň hasabyna hem höweslendirilýär.

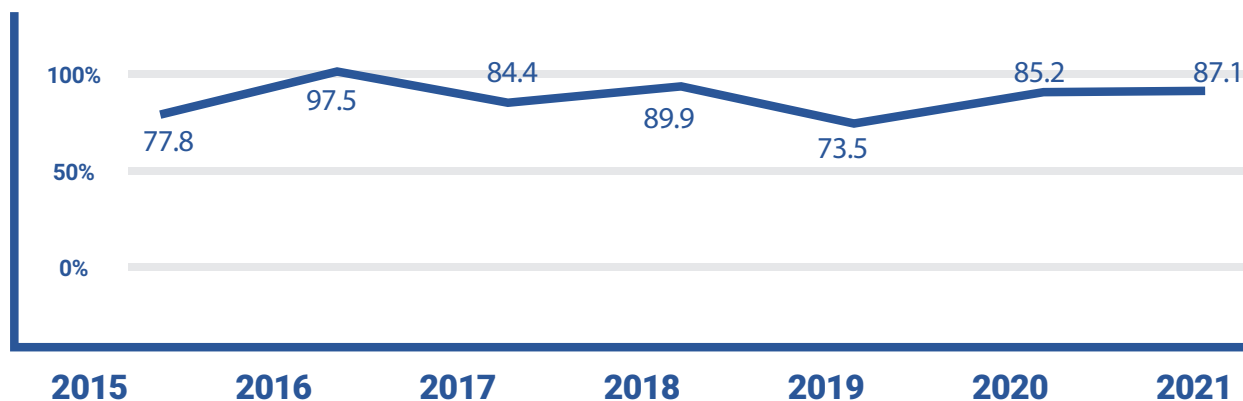
Soňky ýyllarda suwuň peýdalanylýan derejesiniň durnukly ýokarlanýandygy bellänýär, 2021-nji ýylda agyz suwunyň

alnyşy bar bolan süýji suw ätiýaçlyklaryna göterim gatnaşygynda 87,1%-e deň boldy (35-nji surat).

Howpsuz we arzan suwuň, şeýle hem zerur sanitar-gigiýeniki serişdeleriň ählumumy elýeterliligi

Soňky 10 ýylda Türkmenistan arassa suwy elýeter etmek boýunça gowy netijeleri gazandy. Meselem, eger 2010-njy ýylda arassa we howpsuz agyz suwy ilatyň 82%-ine elýeter bolan bolsa, onda 2020-nji ýylda bu görkeziji 95%-e ýetdi.³⁵ Ýurduň sebitleriniň arasynda hem aras-

35-nji surat. Suwuň peýdalanylýan derejesi: bar bolan süýji suw ätiýaçlyklaryna göterim gatnaşygynda süýji suwuň alnyşy, %³⁶

³⁵ AZIÝA ÖSÜŞ BANKY, AZIÝA-ÝUWAŞ UMMAN SEBITI üçin möhüm görkezijiler, 2021-nji ýylyň awgusty. Çeşme: <https://www.adb.org/sites/default/files/publication/720461/ki2021.pdf>

³⁶ Türkmenistanyň Suw hojalygy baradaky döwlet komiteti

sa suwuň elýeterliligi boýunça tapawut azaldy.

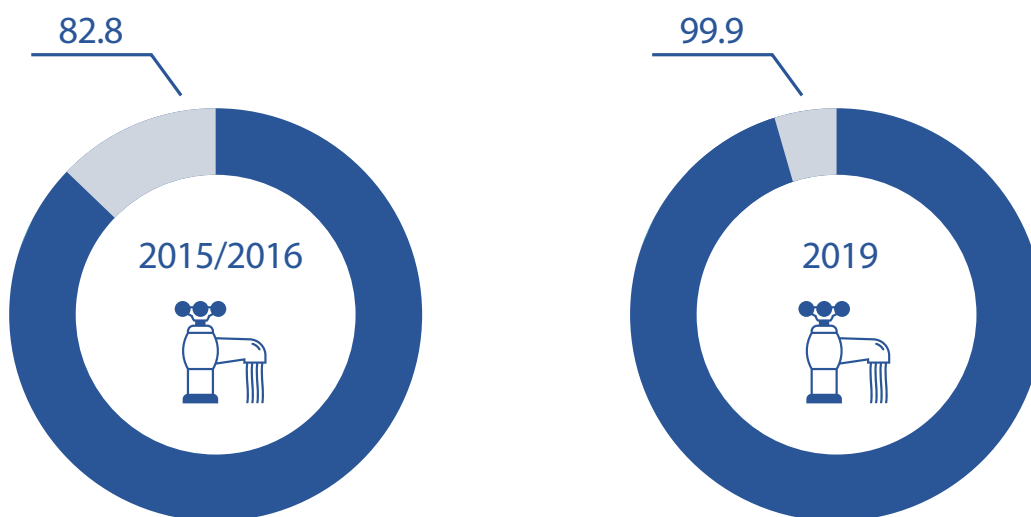
Ilaty agyz suw bilen üpjün etmek, birinji nobatda, merkezi suw üpjünçiligini elýeter etmegiň üstünden amala aşyrylýar. Köçelerdäki suw geçiriji ulgamlaryň bir tarapyna uzynlygy 2015–2021-nji ýyllarda 5,0 müň *km* bolanlygyndan 7,7 müň *km*-e çenli, şol sanda 2019-njy ýyl bilen deňeşdirilende 2021-nji ýylda 1,3% ýokarlandy.

MICS-6 maglumatlary boýunça howpsuzlyk talaplaryny berjaý etmek bilen guralan suw üpjünçiliginiň hyzmatlaryndan peýdalanyan ilatyň paýy ep-esli köpeldi, ol 2019-njy ýylda 99,9%-e deň boldy, 2015–2016-njy ýyllarda 82,8% bolupdy (36-njy surat). Düýpli öňegidishlik Hökümetiň şu ugurda alyp barýan ulgamlaryň işi bilen şertlendirilendir.

Ýurtda Oba Milli Maksatnamasynyň çäklerinde «Türkmenistanyň ilatly ýerlerini arassa agyz suwy bilen üpjün etmek

boýunça baş Maksatnamasy» durmuşa geçirilýär. Suw arassalaýjy täze desgalar, suw süýjediji desgalar gurulýar, bar bolan suw arassalaýjy desgalaryň we suw geçiriji ulgamlaryň durkuny täzelemek amala aşyrylýar, suw serişdeleriniň tygşyly peýdalanylmagyna, suw serişdeleri bilen üpjünçiligiň gowulanmagyna we olaryň ätiýaçlyklarynyň toplanmagyna ýardam edýän döwrebap tehnologiýalar ornaşdyrylýar. 2008–2022-nji ýyllar aralygyndaky döwürde ýokarda agzalan maksatnamanyň çäklerinde ýurtda 9,2 müň *km* suw geçiriji ulgamlar, 1,6 müň *km* lagym ulgamlary, 587 dik guýy, 8 sany suw arassalaýjy we 5 sany lagym-arassalaýjy desgalar ulanmaga berildi.³⁷ Şeýle hem agyz suwunyň täze ýataklaryny gözlemek boýunça çäreler yzygiderli geçirilýär.

Türkmenistanda iş ýüzünde ýurduň ähli ilaty binýatlyk sanitariýa hyzmatlary bilen gurşalyp alnandyr. MICS-6 maglumatlary boýunça howpsuzlyk talaplary-

36-njy surat. Howpsuzlyk talaplaryny berjaý etmek bilen guralan suw üpjünçiliginiň hyzmatlaryndan peýdalanyan ilatyň paýy, %

³⁷ Türkmenistanyň Maliýe we ykdysadyýet ministrligi

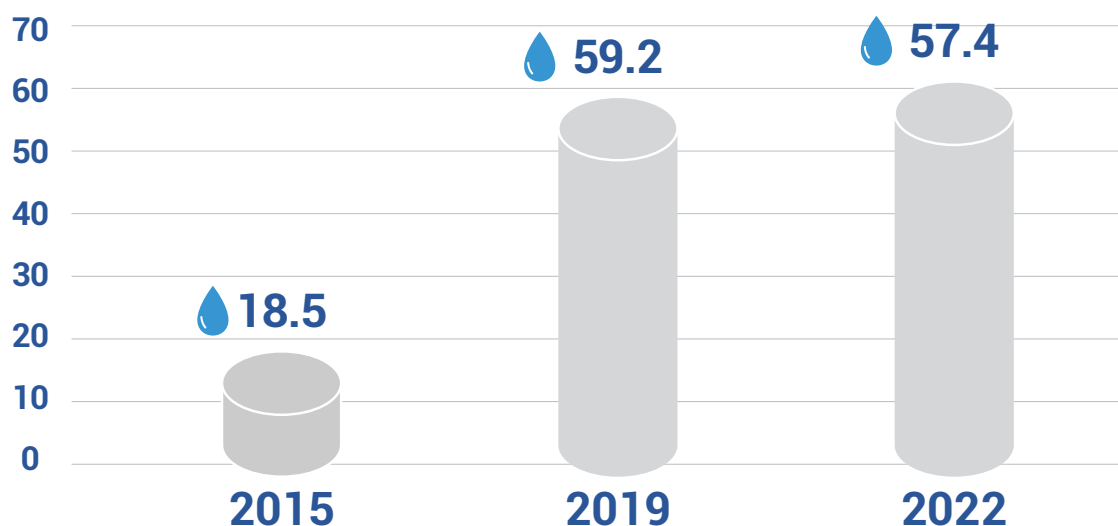
ny berjaý etmek bilen guralan sanitariýa hyzmatlaryndan, şol sanda eliňi sabyn we suw bilen ýuwmak üçin enjamlardan peýdalanylýan ilatyň paýy 2019-njy ýylda 98,7%-e deň boldy.

Hapalanmagy azaltmak, galyndylary dökmegi ýok etmek, howply himiki maddalaryň we materiallaryň zyňlymagynyň pes derejä düşürmek

Türkmenistanyň Saglygy goraýyş we derman senagaty ministrliginiň Döwlet sanitariýa-epidemiologiýa gullugy ilatyň suwdan peýdalanylýan ýerlerinde suw desgalarynyň ýagdaýyna yzygiderli esasyda gözegçilik geçirýär. 2015–2022-nji ýyllar aralygyndaky döwürde suwuň barlanan nusgalyklaryndan ugur alnanda suwuň gowy hili bolan suw howdanlarynyň paýynyň 80%-den ýokary derejede dişi görünýär.³⁸

Gowy hilli agyz suwy bilen üpjün etmek iş ýüzünde ýurduň ähli sebitleri üçin derwaýys bolup durýar. Suw desgalarynyň hapalanmagynyň esasy çeşmeleri senagatyň dürli pudaklarynyň kärhanalary, energetika, ýaşaýyş jaý-jemagat hojalygynyň kärhanalary, oba hojalyk kärhanalarynyň akdyrylýan suwlary we beýlekiler bolup durýar.

Akdyrylýan suwlary arassalamak maksady bilen, toplumlaýyn çäreler geçirilýär, дренаž-kommunikasiýa ulgamy ösdürilýär, täze arassalaýjy desgalar gurulýar. Bu çäreler ýurtda howpsuz arassalanan akdyrylýan suwlaryň paýyny epesli, ýagny 2022-nji ýylda 57,4%-e çenli artdyrmaga mümkinçilik berdi (37-nji surat).

37-nji surat. Howpsuz arassalanan akdyrylýan suwlaryň paýy, %³⁹

³⁸ Türkmenistanyň Saglygy goraýyş we derman senagaty ministrligi

³⁹ Türkmenistanyň Statistika baradaky döwlet komiteti

Suw serişdelerini gorap saklamak bilen baglanyşykly global meseleleri çözmäge saldamly goşandyň aýdyň mysallarynyň biri hem iri innowasion taslamanyň amala aşyrylmagy – «Altyn asyr» Türkmen kölüniň gurulmagy bolup durýar. Şu taslamanyň durmuşa geçirilmegi дренаž-zeý suwlaryny olary soňundan gaýtadan peýdalanmak üçin ýygnamagy amala aşyrmaga, zeý suwlary basan örüleri gaýtadan peýdalanmaga, suwarymly ýerleriň hilini gowulandyrmaga mümkinçilik berer, şeýle hem hapalanma derejesini peseltmek bilen, topragyň şorlaşmagy, batgalaşma we gurakçylyk bilen bagly köp meseleleri çözmäge ýardam eder. Garagum çölüniň merkezinde täze kölüň döredilmegi daşky gurşawy goramak, diňe bir Türkmenistanda däl, eýsem tutuş Merkezi Aziýa sebitinde ekologiýa ýagdaýyny sagdynlaşdyrmaga ýardam etmek arkaly suw serişdelerini saklap galmak meselesini çözmek bilen baglanyşykda oňyn faktor bolup çykyş edýär.

Ýurtda suw ýetmezçiligi meselesi howanyň üýtgemegi, serhetüsti derýalara baglylyk, goňşy ýurtlaryň syýasaty, şeýle hem ýaramaz antropogen täsirler bilen baglydyr. Şunda Türkmenistanyň birnäçe amatly taraplary bardyr. Netijeli suw kanunçylygy, suw hojalyk amatlyklarynyň döwrebaplaşdyrylmagy suw serişdelerini saklap galmak boýunça toplumlaýyn syýasatyň möhüm düzüm bölekleri bolup durýar.

Suw serişdelerini toplumlaýyn dolandyrmak we halkara hyzmatdaşlygynyň giňeldilmegi

Türkmenistanda milli strategiýalar we suw serişdelerini toplumlaýyn dolandyrmak ulgamynda konsepsiýalar howdanlar we çäkleýin ileri tutulýan ugurlary hasaba almak bilen emele getirilýär. Türkmenistanyň çägi Amyderýa, Murgap, Tejen, Etrek derýalary ýaly dört sany serhetüsti basseýniň bir bölegi bolup durýar. Serhetüsti derýalar ulgamynda goňşy döwletler bilen hyzmatdaşlyk Serhetüsti derýalary peýdalanmak we

goramak boýunça hereket edýän ylalaşyklaryň çäklerinde amala aşyrýar we ileri tutulýan ugurlaryň biri bolup durýar. Türkmenistan sebitiň iri basseýni – Amyderýa boýunça baglaşylan birnäçe iki we köp taraplaýyn ylalaşyklaryň tarapy bolup durýar. Amyderýanyň serhetüsti suwlaryny bilelikde dolandyrmak boýunça hyzmatdaşlyk Araly halas etmegiň Halkara gaznasynyň çäklerinde amala aşyrylýar.

Ylalaşyklary ornaşdyrmagyň barşynda gidrogeologik maglumatlary yzygiderli alyşmak bolup geçýär, ölçegleriň bir bitewi standartlary işlenilip düzülýär, derýa basseýnleri boýunça maglumatlaryň aýdyň binýady döredilýär.

Suwdan peýdalanmak boýunça hyzmatdaşlyk baradaky hereket edýän ylalaşyklarda göz önünde tutulan serhetüsti suw howdanlarynyň paýy 66,02%

Suwdan peýdalanmak ulgamynda hyzmatdaşlyk hakynda hereket edýän Türkmenistan BMG-niň tassyklanan tebiga-

ty goraýyş ylalaşyklarynyň çäklerinde üstüne alan borçnamalaryny berjaý edýär. Olaryň arasynda serhetüsti suw akymalaryny we halkara kölleri goramak we peýdalanmak boýunça Konwensiýa, Suw-batgalyk meýdanlar hakynda Ramsar konwensiýasy, ÝUNESKO-nyň bütindünýä medeni we tebigy mirasy goramak hakynda Konwensiýasy, şeýle hem Howanyň üýtgemegi boýunça Pariž Ylalaşygy bar.

Sebit derejesinde beýleki ýurtlar bilen hyzmatdaşlygyň möhüm jähti Aral meselesi bolup durýar. 2021-nji ýylda Türkmenistanyň 2021–2025-nji ýyllar üçin Aral Milli maksatnamasy kabul edildi. Maksatnama Türkmenistanyň çäginde Aral deňzi babatynda netijeli ekologiýa şertlerini ýokarlandyrmaga gönükdirilendir, şeýle hem BMG-niň «Birleşen Milletler Guramasy bilen Aral deňzini halas etmegiň Halkara gaznasynyň arasynda hyzmatdaşlyk» kararnamasy-na goşulan wezipeleri amala aşyrmaga ýardam berýär.

2019–2022-nji ýyllarda öňegidişlik:

- Howpsuzlyk talaplaryny berjaý etmek bilen guralan suw üpjünçiliginiň hyzmatlaryndan peýdalanýan ilaty doly gurşap almak iş ýüzünde gazanyldy (99,9%).
- Howpsuzlyk talaplaryny berjaý etmek bilen guralan sanitariýa hyzmatlaryndan, şol sanda eliňi sabyn we suw bilen ýuwmak üçin enjamlardan peýdalanýan ilatyň paýy belli bir derejede ýokarydyr (98,7%).
- 2020-nji ýylda Türkmenistan sebitde birinji bolup ýerine ýetirilişiniň hili iň ýokary baha mynasyp bolan hasabaty taýýarlady. UNEP-DHI tarapyndan teklipe edilen usulyýete laýyklykda, Türkmenistanda suw serişdelerini toplumlaýyn dolandyrmagy ornaşdyrmagyň derejesine 64 bal baha berildi.
- 2021-nji ýylda Türkmenistanyň 2021–2025-nji ýyllar üçin Aral Milli maksatnamasy kabul edildi.
- 2021–2022-nji ýyllarda birinji gezek ýurt boýunça Türkmenistanda GLAAS barlaglary («BMG-Suw serişdeleri» atly global seljermesi, arassaçylygyň baha berilişi we agyz suwy) geçirildi. Bu suw üpjünçilik, arassaçylyk we gijiyena bölginde dolandyryş, gözegçilik, adam serişdeleri we maliýeleşdirmek barada maglumaty öz içine alýar.

6 DÖM-i durmuşa geçirmek boýunça geljekki ädimler

Türkmenistan suwdan rejeli peýdalanmak boýunça global meseleleri çözmäge özüniň mynasyp goşandyny goşýar we şu meselede halkara hyzmatdaşlygyny giňeltmekde işjeň orun eýeleýär. Ýurt soňky on ýylda 6 DÖM-i gazanmakda ep-esli öňegidişlik gazandy. Şunuň bilen birlikde Hazar deňziniň ekologiýa ýagdaýyna gözegçilik dowam etdiriler we Aral deňzini halas etmek meselesine geljekde işjeň gatnaşylar.

Orta möhletli geljekde suw serişdelerini rejeli peýdalanmak we howpsuz arassalanan akdyrylýan suwlaryň paýyny artyrmak boýunça çäreleri geçirmek meýilleşdirilýär.

Ýurduň hökümeti suw üpjünçiliginiň merkezleşdirilen ulgamlarynyň lagym ulgamlarynyň ilat üçin, aýratyn hem oba ýerlerinde, elýeter bolmagyny mundan beýläk hem ýokarlandyrmak maksady bilen işjeň çäreleri geçirir.

«Altyn Asyr» Türkmen kölüniň sebitini 2019–2025-nji ýyllarda özleşdirmegiň Konsepsiýasyny we bu Konsepsiýany ýurduň tebigy serişdelerini netijeli peýdalanmagyň hasabyna ýerine ýetirmek boýunça Meýilnamany durmuşa geçirmek dowam etdiriler. Mundan başga-da, kölüň döredilmegi şu mümkinçilikleri berer: 4060 km^2 ; meýdanda pes ýerleri suw basmagynyň önüni almaga; suwuň arassalanýan we süýjedilýän wagtynda ondan duzy çykaryp aýyрма-

ga mümkinçilik berer; balyk hojalygyny ösdürmek üçin şertleri döreder; zeý suwlary basan öri meýdanlaryny dolanyşyga gaýtarylmagyna mümkinçilik berer we suwarymly ýerleriň hilini gozulandyrar.

Türkmenistanyň 2021–2025-nji ýyllar üçin Aral milli maksatnamasy durmuşa geçirmegiň netijeliligini ýokarlandyrmak maksady bilen, onuň durmuşa geçirilişine yzygiderli gözegçilik etmek meýilleşdirilýär. Gözegçilik Türkmenistanyň 2021–2025-nji ýyllar üçin Aral milli maksatnamasyny işläp taýýarlamak we onuň durmuşa geçirilmegine gözegçilik etmek boýunça Pudagara topar tarapyndan amala aşyrylar.

7-NJI MAKSAT

HEMMELER ÜÇIN ARZAN,
YGTYBARLY, DURNUKLY
WE DÖWREBAP ENERGIÝA
ÇEŞMELERINIŇ ELÝETERLILIGINI
ÜPJÜN ETMEK

Türkmenistanyň döwlet energetika syýasaty sarp edijileri energiýa bilen bölüşdürmek we ygtybarly üpjün etmäge, şeýle hem eksport mümkinçiligini giňeltmäge gönükdirilendir.

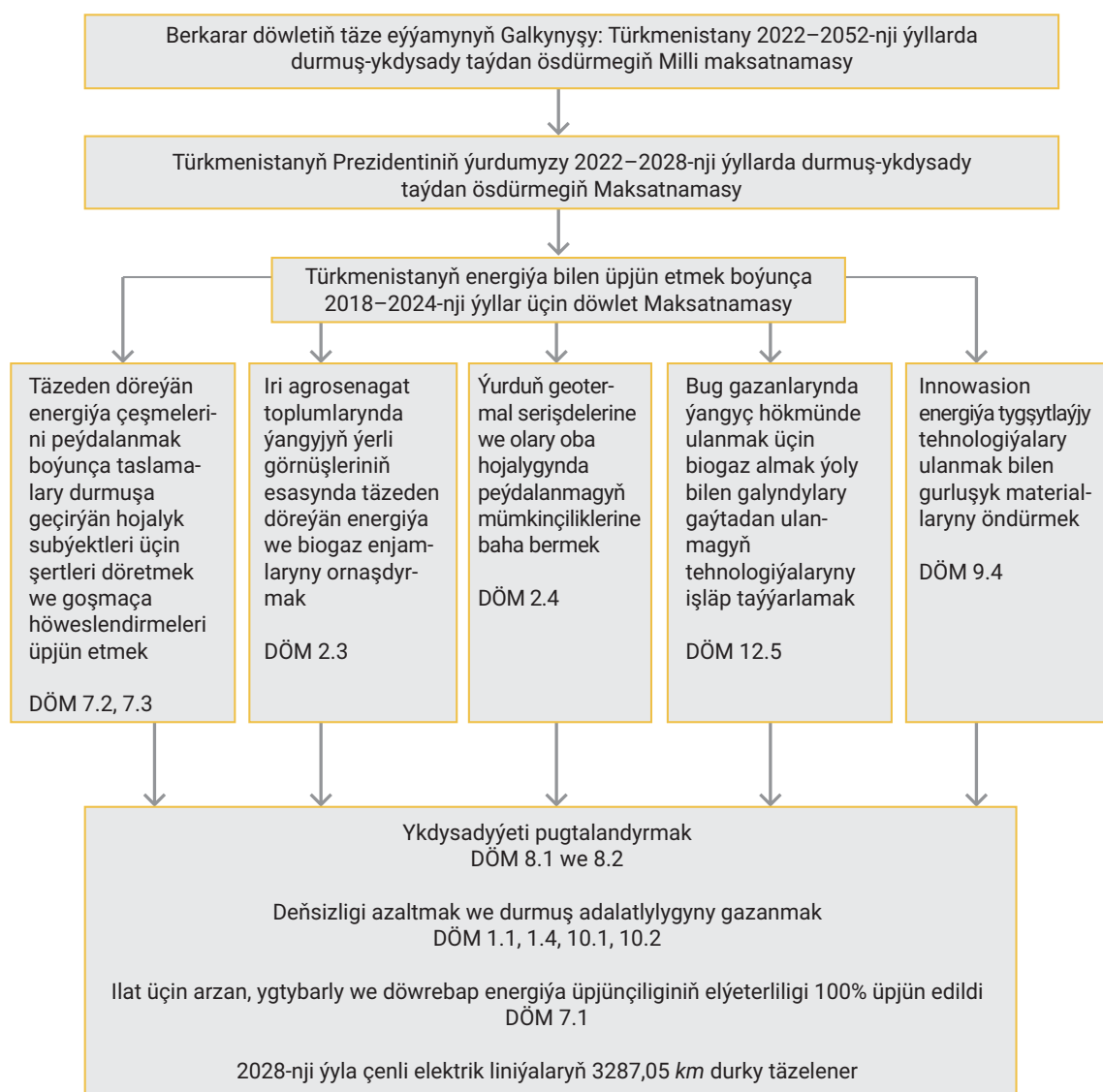
Türkmenistan tebigy gazyň ätiýaçlyklary boýunça Russiýadan, Eýrandan we Kataradan soň dünýäde 4-nji ýeri eýeleýär. Ýurduň umumy geologik ätiýaçlyklaryna 71,0 mlrd. tonna şertli ýangyç möçberde baha berilýär.

Tebigy gazyň çig mal binýady ýurtda iri ýangyç-energetika pudagyň ösmegi

üçin esas bolup, bu pudak ýurduň tutuş ykdysadyýetini ösdürmekde möhüm bölek bolup durýar.

Energetika syýasatynyň esasy ileri tutulýan ugurlary Energiýany tygşytlamagyň 2018–2024-nji ýyllar üçin Döwlet maksatnamasynda kesgitlenýär we olaryň durmuşa geçirilmegi Durnukly ösüşiň 1, 2, 8, 9, 12 maksatlarynyň durmuşa geçirilmegi bilen ýakyndan baglanyşyklydyr (38-nji surat).

Ýurtda Türkmenistan–Eýran we Türkmenistan–Hytaý gaz geçirijisi gurul-

38-nji surat. «Arzan we arassa energiýasy» 7 DÖM-iň beýleki DÖM-i we Türkmenistanyň beýleki maksatnamalaýyn resminamalary bilen özara baglanyşygy

dy we ulanmaga berildi, olaryň ýurduň uglewodorod sektoryny ösdürmekde möhüm ähmiýeti bardyr. Energiýa serişdelerini iberilýän ugurlaryny diversifikasiýalaşdyrylmagyň ýene bir ugry Türkmenistan–Owganystan–Päkistan–Hindistan (TOPH) transmilli gaz geçirijisiniň gurluşygy bolup durýar, ol goňşy we beýleki ýurtlara energiýanyň ygtybarly, durnukly we döwrebap çeşmelerine elýeterlik almaga we olaryň zerurlyklaryny kanagatlandyrmaga mümkinçilik döreder.

Arzan, ygtybarly we döwrebap energiýa üpjünçiligine ählumumy elýeterlik

Ilatyň arzan we ygtybarly energiýa çeşmelerine elýeterliligini üpjün etmek ilatyň ýaşayş derejesini hil taýdan ýokarlandyrmaga gönükdirilen giň gerimli durmuş ähmiýetli taslama bolup durýar. Köp ýyllaryň dowamynda ýurtda elektrik energiýasyndan mugt peýdalanmak üçin bellenen möçberler hereket etdi. Öz gezeginde, bellenen möçberden artyk berlen elektrik energiýa üçin nyrhlar örän pes derejede bolup galýardy. Diňe 2019-njy ýylyň başynda, döwlet tarapyndan berilýän ýeňillikleriň esasynda, elektrik energiýasy we gaz üçin töleg girizildi.

Bitewi gaz geçiriş we elektroenergetika ulgamlarynyň döredilmegi netijesinde Türkmenistan ykdysadyýetiň tebigy gaz we elektrik energiýasyna bolan zerurlyklaryny doly derejede kanagatlandyrýar. Şeýle hem ýurtda şäherleri we ilatly ýerleri doly gazlaşdyrmak we elektrikleşdirmek amala aşyryldy.

Şu günki günde Türkmenistanda elektrik energiýasy ilat (öý hojalyklary) üçin doly möçberde elýeter bolup, olar esasan, ýangyjyň we tehnologiýanyň arassa görnüşlerini (gaz) peýdalanýar.

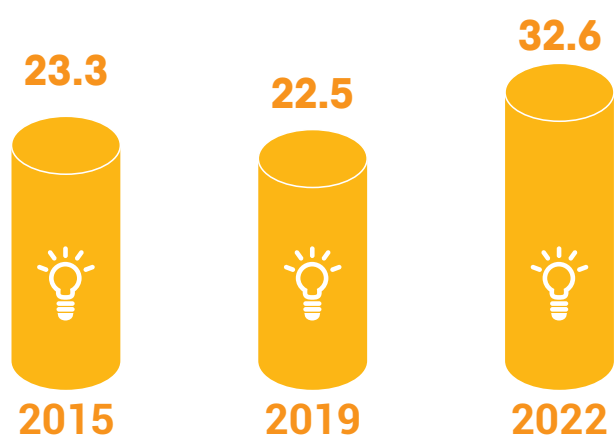
Döwletiň energiýa paýlaýyş ulgamyna girýän ähli elektrik beketleri ýurtda öndürilýän tebigy gazda işleýärler, ol (gaz) uglewodorod ýangyçlarynyň beýleki görnüşleri bilen deňeşdirilende daşky gurşawa ýaramaz täsiri örän az bolmagy bilen häsiýetlendirilýär.

2018-nji ýylda Mary DES-niň çäklerinde kuwwatlylygy utgaşykly dolanyşykda işleýän bug-gaz turbinaly täze elektrik bekedini gurlup ulanylmaga berildi. Bu önümçilik täze görnüşli inženerçilik tehnikalaryna degişlidir. Beketde elektrik energiýasyny işläp çykarmak üçin 4 sany gaz we 2 sany bug turbinalary oturdyldy, onda ýangyç hökmünde diňe bir tebigy gaz däl, eýsem bug hem ulanylýar. Şonuň netijesinde elektrik bekediniň peýdaly täsir koeffisiýenti bir ýarym esseden gowrak ýokarlanýar we ýangyç hökmünde peýdalanylýan tebigy gazyň sarp edilýän mukdary azalýar.

Bug-gaz elektrik beketleri diňe bir ykdysady taýdan däl, eýsem ekologiýa taýdan hem özüne çekijidir, sebäbi howa goýberilýän ýanan önümler 2–3 esse azalýar.

Soňky ýyllarda Türkmenistanyň energiýa ulgamynyň esasynda önümçilik kuwwatlyklary ep-esli artdyryldy, täze nesle degişli enjamlar bilen enjamlaşdyrylan birnäçe täze, kuwwatly elektrik beketleri hereket edýär.

Statistik maglumatlar 2019–2022-nji ýyllarda elektrik energiýasynyň öndürilişi 44,9% köpelendigini görkezýär (39-njy surat).

39-njy surat. Elektrik energiýasynyň öndürilişi, mlrd. kilowatt-sagat⁴⁰

Pudagyň kuwwatlyklaryny mundan beýläk hem giňeltmäge we eksport mümkinçiliklerini artdyrmaga aýratyn üns berilýär. Häzirki wagtda türkmen elektroenergiýasy Owganystana, Eýrana, Özbegistana we Gyrgyzystana eksport edilýär. 2022-nji ýylda elektrik energiýasynyň eksport möçberi 9 milliard kilowatt-sagatdan geçdi. Bu görkeziji 2019-njy ýyldakydan 5,2 esse ýokarydyr.⁴¹

Gaýtadan dikeldilýän energiýanyň paýyny artdyrmak we amatlyklary döwrebaplaşdyrmak

Türkmenistanyň energetika syýasatynyň geljegi bolan ugurlarynyň biri hem pes uglerodly ykdysadyýete geçmek we alternatiw energetikany ösdürmek bolup durýar. Türkmenistanyň tebigy-howa şertleri Günüň we ýeliň energiýasy ýaly gaýtadan dikeldilýän energiýa serişdelerini giňden peýdalanmak üçin amatly bolup durýar. Ýurtda Gün energiýasyny peýdalanmagyň has uly geljegi bardyr, bu güneşli günleriň bir ýylda 300 günden hem köp bolýandygy bilen şertlendirilendir. Şunuň bilen

⁴⁰⁻⁴¹ Türkmenistanyň Statistika baradaky döwlet komiteti

baglylykda, Gün energiýasyny peýdalanmak bilen ekologiýa zyýansyz energetika enjamlaryny döretmek gaýtadan dikeldilýän energiýa çeşmelerini ösdürmegiň derwaýys ugurlarynyň biri bolup durýar.

Muňa Energiýany tygşytlamagyň 2018–2024-nji ýyllar üçin Döwlet maksatnamasynyň durmuşa geçirilmegi hem ýardam eder, onda energiýa netijeliligi boýunça çäreler bilen bir hatarda energiýanyň alternatiw çeşmeleriniň tutýan ornuny ýokarlandyrmak göz önünde tutulýar.

Içerki sarp edijileri elektrik energiýasy bilen ygtybarly we bökdençsiz üpjün etmek, ýurtda gaýtadan dikeldilýän energiýa çeşmeleriniň peýdalanylmagyny ýola goýmak maksady bilen, Balkan welaýatynyň Serdar etrabynda kuwwatlygy 10 MWt bolan Günüň we ýeliň güýji bilen işleýän köpugurly elektrik bekediniň gurluşygy başlandy, desgany 2024-nji ýylyň ýanwarynda ulanmaga bermek meýilleşdirilýär.

Energiýa tygşytlaýjy enjamlary we energiýa netijeliligi boýunça innowasion tehnologiýalary ornaşdyrmak bilen, Aşgabat şäheriniň köçelerini ýşyklandyryş ulgamynyň we elektrik energiýasy bilen üpjün etmek üçin niýetlenen elektrik ulgamlarynyň durkuny täzelemek boýunça synag taslamalary durmuşa geçirildi.

Energiýanyň alternatiw çeşmelerini ösdürmegiň ýene bir derwaýys ugry bolup wodorod energetikasy çykyş edýär, ol ýokary netijelilige eýedir. 2022-nji ýylda «Türkmenistanyň wodorod energetika ulgamynda halkara hyzmatdaşlygy ösdürmek boýunça 2022–2023-nji ýyllar üçin ýol kartasy» işlenilip taýýarlandy.

Türkmenistan 2018-nji ýylda Gaýtadan dikeldilýän energiýa çeşmeleri boýunça halkara agentliginiň (IRENA) doly hukukly agzasy boldy, bu agentlik dünýä ýurtlarynyň durnukly energiýa geçmek boýunça strategiýalaryna goldaw bermek, innowasion tehnologiýalary we gaýtadan dikeldilýän energetika ulgamynda ykdysady bilimlerini ilerletmek bilen meşgullanýar.

2020-nji ýylyň ahyrynda «Türkmenistanda 2030-njy ýyla çenli gaýtadan dikeldilýän energetikany ösdürmek boýunça Milli strategiýasy» kabul edildi, onuň maksady energiýanyň gaýtadan dikeldilýän çeşmelerini ösdürmek we netijeli peýdalanmak bolup durýar, bu bolsa parnik gazlarynyň daşky gurşawa goýberilýän möçberiniň azalmagyny şertlendirer.

2021-nji ýylyň başynda «Gaýtadan dikeldilýän energiýa çeşmeleri hakynda» Türkmenistanyň Kanuny güýje girdi. Energiýany tygşytlamak, energiýa netijeliligi boýunça innowasion tehnologiýalar, gaýtadan dikeldilýän çeşmelerden elektrik energiýasyny öndürýän döwrebap ulgamlar boýunça enjamlary ulanmagyň aýratynlyklaryny öwrenmek üçin Döwlet energetika institutynyň ýanynda Gaýtadan dikeldilýän energiýa çeşmeleri boýunça ylmy-önümçilik merkeziniň binýadynda ylmy-barlag barlaghanasy döredildi. Bularyň ählisi Türkmenistanyň gaýtadan dikeldilýän energiýany ösdürmek we energiýa netijeliligini ýokarlandyrmak boýunça borçnamalaryna ygrarlylygyna şaýatlyk edýär.

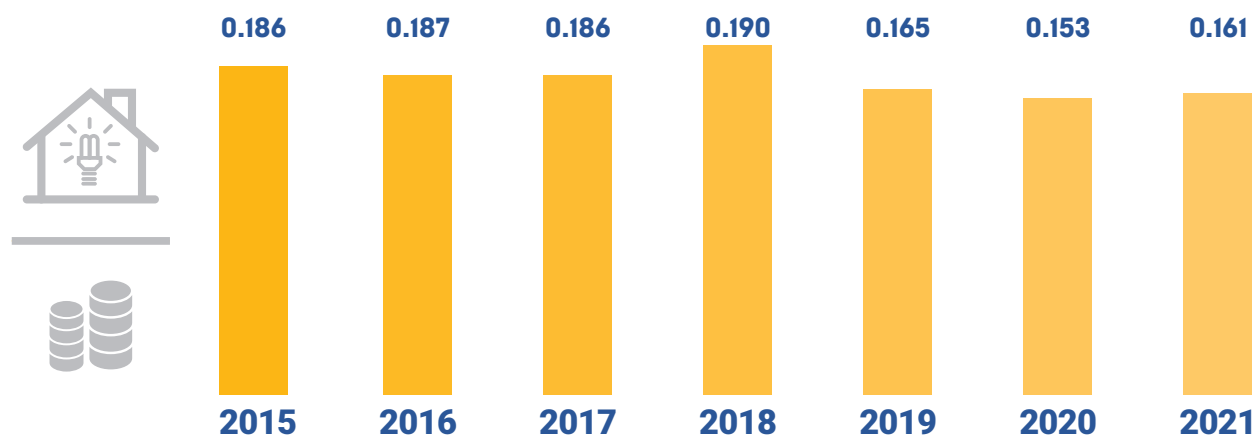
Türkmenistanyň wodorod-energetika pudagyny ösdürmek, şeýle hem bu ugurda halkara ylmy hyzmatdaşlygy ýola goýmak maksady bilen, 2022-nji ýylda

Ý.Kakaýew adyndaky Halkara nebit we gaz uniwersitetiniň binýadynda Wodorod energetikasy merkezi açyldy.

Energiýa netijeliligi görkezijileri energiýa talap edijiligi ölçemeklige esaslanandyr, ol JIÖ-niň birligini öndürmek üçin peýdalanylýan energiýanyň möçberinden ybaratdyr. 2015–2021-nji ýyllarda energiýanyň sarp edilişi boýunça JIÖ-niň energiýa talap edijiligi 0,186 net (nebit ekwiwalent tonna)/müň manatdan 0,161 net/müň manada peseldi, soňky üç ýylda bolsa 2019-njy ýylda 0,165-den 2021-nji ýylda 0,161-e çenli peseldi, bu bolsa oňyn ýagdaý bolup durýar (40-njy surat).

Ýangyç-energetika ulgamynyň durnukly we öňegidişlikli ösüşiniň möhüm faktory bolup köptaraplaýyn hyzmatdaşlyk, energiýa serişdeleriniň eksport edilyän ugurlarynyň diwersifikasiýalaşdyrmak we global energiýa howpsuzlygyny üpjün etmek çykyş edýär. Şunuň ýaly toplumlaýyn çemeleşme Türkmenistanyň energetika syýasatynyň esasynda ýatýar. Meselem, 2020-nji ýylyň ahyrynda «Türkmenistanyň energetika diplomatiýasyny ösdürmegiň 2021–2025-nji ýyllar üçin Maksatnamasy» kabul edildi, ol energetika ulgamynda Türkmenistanyň halkara guramalary bilen hyzmatdaşlygyny güýçlendirmäge gönükdirilendir.

40-njy surat. Energiýanyň sarp edilişi boýunça JIÖ-niň energiýa talap edijiligi (net / müň manat)⁴²

⁴² Türkmenistanyň Statistika baradaky döwlet komiteti

2019–2022-nji ýyllarda öňegidişlik:

- Ilat arzan we ygtybarly elektrik energiýasy bilen üpjün edildi. Ähli ilat, esasan, ýangyjyň we tehnologiýanyň arassa görnüşlerini (tebigy gaz) peýdalanýar.
- 2021-nji ýylyň başynda «Gaýtadan dikeldilýän energiýa çeşmeleri hakynda» Türkmenistanyň Kanuny güýje girdi.
- Balkan welaýatynyň Serdar etrabynda kuwwatlygy 10 MWt bolan Günüň we ýeliň güýji bilen işleýän köpugurly elektrik bekediniň gurluşygy başlandy, desgany 2024-nji ýylyň ýanwarynda ulanmaga bermek meýilleşdirilýär.
- JIÖ-niň energiýa talap edijiligini 2019-njy ýylda 0,165-den 2021-nji ýylda 0,161-e çenli peselendigi bellenýär. Bu bolsa energiýa netijeliligi görkezijisiniň ýokarlanýandygyny görkezýär.
- 2020-nji ýylda Türkmenistanyň energetika diplomatiýasyny ösdürmegiň 2021–2025-nji ýyllar üçin Maksatnamasy kabul edildi, ol energetika ulgamynda Türkmenistanyň halkara guramalary bilen hyzmatdaşlygyny güýçlendirmäge gönükdirilendir.
- 2022-nji ýylda «Türkmenistanyň wodorod energiýasy babatda halkara hyzmatdaşlygy ösdürmek boýunça 2022–2023-nji ýyllar üçin ýol kartasy» işlenilip taýýarlandy.
- 2022-nji ýylda Ý. Kakaýew adyndaky Halkara nebit we gaz uniwersitetiniň binýadynda Wodorod energiýasy merkezi açyldy.
- 2019–2022-nji ýyllar aralygyndaky döwürde elektrik energiýasynyň eksporty 5,2 esse ýokarlandy.

7 DÖM-i durmuşa geçirmek boýunça mundan beýläkki ädimler

Häzirki wagtda Türkmenistan arzan, ygtybarly we döwrebap energiýa üpjünçiliginiň ählumumy elýeterliligini üpjün etmek boýunça wezipäni möhletinden öň yerine ýetirdi.

Şunuň bilen birlikde, uzak möhletli geljekde senagaty döwrebaplaşdyrmagyň, innowasion tehnologiýalary ornaşdyrmagyň, ylym bilen önümçiligiň özara hereket etmeginiň, energiýanyň alternatiw çeşmelerini ösdürmegiň hasabyna ykdy-sadyýetiň ähli pudaklarynda energiýa netijeliligi ýokarlandyrmak boýunça çäreleri durmuşa geçirmek dowam etdiriler. Şunuň bilen bir hatarda wodorod energetikasyny ösdürmek dowam etdiriler.

Şeýle hem, Türkmenistanda 2030-njy ýyla çenli gaýtadan dikeldilýän

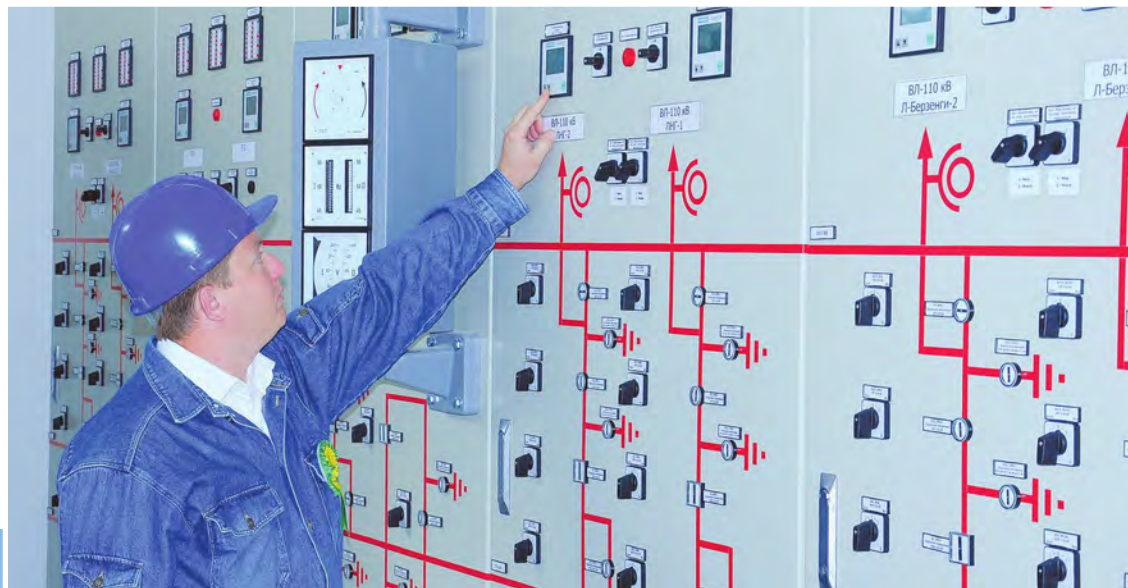
energetikany ösdürmek boýunça Milli strategiýasyny durmuşa geçirmeginiň çäklerinde şu çäreler amala aşyrylar:

- gaýtadan dikeldilýän energiýa çeşmeleri pudagyna maýa goýýan goýumçylara salgyt ýeňilliklerini bermek boýunça teklipleri taýýarlamak we her taraplaýyn seljerme geçirmek;

- gaýtadan dikeldilýän energiýa çeşmelerini peýdalanmak boýunça Pariž yla-

laşygynyň çäklerinde Türkmenistanyň borçnamalarynyň ýerine ýetirilmegi üçin talap edilýän enjamlaryň kuwwatlygyna baha bermek maksady bilen, ylmy-barlag işlerini ýerine ýetirmek;

- uzakda ýerleşýän etraplarda kiçi (mini) we örän kiçi (mikro) elektroulgamlary ösdürmek.

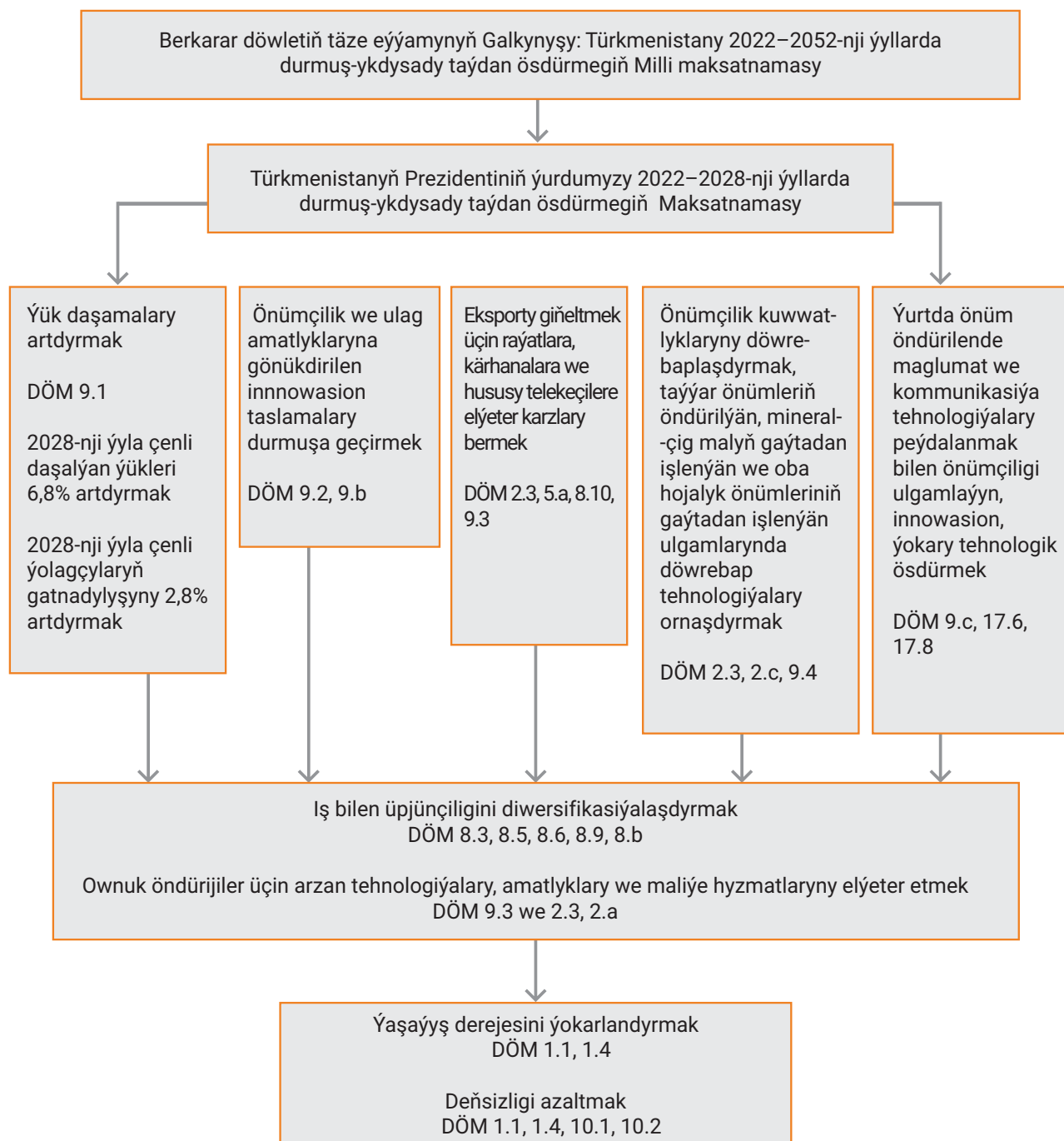
9-NJY MAKSAT

DURNUKLY INFRASTRUKTURANY
DÖRETMEK, HEMME ZADY ÖZ
IÇINE ALÝAN WE DURNUKLY
SENAGATLAŞMA
WE INNOWASIÝALARA
ÝARDAM BERMEK

Ýurdy senagat-innowasion ösdürmek, sanly ykdysadyýete geçmek, ýokary tehnologik, ylmy köp talap edýän önümçilikleri döretmek, ýokary goşulan gymmaty bolan önümleri öndürmek, ulag-logistika geçelgeleri ösdürmek, ýurduň ileri tutulýan strategik wezipeleri we ykdysady ösüşiň möhüm faktorlary bolup durýar.

2022-nji ýylda kabul edilen täze milli orta möhletli we uzak möhletli ösüş maksatnamalarynda ýurduň innowasion we tehnologik amatlyklaryny pugtalandyrmagyň möhüm ugurlary görkezildi. Olaryň durmuşa geçirilmegi beýleki DÖM-iň wezipeleriniň durmuşa geçirilmegine oňyn täsir edýär (41-nji surat).

41-nji surat. «Senagatlaşma, innowasiýa we infrastruktura» 9 DÖM-iň beýleki DÖM-i we Türkmenistanyň maksatnamalaýyn resminamalary bilen özara baglanyşygy

Gowy hilli, ygtybarly, durnukly amatlyklary ösdürmek

Türkmenistanyň durnukly durmuş-ykdysady ösüşini esasy ilerledijileriň biri hem ulag we kommunikasiýa amatlyklaryny çalt depginde ösdürmek bolup durýar. Ýurtda Merkezi Aziýa ýurtlarynyň ykdysadyýetleriniň dünýä hojalyk ulgamyna üstünlikli goşulmagy üçin esasy döredýän ulag ulgamyny ösdürmek boýunça birnäçe iri taslamalar ornaşdyryldy we durmuşa geçirilýär.

Ulag syýasatynyň esasy maksady ýokary netijeli milli ulag ulgamyny döretmek bolup durýar.

2015–2021-nji ýyllarda ulag we aragatnaşyk pudaklaryna 48 mlrd. manatdan gowrak maýa goýum gönükdirildi. Şeýle hem ulag ulgamynyň ýurduň JIÖ-däki paýy 2022-nji ýylda 8,8%-e deň boldy,

2015-nji ýylda 7,4% bolupdy, 2019-njy ýylda bu görkeziji 10,4% derejede boldy.⁴³

Ýurtda işjeň alnyp barylýan ulag geçelgelerini ösdürmek syýasaty harytlaryň eksport we import edilyän halkara ulag ugurlaryny giňeltdi we diwersifikasiýalaşdyryldy.

Infrastrukturany ösdürmek barada aýdylanda, Türkmenistanda 6 sany halkara howa menzili bar we häzirki wagtda Balkan welaýatynda ICAO-nyň ülnülerine laýyklykda howa menzili gurulýar. Ýylda 27 million tonnadan gowrak ýük we bir wagtyň özünde 17 gämi kabul etmek ukyby bolan Türkmenbaşynyň Halkara deňiz porty möhüm geçelge bolup durýar.

Statistik maglumatlara geçirilen syn ýolagçylaryň gatnadylyan we ýükleriň daşalýan möçberiniň artýandygyny görkezýär (42-nji surat).

Türkmenistan halkara ulag ulgamyna işjeň goşulýar we global derejede ulag ulgamynda hyzmatdaşlygyň ösmegine mynasyp goşant goşýar. Ýurt Ýewropa Bileleşigi bilen «Ýewropa–Kawkaz–Aziýa» ulag geçelgesini guramak boýunça hyzmatdaşlaryň arasynda halkara hyzmatdaşlygy maksatnamasy (TRACECA), Merkezi Aziýa sebitiniň ykdysady hyzmat-

⁴³ Türkmenistanyň Statistika baradaky döwlet komiteti

**Ýükleriň
daşalýan möçberi,
müň tonna**

1200000
1000000
800000
600000
400000
200000
0

2015 2019 2021 2022

**Ýolagçylaryň
gatnadylýan möçberi
müň adam**

1200000
1000000
800000
600000
400000
200000
0

2015 2019 2021 2022

42-nji surat. Ýolagçylaryň gatnadylýan we ýükleriň daşalýan möçberi⁴⁴

daşlygy maksatnamasy (CAREC), BMG-niň Merkezi Aziýanyň ykdysadyýetleri üçin ýörite maksatnamasy (SPECA) ýaly halkara maksatnamalaryna gatnaşýjy bolup durýar.

Hemme zady öz içine alýan we durnukly senagatlaşmaga ýardam etmek

Ýurduň senagat syýasaty senagat sektoryny innowasion ösdürmäge, has ýokary goşulan gymmaty bolan önümleri öndürmäge, täze, eksporta gönükdirilen

we importyň ornuny tutýan önümçilikleri döretmäge, ýurdumyzyň haryt önümleriniň senagat önümleriniň dünýä bazarynda ornuny pugtalandyrmaga gönükdirilendir. Bularyň ählisi milli ykdysadyýetiň global energiýa bazaryndaky baha konýunkturasyna baglylygyny peseltmäge ýardam eder.

Senagat sektoryny döwrebaplaşdyrmak önümçilik proseslerine innowasiýalaryň ornaşdyrylmagy, ýokary tehnologik pudaklaryň ösdürilmegi, kiçi we orta telekeçiligiň mümkinçilikleriniň giňelmegi, şeýle hem önümçilikleriň ekologiýa ta-

⁴⁴ Türkmenistanyň Statistika baradaky döwlet komiteti

laplaryna laýyk getirilmegi bilen üznüksiz baglydyr.

Senagatlaşmagyň kriteriýalarynyň biri hem ýurduň JIÖ-de gaýtadan işleýän senagatyň paýynyň durnukly ýokarlanmagy bolup durýar. Gaýtadan işleýän senagatyň goşulan gymmaty 2022-nji ýylda 14,7%-e çenli ýokarlandy, 2019-njy bu görkeziji 13%-e deň bolupdy (43-nji surat). Gaýtadan işleýän senagatda işleýänleriň sany 2019-njy ýylda 12,7%-e, 2021-nji ýylda bolsa işleýänleriň umumy sany 12,8%-e deň boldy.⁴⁵

2019-njy ýylda Ahal welaýatynyň Owadandepi şäherçesinde tebigy gazdan benzin öndürýän zawod ulanmaga berildi (gazobenzin). Kärhana bir ýylda «mawy ýangyjyň» 1 milliard 785 million kub metrini gaýtadan işlemäge we EURO-5 standartyna laýyk gelyän EKO-93 benzininiň 600 müň tonnasyny, şeýle hem 100 müň tona suwuklandyrylan gazy öndürmäge ukyplydyr. Bu iri senagat toplumy tebigy gazy gaýtadan işlemegiň esasynda ýokary hilli, ekologiýa taýdan arassa benzin öndürýän dünýäde birinji senagat obýekti boldy. Bu bolsa 2019–2022-nji ýyllarda benziniň öndürilýän möçberini 10,1% artdyrmaga mümkinçilik berdi.⁴⁶

JIÖ-de işläp bejeriji
senagatyň paýy

43-nji surat. JIÖ-de 2015–2021-nji ýyllar aralygyndaky
döwürde gaýtadan işleýän senagatyň paýy

^{45–46} Türkmenistanyň Statistika baradaky döwlet komiteti

Kiçi senagat kärhanalarynyň maliýe hyzmatlaryna elýeterliligini giňeltmek

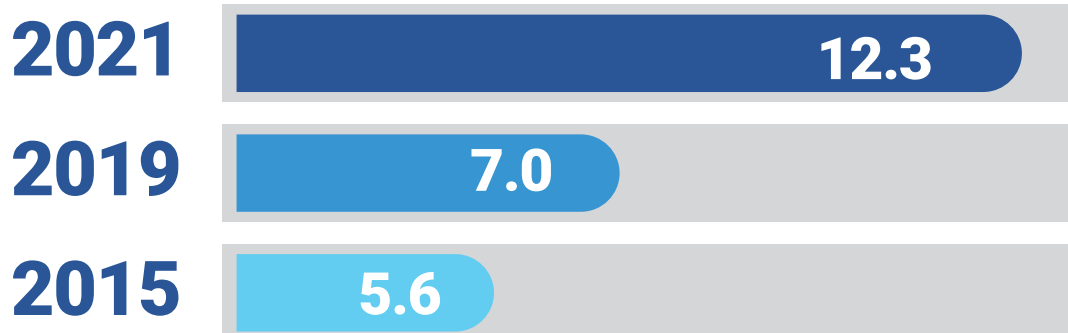
Ýurt kiçi we orta telekeçiligiň senagat sektoryna çekilmegi üçin şertleriň döredilmegine, netijeli guramaçylyk-hukuk görnüşleriniň ösdürilmegine aýratyn üns berýär. Şunuň bilen baglylykda, 2021-nji ýylda «Döwlet-hususy hyzmatdaşlygy hakynda» Türkmenistanyň Kanuny kabul edildi, ol hususy bölegiň ýurduň ykdysadyýetine gatnaşygyny giňeltmäge gönükdirilendir.

Häzirki wagtda Türkmenistanda kiçi we orta telekeçiligi goldamagyň 2018–2024-nji ýyllar üçin Döwlet maksatnamasy durmuşa geçirilýär. Bu içerki sarp ediş bazaryndaky ýagdaýyň (konýunktura) degerli üýtgemelerine we ýurdu-myzyň haryt öndürijileriniň orunlarynyň güýçlenmegine getirdi. Meselem, kiçi kärhanalaryň senagatyň önümleriniň arassa möçberiniň jemindäki paýy 2015-nji ýylda 5,6% bolan bolsa, onda 2021-nji ýylda 12,3%-e çenli ýokarlandy (44-nji surat).⁴⁷

Hususy telekeçilikde işleýänleriň sany köpeliş, bu görkeziji 2019-njy ýylda 77 474 bolanlygyndan 2021-nji ýylda 89 440 adama ýetdi (ösüş 15,4%), şunda gaýtadan işleýän önümçiliklerde işleýänleriň sany ep-esli, ýagny 67,1% köpeldi (2015–2021-nji ýyllarda 3,4 esseden gowrak).⁴⁸

Soňky ýyllarda kiçi we orta telekeçilik Türkmenistanyň söwda sektorynyň ösmegine degerli ýardam etdi. Bu ýagdaý maddy-tehniki binýadyň, amatlyklaryň giňelmeginde, täze iş yerleriniň döredilmeginde hem, ýurduň sarp ediş bazarynyň harytlar bilen dolmagynda hem ýüze çykdy. Meselem, 2015–2021-nji ýyllarda hususy bölegiň bölek satuw haryt dolanyşygy 2,8 essä golaý, 2019-njy ýyl bilen deňeşdirilende bolsa 39,8% ýokarlandy. 2021-nji ýylda bölek satuw haryt dolanyşygynyň umumy möçberinde hususy bölegiň paýyna 94,4%, 2019-njy ýylda 92,9% degişlidir.⁴⁹

Ýurduň bank ulgamy kiçi we orta telekeçilige goldaw bermek boýunça milli syýasaty durmuşa geçirmäge işjeň gat-

44-nji surat. Kiçi we orta kärhanalaryň önüminiň möçberiniň senagatdaky paýy

^{47–48–49} Türkmenistanyň Statistika baradaky döwlet komiteti

naşýar we BMG-niň 2030-njy ýyla çenli döwür üçin durnukly ösüş boýunça Gün tertibine laýyklykda, milli özgertmelere düýpli goşant goşýar.

Häzirki wagtda banklar tarapyndan sarp ediş zerurlyklaryny karzlaşdyrmak amala aşyrylýar, oba hojalygyny we hususy bölegi ösdürmek üçin ýeňillikli göterim möçberleri boýunça karzlar berilýär. Bu karzlar kiçi we orta kärhanalaryň kuwwatyny artdyrmaga ýardam edýär.

Meselem, görkezilen döwürde ýurduň kiçi we orta kärhanalarynyň işini ösdürmäge gönükdirilen karzlaryň möçberleriniň giňelmegi karzlary ýa-da karz ugry bolan kiçi we orta kärhanalary paýynyň artmagyna ýardam etdi, onuň derejesi 2019-njy ýylda 12,7% bolan bolsa, 2022-nji 19,4%-e çenli ýokarlandy (45-nji surat).⁵⁰

Sebitlerde bu ýagdaý dürli, ýöne kärhanalaryň üznüksiz we üstünlikli işiniň barşynda olaryň hususy serişdeleriniň

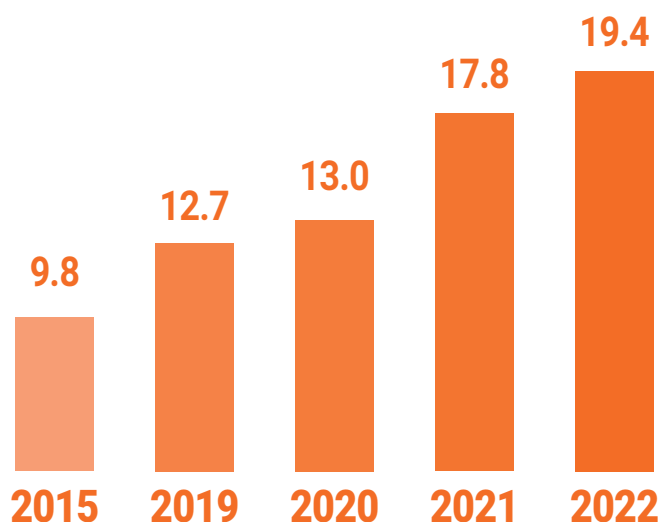
(resurs) artmagy ýaly faktorlar bilen bagly oňyn ýagdaý, şeýle hem maýa goýum maksatnamalarynyň sebitlerde tapgyrlyýyn durmuşa geçirilýändigini we hususy bölekde milli ykdysadyýeti diwersifikasiýalaşdyrylmagyny höweslendirýändigini görüňýär. Şol bir wagtyň özünde, ýurduň köp sebitinde, 2019-njy ýyldan 2022-nji ýyla çenli döwürde kiçi we orta kärhanalary maliýeleşdirmekde oňyn dinamika boldy.

Amatlyklary döwrebaplaşdyrmak we senagat kärhanalaryny gaýtadan enjamlaşdyrmak

Türkmenistan halkara bileleşigiň parnik gazlarynyň howa goýberilýän möçberini azaltmak boýunça tagallalaryny goldamak bilen, «ýaşyl ykdysadyýete», senagatda döwrebap, ekologiýa taýdan howpsuz we serişde tygşytlajy tehnologiýalara meýilnamalaýyn esasyda geçýär. Toplumlaýyn çäreleriň durmuşa geçirilmegi stasionar çeşmelerden

Karzlary ýa-da karz liniýalary bolan kiçi we orta kärhanalaryň paýy, %

45-nji surat. Karzlary ýa-da karz ugry bolan kiçi we orta kärhanalary paýy, %

⁵⁰ Центральный банк Туркменистана

howa goýberilýän CO (uglerodyň okisi) möçberini soňky ýyllaryň dowamynda iş ýüzünde bir derejede saklamaga mümkinçilik berýär. Meselem, 2015–2022-nji ýyllar aralygyndaky döwürde howa goýberilen CO goşulan gymmatyň birligine düşýän möçberi ýokarlanma tarapyna degerli üýtgemedi we 2022-nji ýylda 2,0 kg boldy.

Ylmy barlaglary ilerletmek, senagat sektorlarynyň tehnologik mümkinçiligini güýçlendirmek

Durnukly ösüşi gazanmak üçin möhüm şerti – milli ylmy ösdürmek bolup durýar. Türkmenistan innowasiýalary ornaşdyrmak, innowasion amatlyklary ösdürmek, ylmy işi höweslendirmek boýunça köp tagalla edýär. Ylmy guramalaryň işiniň netijeliligini ýokar-

landyrmak, ylmy barlaglary we işläp taýýarlamalary goldamak üçin şertleri döretmek, halkara ylmy-tehniki hyzmatdaşlyk giňeltmek, ylym bilen önümçiligiň goşulyşmagy, tehnologiýalary geçirmek (transfer) boýunça hemişelik esasyda iş alnyp barylýar. Uzak möhletli «Berkarar döwletiň täze eýýamynyň Galkynyşy: Türkmenistany 2022–2052-nji ýyllarda durmuş-ykdysady taýdan ösdürmegiň Milli Maksatnamasynda» ylmy ösdürmäge we ylmyň gazananlarynyň ykdysadyýetiň ähli pudaklaryna ornaşdyrylmagyna aýratyn orun berilýär.

Ýurduň ykdysadyýetini ösdürmegiň ileri tutulýan ugurlaryny we dünýä ylmynyň gazananlaryny hasaba almak bilen, ýurduň Hökümeti Türkmenistanda ylmy we tehnologiýalary ösdürmegiň ileri tutulýan 6 ugruny kesgitledi:

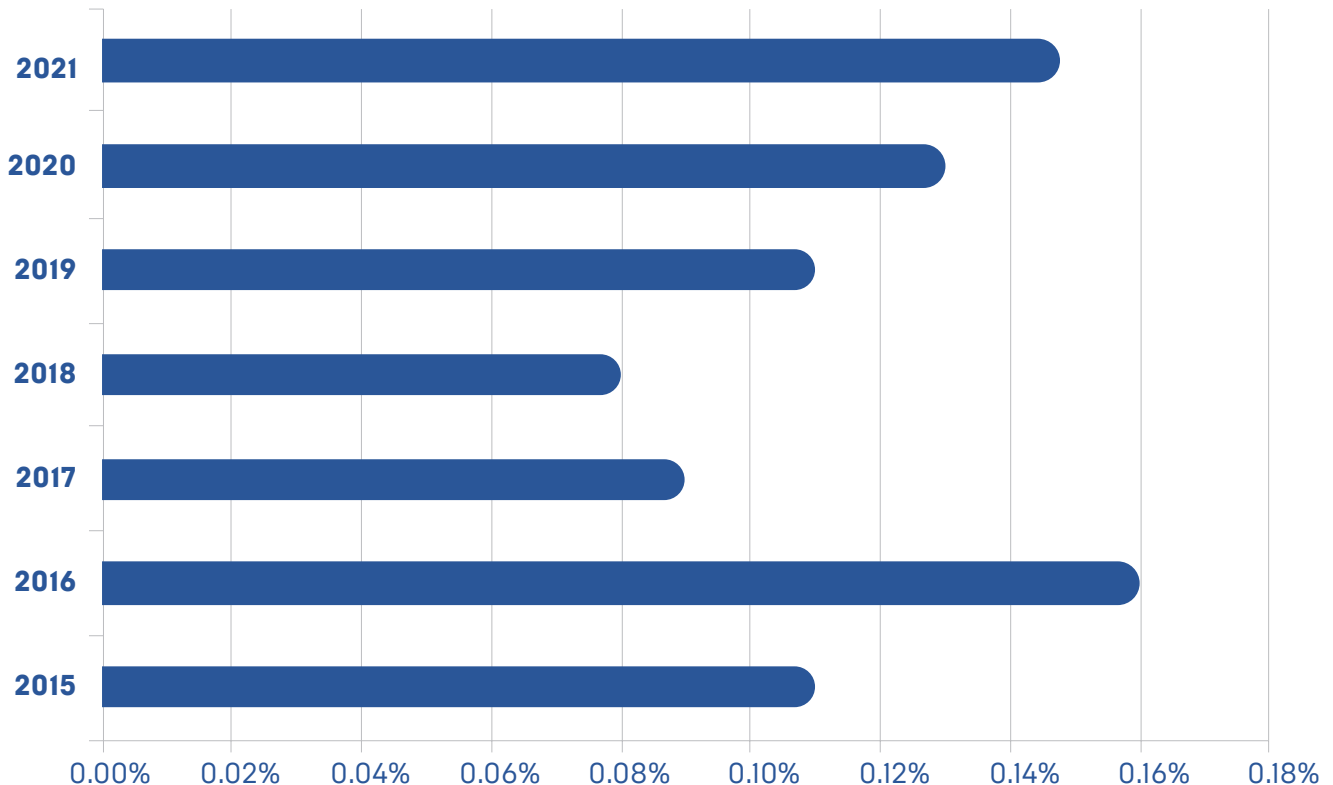

- nanotehnologiyalar, himiki tehnologiyalar, täze materiallary öwrenmek we energetika;
- biotehnologiyalar, molekulýar biologiya, oba hojalygy, ekologiya;
- maglumat we telekommunikasiýa ulgamlary, kompýuter tehnologiyalary;
- häzirki zaman lukmançylygy we derman serişdelerini öndürmegiň tehnologiýasy;
- innowasion ykdysadyýet;
- ynsanperwer ylmlar.

Ylmy barlag we tejribe-konstruktorçylyk işleri üçin çykdajylaryň JIÖ-de tutýan 2019-njy ýyldaky 0,11%-iň ýerine 2021-nji ýylda 0,15%-e deň boldy we ýokarlanma meýli bar (46-njy surat).

2022-nji ýylda Türkmenistanyň Ylmlar akademiýasynyň Tehnologiyalar merkezinde 300-e golaý şertnama baglaşyldy we ýerine ýetirildi hem-de ylmy işläp taýýarlamalaryň we tehnologik çözümleriň netijeleriniň ona golaýy ýurduň önümçilik guramalarynda ornaşdyryldy. Olaryň arasynda şulary görkezip bolar: buýan köküniň gury ekstraktyny goşmak bilen çörek we çörek önümlerini taýýarlamagyň tehnologiýasy, oba hojalygy üçin toplumlaýyn dökün, gatyşyk biogoşundylaryň tehnologiýasy, feruly derman ösümliginiň, şeýle hem Türkmenistanyň çäklerinde ösýän beýleki derman ösümlikleriň kamedo-şepbiginiň farmakopeý maddasyny işläp taýýarlamak, kompozit armaturany öndürmegiň tehnologiýasy.

46-njy surat. JIÖ-de ylmy-barlag we tejribe-konstruktorçylyk işleri üçin çykdajylaryň paýy, %⁵¹

⁵¹ Türkmenistanyň Statistika baradaky döwlet komiteti

Maglumat-kommunikasiýa tehnologiýalarynyň elýeterliligini giňeltmek

Öndürijiligi, durnuklylygy ýokarlandyrmagyň we «ýaşyl» ykdysadyýete geçmegiň möhüm çäşmesi sanlylaşdyrmak bolup durýar. Ýurtda sanly ulgamlary ornaşdyrmak we jemgyýetiň sanly ýagdaýa geçmegi «Elektron resminama, elektron resminamalar dolanyşygy we sanly hyzmatlar hakynda», «Elektron hökümet hakynda» Türkmenistanyň Kanunlaryna, «Türkmenistanda 2019–2025-nji ýyllarda sanly ykdysadyýeti ösdürmegiň konsepsiyasyna» we «Türkmenistanda sanly ykdysadyýeti ösdürmegiň 2021–2025-nji ýyllar üçin Döwlet maksatnamasyna» laýyklykda amala aşyrylýar. Maglumat tehnologiýalaryny giňden peýdalanmagyň hasabyna ýurduň ykdysadyýetiniň ähli pudaklarynyň netijeliligini ýokarlandyrmaga gönükdirilen esasy çäreler kesgitlendi.

Soňky ýyllarda ýurtda ykdysadyýeti sanlylaşdyrmak boýunça düýpli hukuk we kadalaşdyryjy esas döredildi, bu binýat häzirki talaplary we ylmy-tehniki trendleri hasaba almak bilen yzygiderli kämilleşdirilýär.

Pandemiýa aralykdan işlemekligi we iş ýerinde we ondan başga ýerde sanly ulgam arkaly maslahatlaryň geçirilmegini, şeýle hem saglygy goraýşyň, bilimiň, esasy harytlaryň we hyzmatlaryň elýeterliligini üpjün etmekligi goşmak bilen, köp kärhanalaryň we hyzmatlaryň sanlylaşdyrylmagyny çaltlandyrdy. Häzirki wagtda Türkmenistanda diňe bir elektron söwdanyň ösmegine däl, eýsem ýurduň bank we ulag-logistika ulgamyny ösdürmäge hem ýardam edýän ýüzlerçe söwda meýdançalary hereket edýär.

Telekeçiligiň innowasion ösüşinde sanly ykdysadyýetiň gurallarynyň tutýan or-

nuny we möhümligini nazara alyp, hususy bölegiň çäklerinde IT-klastery döredildi we «Türkmen IT Parky» açyldy, onuň işi ýurtda sanly ykdysadyýeti ösdürmäge, ylym bilen önümçiligiň arasyndaky baglanyşygy pugtalandyrmaga, şeýle hem innowasion önümleriň halkara bazaryna çykmaga gönükdirilendir.

Aragatnaşyk we kommunikasiýalar pudagynda döwrebap tehnologiýalaryň binýadynda kommunikasiýa ulgamyny döretmäge gönükdirilen taslamalar durmuşa geçirilýär, olar aragatnaşyk hyzmatlarynyň möçberini artdyrmaga, hilini ýokarlandyrmaga we görnüşini giňeltmäge, ýurduň ähli sebitlerinde Internetiň elýeterliligini üpjün etmäge mümkinçilik berýär.

Birinji milli aragatnaşyk hemrasy bolan «TurkmenÄlem 52°E» uçurylmagy telekommunikasiýa tehnologiýalarynyň ösmegine güýçli itergi berdi, we ýaýlyma goýbermek, aragatnaşyk we internet ulgamlarynda döwrebap hyzmatlaryň gerimini ep-esli giňelttdi.

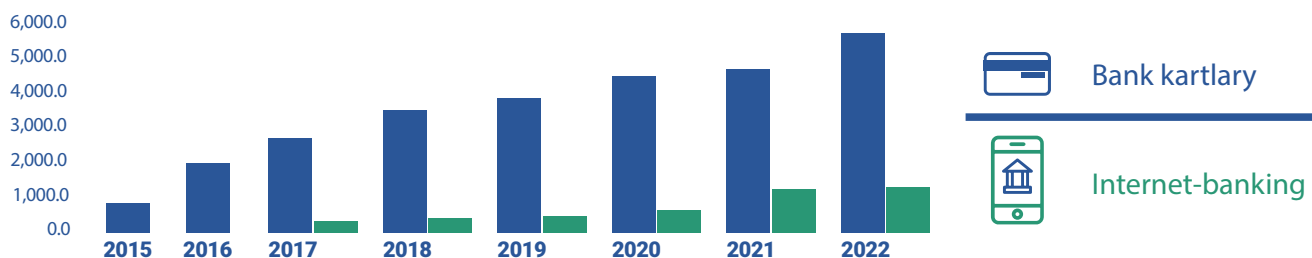
Internet akymyň üstaşyr geçirijilik ukymy artdyrmaga aýratyn üns berilýär. Diňe soňky baş ýylda satyn alynýan halkara internet kanallaryň umumy sygmy onlarça esse artdy. Häzirki wagtda Türkmenistanda internetden peýdalanyjylaryň sany 2019-njy ýyldaky derejededen 20%-den gowrak köpdür.⁵²

Milli ykdysadyýeti sanlylaşdyrmakda ýurduň bank ulgamy üçin onlaýn-bankingi öňe sürmek boýunça we beýleki pudaklaryň sanly serwisleriniň mümkinçiligini artdyrmaga ýardam edýän pudagara özara hereketi amala aşyrmak boýunça wezipeler goýuldy. Şunuň bilen birlikde, kommunikasiýa ulgamlaryny goramak boýunça goşmaça maksatlar hem emele getirildi.

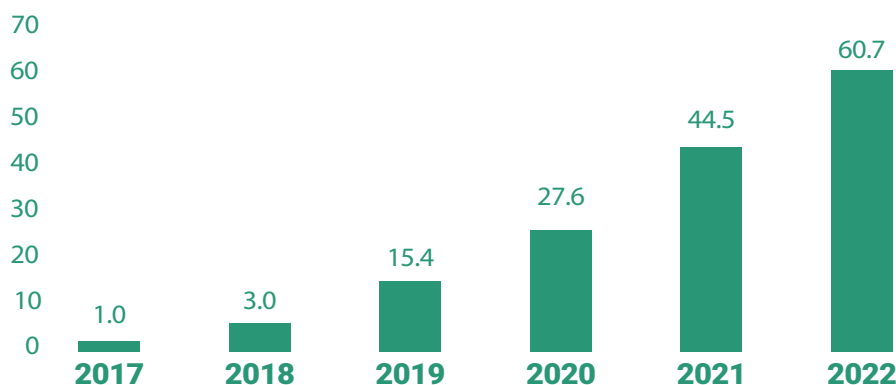
Häzirki wagtda sanly bankingi ösdürmekde hem, köp pudakly sanly çözümleri ilerletmekde oňyn netijeleri görünýär.

Şunda bank sektorynda maliýe tehnika-sy birnäçe sanly önümlerden we onlaýn serwislerden ybaratdyr, olaryň hatarynda plastik kartlary, internet we mobil bankingi, QR kodlary, elektron täjirçiligi görkezip bolar.

Diňe 2017–2022-nji ýyllar aralygyndaky döwürde (47-nji we 48-nji surat), plastik kartlaryň eýeleriniň we internet-bankingden peýdalanyjylaryň sany iki esseden gowrak köpeldi. Şunda 2023-nji ýylyň 1-nji ýanwary ýagdaýyna plastik kartlaryň eýeleriniň 5,1 milliondan gowragy we internet bankingiň müşderileriniň 900 müňden gowragy bellige alyndy. Şunuň bilen bir hatarda, mobil bankingiň müşderileriniň sany 65 esse köpeliş, ýylyň başyndaky ýagdaýa 60 müň peýdalanyja deň boldy. Kommunikasiýalaryň has döwrebap usullary hökmünde QR kodlary peýdalanylýan müşderileriň sanynyň hem kem-kemden köpelişändigini bellemäge bolýar.

47-nji surat. Sanly bank önümlerinden peýdalanyjylaryň sany, müň adam⁵³

48-nji surat. Mobil bankingden peýdalanyjylaryň artyş depgini, müň adam⁵⁴

⁵² «Türkmenaragatnaşyk» agentligi

⁵³⁻⁵⁴ Türkmenistanyň Merkezi banky

2019–2022-nji ýyllarda öňegidişlik:

- 2021-nji ýylda «Döwlet-hususy hyzmatdaşlygy hakynda» Türkmenistanyň Kanuny kabul edildi, ol hususy bölegiň ýurduň ykdysadyýetine gatnaşygyny giňeltmäge gönükdirilendir.
- Türkmenistanda kiçi we orta telekeçiligi goldamagyň 2018–2024-nji ýyllar üçin Döwlet maksatnamasy durmuşa geçirilýär.
- Türkmenistanyň Prezidentiniň ulag diplomatiýasyny ösdürmegiň 2022–2025-nji ýyllar üçin maksatnamasy kabul edildi.
- Türkmenistanda ylym ulgamyny 2020–2025-nji ýyllarda sanly ulgama geçirmegiň maksatnamasy durmuşa geçirilýär.
- Türkmenistanda 2019–2025-nji ýyllarda sanly ykdysadyýeti ösdürmegiň konsepsiýasy we Türkmenistanda sanly ykdysadyýeti ösdürmegiň 2021–2025-nji ýyllar üçin Döwlet maksatnamasy durmuşa geçirilýär.
- Soňky baş ýylda satyn alynýan halkara internet-kanallaryň umumy sygymy on esse köpeldi.

9 DÖM-i durmuşa geçirmek boýunça mundan beýläkki ädimler

Häzirki wagtda Türkmenistan innowasiýon we tehnologiýa amatlyklary pugtalandyrylar, ulgamlaryň esasynda ýurduň ykdy-

sadyýetini senagatlaşdyrmak boýunça wezipeleri durmuşa geçirýär.

Ösüşiň durnukly esaslaryny mundan beýläk hem üpjün etmek üçin ösen ulag-logistika amatlyklaryny emele getirmek boýunça çäreler dowam etdiriler.

Ýurtda sanly ykdysadyýetiň ösüşi-ni işjeňleşdirmek we sanly ulgamlary önümçilik we önümçilik däl pudaklara ornaşdyrmak boýunça çäreler dowam etdiriler.

Bank sektorynda maliýe tehnikasyny ösdürmegiň geljekki ugurlary özara hereket etmegiň G2G, G2B we G2C ýaly bank çözgütlerini has-da çuňlaşdyrmaga we goşmaga gönükdiriler.

Ilata edilýän telekommunikasiýa hyzmatlaryny ýokarlandyrmak maksady bilen, ikinji aragatnaşyk hemrasyny uçurmak meýilleşdirilýär.

Şunuň bilen bir hatarda, ykdysadyýeti diversifikasiýalaşdyrylmagyny çaltlandyrmak we has ýokary goşulan gymmaty bolan senagat pudaklaryny ösdürmek, erkin ykdysady zolaklary işjeňleşdirmek, senagat klasterlerini döretmek wezipesi öňde durýar.

Ylmy-barlag tejribe-konstruktorçylyk işlerini düýpli artdyrmak ýoly bilen gaýtadan işleýän senagatlaryň JIÖ-i emele getirmekde paýyny ýokarlandyrmak meýilleşdirilýär.

Umuman, ylmy we innowasiýalara daýanmak bilen ösüşiň hil taýdan täze de-rejesine geçmek üpjün ediler, olar ýurduň ösüşiň çig mal ugry bolan ýurtdan ýokary tehnologiýa modeli ýurda öwürülmegine ýardam eder.

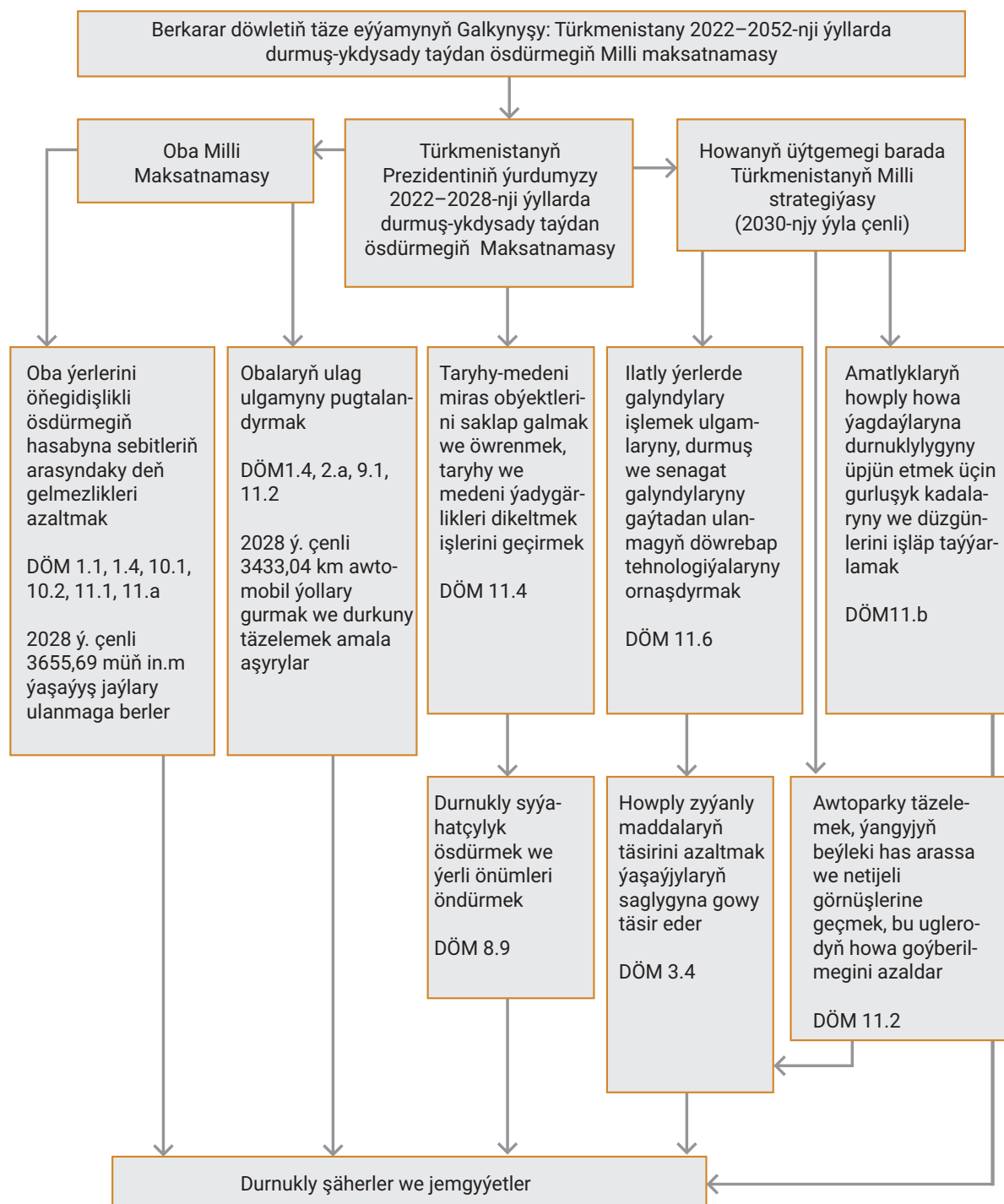
11-NJI MAKSAT

ŞÄHERLERIŇ WE ILATLY
NOKATLARYŇ AÇYKLYGyny,
HOWPSUZLYGyny, DURMUŞA
UKYPLYLYGyny WE EKOLOGIK
DURNUKLYLYGyny ÜPJÜN ETMEK

Türkmenistanyň ilatynyň ýaşayyş jaý şertlerini gowulandyrmak, oba ýerlerini öňegidişlikli ösdürmegiň hasabyna sebitleriň arasyndaky deň gelmezlikleri azaltmak döwletiň möhüm wezipesi bolup durýar. Şu wezipäni çözmek üçin Türkmenistanda özara ýakyndan bagla-

nyşykly birnäçe strategik we maksatnamalaýyn resminamalar kabul edildi. 11 DÖM-iň, beýleki DÖM-i bilen Türkmenistanyň resminamalaýyn maksatnamalarynyň arasyndaky özara baglanyşyk 49-njy suratda görkezildi.

49-njy surat. «Durnukly şäherler we ilatly ýerler» 11 DÖM-iň beýleki DÖM-i we Türkmenistanyň maksatnamalaýyn resminamalary bilen özara baglanyşygy

Howpsuz we arzan ýaşaýyş jaýynyň we esasy hyzmatlaryň ählumumy elýeter bolmagyny üpjün etmek, şeýle hem ekologiýa taýdan durnukly şäherleşmegiň gerimlerini giňeltmek

2017-nji ýylda ýurtda binalaryň, desgalaryň we olaryň ýurduň ähli sebitlerinde gurulýan ýaşaýyş jaý-raýat, jemagat hojalygy, senagat we beýleki maksatly toplumlarynyň ygtybarlylygyny gazanmaga gönükdirilen «Binagärlik işi hakynda» Türkmenistanyň Kanuny kabul edildi.

Soňky ýyllarda ýurtda howpsuz gowy hilli ýaşaýyş jaýynyň ähli şäher ýaşaýjylaryna elýeter bolmagyny üpjün etmek maksady bilen, giň gerimli şähergurluşyk maksatnamalary işjeň durmuşa geçirilýär. 2023-nji ýylyň 1-nji ýanwary ýagdaýyna Türkmenistanda şäher derejesi bolan 51 ilatly ýer bar.

Şäher şertlerinde ýokary standartlary üpjün etmek maksady bilen, 2015-nji ýylda «Şähergurluşyk işi hakynda» Türkmenistanyň Kanuny kabul edildi.

Durmuş we başga maksatly desgalaryň toplumyny öz içine alýan şäher amatlyklaryna aýratyn üns berilýär. Olaryň arasynda çagalar baglary, mekdepler we beýleki ýöriteleşdirilen okuw mekdepleri, saglygy goraýyş, medeniýet, söwda we hyzmatlar ulgamynyň edaralary, sport desgalary, edara binalary, şeýle hem ulag-kommunikasiýa we inženerçilik-tehniki ulgamlar bar.

Bu çäreleriň ählisiniň durmuşa geçirilmegi şäher ilatynyň meýilnamalaýyn esasyda köpelmegine ýardam etdi. Meselem, 2021-nji ýylda ilatyň hemişelik sanynda şäher ilatynyň paýy 46,7%-e deň boldy, 2015-nji ýylda 43,6% bolupdy.⁵⁵

Şeýle hem ýurtda sebitleri toplumlaýyn we deňeçer meýilleşdirmek boýun-

⁵⁵ Türkmenistanyň Statistika baradaky döwlet komiteti

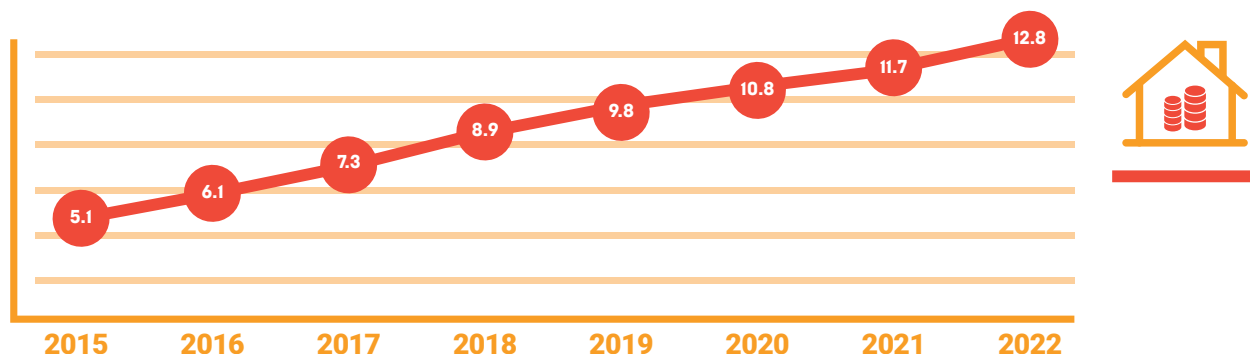

ça iş alnyp barylýar. «Türkmenistanyň Prezidentiniň obalaryň, şäherçeleriň, etraplardaky şäherleriň we etrap merkezleriniň ilatynyň ýaşayş-durmuş şertlerini özgertmek boýunça 2028-nji ýyla çenli döwür üçin Milli maksatnamasy» şu wezipeleri çözmäge gönükdirilendir. Bu maksatnamada ýurduň ähli şäherlerini we ilatly ýerlerini ösdürmäge, şeýle hem elýeter ýaşayş jaýlarynyň ilat üçin ählumumy elýeter bolmagyny üpjün etmäge gönükdirilendir.

Soňky ýyllarda ýurduň raýatlarynyň ýaşayş jaý şertleriniň gowulanmagyna köp babatda ilatly girdejileriniň köpelmegi we ýeňillikli ipoteka karzlaşdyr-

masy ýardam edýär. 2015–2022-nji ýyllar aralygyndaky döwürde ipoteka karzlaşdyrmasyň möçberi 2,5 esse (12,8 mlrd manada çenli), şol sanda 2019–2022-nji ýyllarda 1,3 esse köpeldi (50-nji surat).

Ýurduň ähli sebitlerinde tapgyrly jaý gurluşygy amala aşyrylýar, onuň çäklerinde täze belent ýaşayş jaýlary, ýokary amatlykly we otaglarynyň ýerleşdirilişi gowulandyrylan kottej tipli öýler bina edilýär. Türkmenistan boýunça 2022-nji ýylda 1543,2 müň in. m ýaşayş jaýy guruldy, bu 2019-njy ýyl bilen deňeşdirilende (1510,2 müň in. m ýaşayş jaýy) 2,2% köpdür.⁵⁶

50-nji surat. Ipoteka karzlaşdyrmasyň möçberi, mlrd manat⁵⁷

⁵⁶ Türkmenistanyň Statistika baradaky döwlet komiteti

⁵⁷ Türkmenistanyň Merkezi banky

2022-nji ýylyň dekabrynda Aşgabat şäheriniň günbatar böleginde «Gurtly» ýaşaýyş jaý toplumy ulanmaga berildi, umumy meýdany 91,1 gektara deň bolan bu toplum Senagatçylar we telekeçiler birleşmesi tarapyndan amala aşyrylýan iri taslamalaryň biri bolup durýar. Toplumda 4 gatly 62 ýaşaýyş jaýy, 320 orunlyk umumy bilim berýän mekdep, 160 orunlyk çagalar bagy, «Bagtly» bazary, «Abadançylyk» söwda-dynç alyş merkezi, 2 gatly 10 sany dükan, içki ýollar we inženerçilik ulgamlary guruldy, 3 064 öýde ýaşamak üçin amatlyklar döredildi.

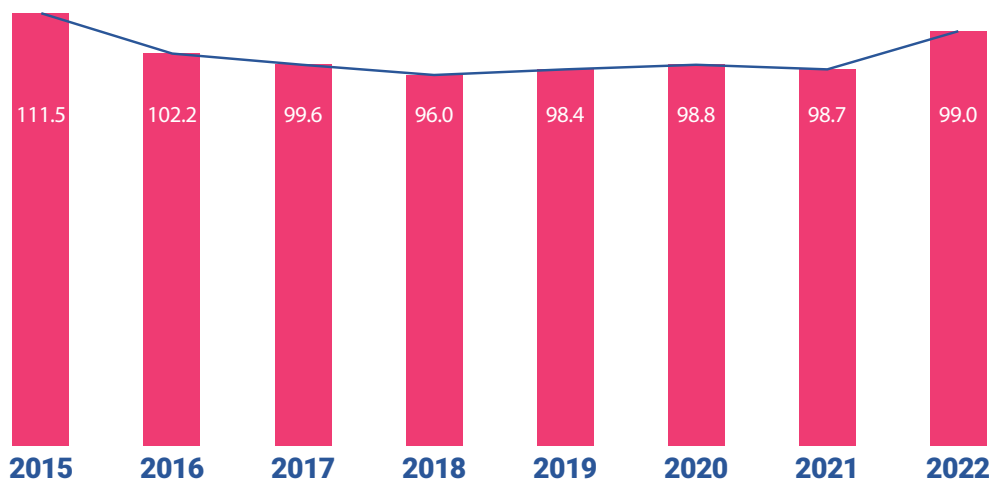
Türkmenistanyň şähergurluşyk syýasatynyň innowasion ugurlarynyň biri hem «akylly şäher» tehnologiýasynyň ornaşdyrylmagy bolup durýar, adamyň zerurlyklaryna gözükdirilenligi, ýaşaýyş derejesiniň ýokary hili we öndebaryjy sanly tehnologiýalary we inženerçilik çözümlerini ornaşdyrmagyň hasabyna dolandyrmak onuň esasy häsiýetnamalary bolup durýar.

Ýerli gurluşyk kompaniýalary tarapyndan täze, döwrebap «Arkadag» şäheri gurulýar, ol ähli inženerçilik ulgamlary bilen bi-

lelikde 336 binany we desgany öz içine alýar. Taslama «akylly» şäher formatynda ýerine ýetiriler, onda sanly tehnologiýalar we intellektual ulgamlar ornaşdyrylar.

Ýakyn ýyllarda Aşgabat şäheriniň demirgazyk böleginde «akylly şäher» modeline esaslanýan «Aşgabat-siti» täze ýaşaýyş jaý toplumy dörediler.

2022-nji ýylyň jemleri boýunça jaý gurluşygynyň depginleri bilen ilatyň artyş depginleriniň gatnaşygy 99%-e deň boldy (51-nji surat).

51-nji surat. Jaý gurluşygynyň depginleri bilen ilatyň artyş depginleriniň gatnaşygy, %⁵⁸

⁵⁸ Türkmenistanyň Statistika baradaky döwlet komiteti

Türkmenistanda ortaça bir ýaşaja düşýän ýaşayş jaýlarynyň umumy meýdanynyň 2015–2022-nji ýyllar aralygynyň döwürde bir derejede (23,2 m²) saklanýandygyny belläp geçmek gerek, bu ilat sanynyň öňegidishlikli depginde köpelyändigini bilen baglydyr.

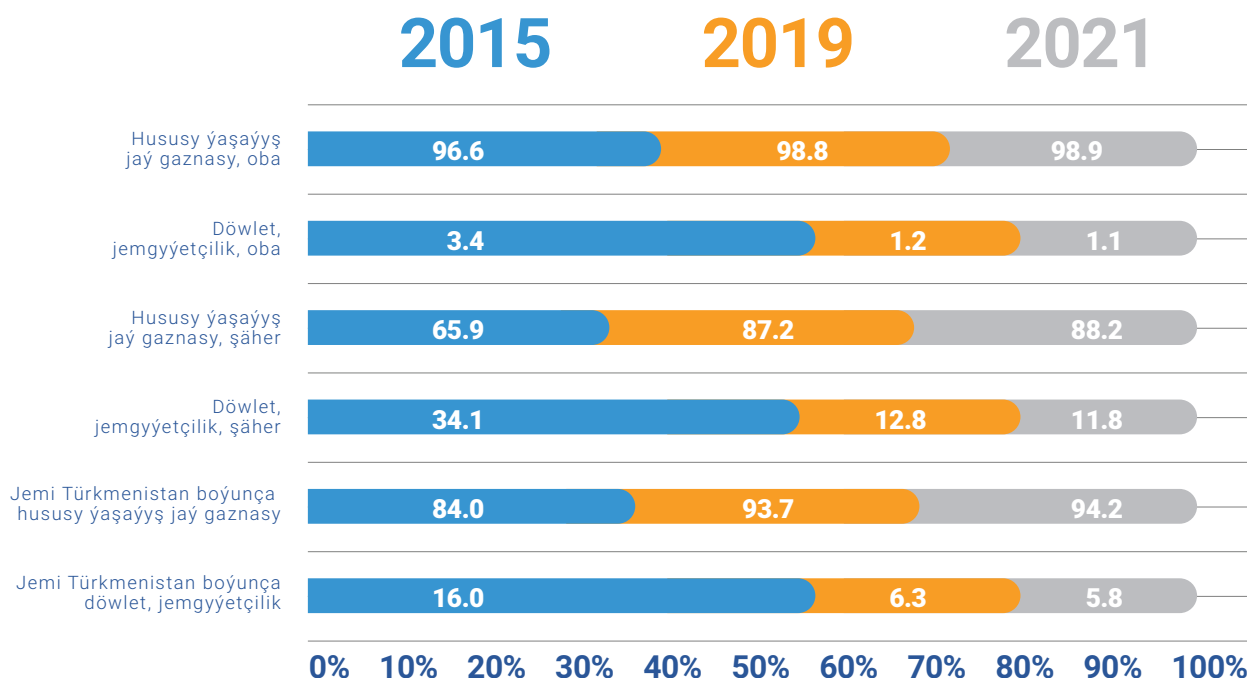
Ýaşayş jaý gaznasynyň gurluş düzümine geçirilen seljerme soňky ýyllarda hususy ýaşayş jaý gaznasynyň paýynyň artýandygyny görkezýär (52-nji surat).

Türkmenistan durnukly şäherler ugrunyň tarapdary bolup durýar, bu bolsa raýatlaryň işjeň gatnaşmagynda daşky gurşawy goramaga, şäheriň ekoulgamyny saklap galmaga gönükdirilen «akyly» strategik meýilleşdirmegi göz önünde tutýar. Häzirki wagtda BMG-niň Ösüş maksatnamasy bilen Türkmenistanyň Oba hojalyk we daşky gurşawy goramak ministrliginiň bilelikdäki «Türkmenistanda durnukly şäherler: Aşgabatda we Awazada ýaşyl şäherleri toplum-

laýyn ösdürmek» taslamasy durmuşa geçirilýär. Taslamanyň çäklerinde toplumlaýyn az uglerodly we howa babatda durnukly çözgütleri işläp taýýarlamak, parnik gazlarynyň howa goýberilişini we daşky gurşawa beýleki ýaramaz täsirleri azaltmak, şeýle hem şäherleri durnukly ösdürmek strategiýasyna ýardam etmek göz önünde tutulýar.

Howpsuz, arzan we ekologiýa taýdan durnukly ulag ulgamlary bilen üpjün etmek

Ýurtda ulaglaryň döwrebap we ekologiýa zyýansyz görnüşlerini ornaşdyrmaga we peýdalanmaga aýratyn üns berilýär. Türkmenistanda köne awtoýollaryň durkuny täzelemek we täzelerini gurmak hemişelik esasy alnyp barylýar. Esasy awtoýollar ulgamynyň durky doly täzelendi, zerur ýol amatlyklary bolan täze tizlikli awtomobil ýollary guruldy.

52-nji surat. Ýaşayş jaý gaznasynyň eýeçiligiň görnüşleri boýunça gurluş düzümi, %⁵⁹

⁵⁹ Türkmenistanyň Statistika baradaky döwlet komiteti

Oba milli maksatnamasynyň çäginde 5000 km-den gowrak ýol guruldy. Mundan başga-da, Aşgabat–Türkmenabat ýokary tizlikli awtoulag ýolunyň gurluşygy, şeýle hem Aşgabat–Türkmenbaşy awtoulag ýolunyň we beýleki awtoulag ýollarynyň gurluşygy dowam edýär. Şol bir wagtyň özünde ýurduň ähli welaýatlarynda häzirkizaman awtomenzilleri işe girizildi we Amyderýanyň üstünden awtoulag we demir ýol köprüleri guruldy.

Häzirki wagtda ýurduň ähli şäherlerinde jemgyýetçilik ulagynyň howpsuz, ygtybarly we durnukly ulgamy döredildi. Şäherlerde jemgyýetçilik ulagy täze döwrebap we amatly awtobuslardan ybaratdyr, awtobus parky yzygiderli täzelenýär we awtobuslaryň täze gatnaw ugurlary girizilýär.

Türkmenistanda uzak ýyllaryň dowamynda ilat üçin jemgyýetçilik ulagynyň hyzmatlarynyň nyrlarynyň pes derejesiniň saklanyp galýandygyny bellemek gerek. Pensionerler we mekdep okuwçylary üçin ýeňillikler ulgamy bar. Bu çäreler ýurduň ilatynyň hakyky girdejisini saklamaga gönükdirilendir.

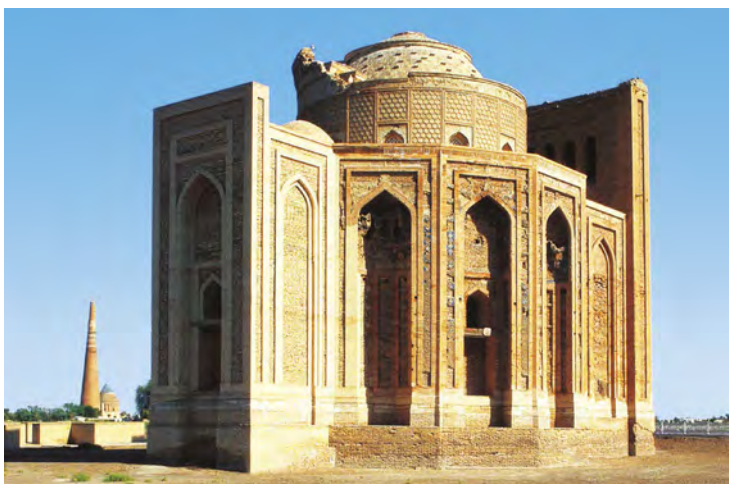
Bütindünýä medeni we tebigy mirasy goramak we gorap saklamak

Türkmenistanda şäherleşmegiň ösmegi bilen bir hatarda, milli taryhy-medeni mirasy gorap saklamak we dikeltmek, bar bolan taryhy we medeni ýadygärlikleriň döwlet tarapyndan goralmagyny üpjün etmek, olary öwrenmek we dikeldiş-saklaýyş işlerini geçirmek meselelerine uly üns berilýär.

Türkmenistanyň medeni mirasy medeni, dini, sungat we türkmen halkynyň gündelik durmuşa degişi obýektleri öz içine alýar. Türkmenistanyň taryhy we medeni ýadygärlikleri dünýä siwilizasiýasynyň aýrylmaz bölegi bolup durýar.

Türkmenistan ÝUNESKO-nyň Bütindünýä medeni we tebigy mirasy gorap saklamak boýunça konwensiýasyna (1994 ý.) goşulmak bilen, dünýä siwilizasiýasynyň aýrylmaz bölegi bolup durýan taryhy-medeni we tebigy gymmatlyklary geljekki nesiller üçin saklap galmak boýunça giň gerimli işleri yzygiderli geçirýär.

ÝUNESKO-nyň «Bütindünýä medeni we tebigy mirasy gorap saklamak boýunça konwensiýasynyň» çäklerinde şu wagta çenli Türkmenistanyň çäginde 1000-den gowrak taryhy we medeni ýadygärlikler ýüze çykarylady we bellige alyndy. Şunda «Gadymy Merw», «Köneürgenç», «Köne we Täze Nusaý galalary» ÝUNESKO-nyň Bütindünýä mirasy sanawyna girizildi.

Şäherleriň ýaramaz ekologiýa täsirini azaltmak

Şäherleşme prosesleriniň ösmegi bilen baglylykda daşky gurşawa we ekologiýa ýaramaz täsirler güýçlenýär. Şunuň bilen baglylykda, Türkmenistanyň iri şäherlerinde ulgamlaryň esasynda atmosfera howasynyň ýagdaýyna gözegçilik geçirilýär. 2022-nji ýylda tozanyň ortaça ýyllyk derejesi bir kub metre 0,15 mikrograma deň boldy, bu bolsa ýol berilýän aňrybaş derejesinden (PTK – 0,15 mg/kub.m) ýokary däl, 2019-njy ýylda bu görkeziji bir kub metre 0,1 mikrogram derejede bolupdy.⁶⁰

«Türkmenistanda durnukly şäherler: Aşgabatda we Awazada ýaşyl şäherleri toplumlaýyn ösdürmek» BMGÖM-nyň taslamasynyň çäklerinde howany seljeriji täze enjam – «ATMAS» howa seljerijisi goýuldy. Laboratoriýalaryň howanyň nusgalyklaryny seçip almagy we ondaky gaty (ölçenen) bölejikleri himiki taýdan seljermegi geçirmek bilen meşgullanýan hünärmenleri dürli ölçegdäki bölejikleri bolan tozanyň jemlenişini ölçemäge mümkinçilik aldylar.

Ýurduň şäherleriniň ekoulgamynyň möhüm bölegi şäherlerde bag ekmek we açyk jemgyýetçilik giňişliklerini, aýratyn hem, köçeleri we dynç alyş zolaklaryny giňeltmek bolup durýar.

Soňky ýyllarda ekologiýa taýdan amatly ýagdaýy saklamaga ýardam etmäge niýetlenen seýilgäh zolaklary, baglary we jemgyýetçilik tarapyndan peýdalanylýan beýleki ýerleri giňeltmek işjeň

⁶⁰ Türkmenistanyň Oba hojalyk we daşky gurşawy gorumak ministrligi

alnyp barylýar. Meselem, 2022-nji ýylda gök agaçlaryň umumy meýdany 30,6 müň gektara deň boldy, 2015-nji ýylda bu görkeziji 29,2 müň gektar (ösüş 4,8%) we 2019-njy ýylda 29,9 müň gektar (ösüş 2,3%) bolupdy. 2022-nji ýylda şäher ýerleriniň umumy meýdanyna garanyňda gök agaçlaryň tutýan meýdany 16,1%-e, 2019-njy ýylda 15,8%-e deň boldy.⁶¹

Durnukly şäherleşmegiň möhüm jähtleriniň biri hem gaty durmuş galyndylaryny ýok etmek bolup durýar. Türkmenistanda ýurt boýunça şäherleriň gaty galyndylarynyň umumy toplumynda iş ýüzünde gaty durmuş galyndylarynyň ählisi yzygiderli ýygnaýlar we degişli görnüşde ýok edilýär.

2019–2022-nji ýyllarda öňegidilik:

- Şäherleşmegiň ösüşi: şäher ilatynyň paýy 2019-njy ýylda 46,9%-den 2022-nji ýylda 47,8%-e çenli köpeldi.
- 2022-nji ýylda örän köne jaýlarda ýaşayan adamlaryň sany 2019-njy ýyl bilen deňeşdirilende 97,1% azaldy.
- Ýurduň raýatlarynyň ýaşayyş jaý şertlerini gowulandyrmak üçin berilýän ipoteka karzlaşdyrmasynyň her ýylky ösüşi: 2019-njy ýyl bilen deňeşdirilende 2022-nji ýylda 1,3 esse.
- Jemgyýetçilik ulagynyň hyzmatlary üçin nyrlaryň pes derejesi, şeýle hem pensionerler we mekdep okuwçylary üçin ýeňillikler ulgamy saklanyp galýar, bu ilatyň hakyky girdejilerini saklamaga gönükdirilendir.
- «Türkmenistanda durnukly şäherler: Aşgabatda we Awazada ýaşyl şäherleri toplumlaýyn ösdürmek» BMGÖM-niň taslamasynyň çäklerinde atmosfera howasynyň ýagdaýyna baha bermek we gözegçilik etmek üçin ýörite enjam goýuldy.
- Ekologiýa taýdan abadançylygy saklamaga ýardam etmäge niýetlenen seýilgäh zolaklar, baglar we jemgyýetçilik tarapyndan peýdalanylýan beýleki ýerler döredildi. Gök agaçlaryň umumy meýdany 2019-njy ýylda 29,9 müň gektar bolanlygyndan 2022-nji ýylda 30,6 müň gektara (ýa-da 2,3%) çenli giňeldi.

⁶¹ Türkmenistanyň Statistika baradaky döwlet komiteti

11 DÖM durmuşa geçirmek boýunça mundan beýläkki ädimler

Türkmenistanda ýurduň ilatynyň ýaşayş jaý şertlerini gowulandyrmaga, oba ýerlerini öňegidişlikli ösdürmegiň hasabyňa sebitleriň arasyndaky deň gelmezlikleri azaltmaga gönükdirilen birnäçe toplumlaýyn çäreler durmuşa geçirilýär. Soňky ýyllarda ýurtda şäherleriň we ilatly ýerleriň ýaşayş durnuklylygyny we howpsuzlygyny ýokarlandyrmak, şeýle hem ekologiýa taýdan durnukly şäherleşmegi dowam etdirmek maksady bilen, şu çäreler durmuşa geçiriler:

- «Türkmenistanyň Prezidentiniň obalaryň, şäherçeleriň, etraplardaky şäherleriň we etrap merkezleriniň ilatynyň ýaşayş-durmuş şertlerini özgertmek boýunça 2028-nji ýyla çenli döwür üçin Milli maksatnamasyny» durmuşa geçirmek dowam etdiriler, oňa laýyklykda 2022–2028-nji ýyllarda 3655,69 müň inedördül metr ýaşayş jaýy gurlar;

- oba ulaglar ulgamyny pugtalandyrmak üçin 2022–2028-nji ýyllarda 3433,04 km

awtomobil ýollary gurlar we durky täzelener;

- Türkmenistanyň Prezidentiniň ýurdu-myzy 2022–2028-nji ýyllarda durmuş-ykdysady taýdan ösdürmegiň Maksatnamasynda taryhy-medeni miras obýektlerini gorap saklamak we öwrenmek, taryhy we medeni ýadygärlikleri dikeltmek işlerini geçirmek meýilleşdirilýär, bu durnukly syýahatçylygyň ösmegine oňyn täsir eder, ol bolsa iş ýerleriniň döredilmegine, ýerli medeniýetiň ösmegine we ýerli önümleriň öndürilmegine ýardam berer;

- galyndylary dolandyrmagyň milli strategiýasyny işläp taýýarlamak meýilleşdirilýär, ol ilatly ýerlerde galyndylary gaýtadan peýdalanmak ulgamlaryny, gaty we senagat galyndylaryny gaýtadan ulanmagyň döwrebap tehnologiýalaryny ornaşdyrmaga ýardam eder;

- täze görnüşli obalary, şäherçeleri we ilatly ýerleri gurmak;

- sanly ulgamlary we ekologiýa standartlaryny ulanmak bilen ýaşayş jaý toplumlaryny döretmek.

13-NJI MAKSAT

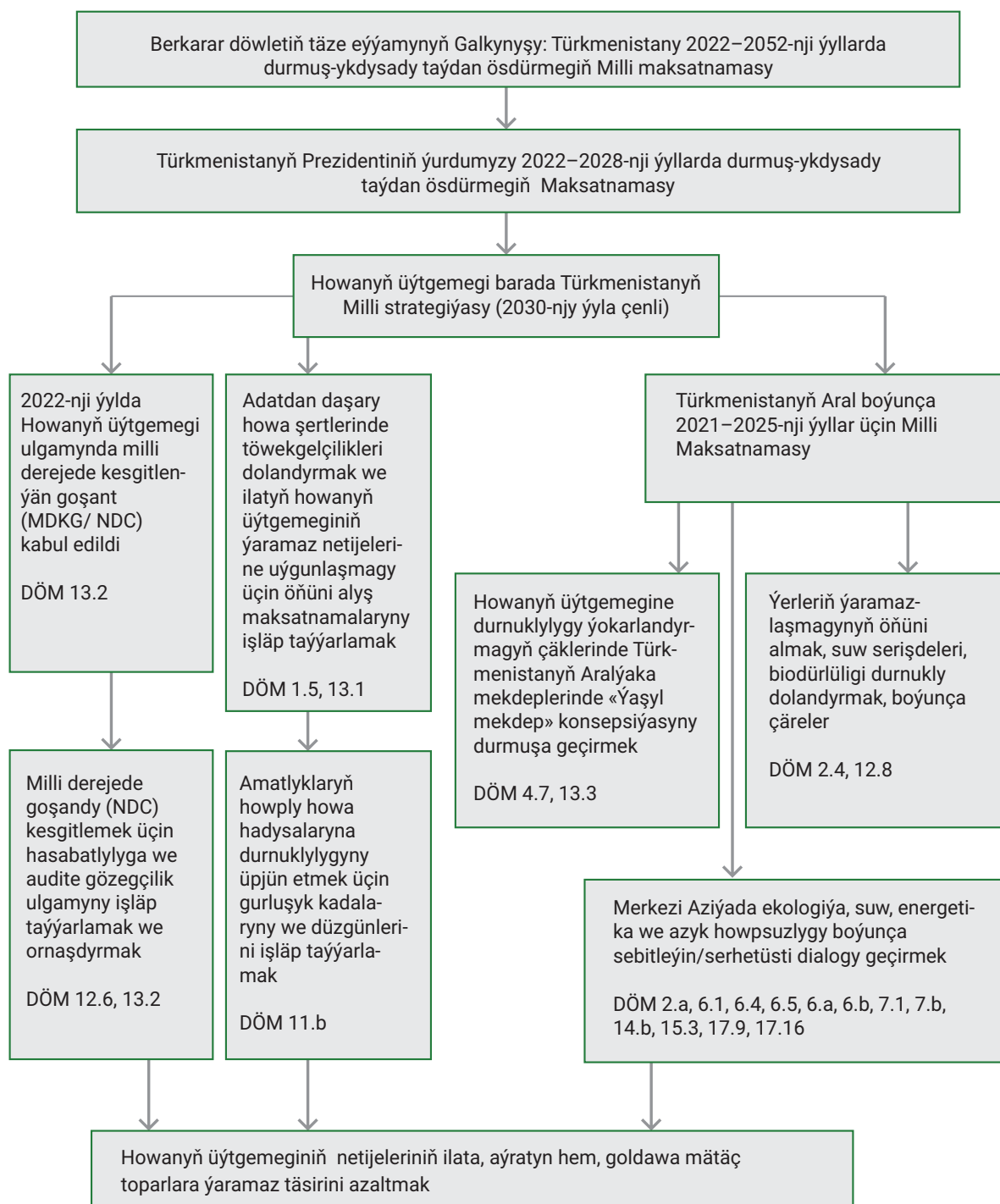
HOWANYŇ ÜÝTGEMEGI
WE ONUŇ NETIJELERI BILEN
GÖREŞMEK BOÝUNÇA GYSSAGLY
ÇÄRELERI GÖRMEK

XXI asyryň global wehimi atmosfera howasynyň üýtgemegi bolup durýar. Howa hemişe üýtgäp durýar, ýöne soňky 100 ýylda bu üýtgemeler adamlaryň hereketleri sebäpli has adatdan daşary (ekstremal) häsiýete eýe boldy. Howanyň üýtgemegine täsir edýän esasy faktor parnik gazla-

rynyň howa goýberilmegi bolup durýar, olaryň möçberi artmagyny dowam edýär. Şonuň üçin Türkmenistanda maksatlaýyn strategik we maksatnamalaýyn resminamalar kabul edildi. 53-nji suratda 13 DÖM-iň şol resminamalar we beýleki DÖM-i bilen aragatnaşygy görkezildi.

53-nji surat. «Howanyň üýtgemegi bilen göreşmek» 13 DÖM-iň beýleki DÖM-i we Türkmenistanyň maksatnamalaýyn resminamalary bilen özara baglanyşygy

Howanyň üýtgemegine täsir edýän çäreler

Global ýylylyk Merkezi Aziýa ýurtlarynda düýpli ynjalyksyzlyga sebäp bolýar. Soňky on ýyllyklarda sebit howanyň üýtgemegi bilen bagly barha artýan kynçylyklara gabat gelýär we bu babatda Ýer ýüzünde has duýgur sebitleriň biri bolup durýar.

Türkmenistan Dünýä ummanyndan ep-esli uzakda ýerleşýär we onuň deňze çykalgasy ýokdur. Ýurduň çäginin köp böleginde howa gurak we düýpli üýtgeýän kontinentaldyr we Merkezi Aziýa sebitinde iň gazaply bolup durýar. Bu ýerde howanyň iň ýokary temperaturasy we atmosfera ýagynlarynyň iň pes derejesi bellenýär.

Türkmenistanda maýlama çalt depginler bilen bolup geçýär. Soňky 55 ýylda ýurduň ähli ýerlerinde intensiw maýlama bellenilýär. Şeýle hem bu ýurduň tebigy we geografik aýratynlyklary bilen şertlendirilendir, şolaryň netijesinde maýlama ýagdaýy Ýer ýüzüniň beýleki etraplaryna garanynda has çalt depginler bilen bolup geçýär. Şu döwürde atmosfera howasynyň ortaça temperaturasynyň ýokarlanyşy $1,4^{\circ}\text{C}$ derejä deň boldy, global derejede bolsa soňky ýüz ýyllykda ortaça $0,8^{\circ}\text{C}$ boldy.

Eýýäm häzirki wagtda Türkmenistan howanyň üýtgemeginiň zyýanly netijelerine gabat gelýär. Gurakçylyk we suw basmagy ýaly hadysalaryň sany köpelýär, ýagynlaryň ýygylgy we mukdary azalýar, suw daşmagy we sil akymлары, kadaly bolmadyk yssy döwürler ýaly hadysalaryň ýüze çykmagy ýygylaşýar. Ýurt Aral deňzindäki betbagtçylygyň netijeleri bilen duçar bolýar.

Her ýyl Aral deňziniň düýbünden tozanyň, duzuň millionlarça tonnasy göterilýär, olar ýeller bilen uzak aralyklara alnyp gidilýär. Şunuň bilen baglylykda Türkmenistanda Aral çökgünliginiň netijelerini gowşatmaga gönükdirilen çäreler geçirilýär. Türkmenistan Aral deňziniň bas-seýnindäki ekologiýa we durmuş-ykdysady ýagdaýy gowulandyrmak boýunça hereketleriň meýilnamasyny (ADBМ-4) we BMG-niň Aral üçin ýörite maksatnamasyny durmuşa geçirmäge işjeň gatnaşýar.

Aral sebitiniň ekologiýa gurşawynyň ýagdaýyny we şol ýerde ýaşaýan ilatyň ýaşaýyş-durmuş şertlerini gowulandyrmak üçin 2021-nji ýylda «Türkmenistanyň 2021-2025-nji ýyllar üçin Aral Milli maksatnamasy» kabul edildi, onda biziň ýurdumyzyň Aral deňzi zolagynda ýerleşýän sebitinde ekologiýa ýagdaýyny gowulandyrmak Aralyň ýaramaz täsirini peseltmek boýunça anyk çäreler bellenildi.

Şunuň bilen bir hatarda, 2019-njy ýylyň maýynda Türkmenistanyň başlangyjy bilen BMG-niň Baş Assambleýasy tarapyndan «BMG bilen Halkara Araly halas etmek gaznasynyň arasynda hyzmatdaşlyk» kararnamasy kabul edildi. 2019-njy ýylyň 28-nji sentýabrynda Birleşen Milletler Guramasynyň Baş Assambleýasynyň 74-nji sessiýasynda Hazar deňzini gorap saklamak we Aral deňzini halas etmek boýunça başlangyjy öňe sürdi.

Şunuň bilen bagly Türkmenistan ýurduň howanyň üýtgemegine garşy durup bilijiligini we uýgunlaşma mümkinçiligini ýokarlandyrmak üçin tagalla edýär. Howanyň üýtgemeginiň netijelerini diňe bir ekologiýa däl, eýsem ykdysady we dur-

muş ulgamlarynda hem ýeňilleşdirmek boýunça çäreler aýratyn üns berýär.

Howanyň üýtgemegine uýgunlaşmak meseleleri 2019-njy ýylda kabul edilen «Howanyň üýtgemegi barada Türkmenistanyň Milli strategiýanyň» esasynda goýuldy. Howanyň üýtgemegi barada Türkmenistanyň Milli strategiýasy BMG-niň howanyň üýtgemegi boýunça Çarçuwaly konwensiýasynyň we Pariž ylalaşygynyň çäklerinde Türkmenistanyň borçnamalarynyň ýerine ýetirilişi barada hasabatlary taýýarlamak üçin binýatlyk resminama bolup durýar. Strategiýa howanyň gözegçilik edilýän we garaşylýan üýtgemelerine uýgunlaşmak we parnik gazlarynyň howa goýberilişini çäklendirmek boýunça çäreleri görmäge gönükdirilendir. Strategiýada howanyň üýtgemegine uýgunlaşmak üçin esasy ugurlar we ileri tutulýan sektorlar kesgitlendi, şol ugurlarda howanyň üýtgemegi bilen bagly töwekgelçilikleri peseltmäge gönükdirilen uýgunlaşma çäreleri bellenýär we olar häzirki wagtda amala aşyrylýar.

Şeýle hem strategiýa Türkmenistanyň durnukly ösüşini üpjün etmek üçin top-

lumlaýyn meýilleşdirmäge geçmegi höweslendirmäge, ykdysady, azyk, suw we ekologiýa howpsuzlygyny ýokarlandyrmak ýoly bilen ýurduň ykdysadyýetini howanyň üýtgemeginiň mümkin bolan netijelerine taýýarlamaga niýetlenendir. Strategiýada tebigy serişdeleri rejeli peýdalanmak, ýerleriň ýaramazlaşmagyna garşy göreşmek, tokaý hojalygyny ösdürmek we tokaý agaçlarynyň ekilýän meýdanlaryny giňeltmek, suwarymly ýerleriň ýagdaýyny gowulandyrmak we topragyň şorlaşmagyna garşy durmak boýunça çäreler toplumy göz önünde tutulýar.

Ýurt BMG-niň howanyň üýtgemegi boýunça Çarçuwaly konwensiýasynyň, Kioto protokolyň we Pariž ylalaşygynyň tarapy bolup durýar, olar adamlaryň işiniň daşky gurşawa we howa edýän täsirini halkara ylalaşyklary arkaly düzgünleşdirmek üçin uly mümkinçilik döredýärler. BMG-niň howanyň üýtgemegi boýunça Çarçuwaly konwensiýasynyň düzgünlerine laýyklykda, her ýurt öz çäginde howanyň global üýtgemegi meselelerini çözmäge gönükdirilen mümkin bolan ähli hereketleri etmäge borçludyr.

Türkmenistan Pariž ylalaşygynyň çäklerinde kabul edilen borçnamalaryny berjaý edýär, şeýle hem howanyň üýtgemeginiň mümkin bolan ýaramaz netijeleriniň önüni almak boýunça zerur bolan çäreleriň ählisini görýär.

BMG-niň howanyň üýtgemegi boýunça Çarçuwaly konwensiýasynyň borçnamalaryny durmuşa geçirmek maksady bilen, Türkmenistan tarapyndan Howanyň üýtgemegi boýunça üç Milli Habarlar taýýarlandy. Häzirki wagtda howanyň üýtgemegi boýunça Dördünji Habary taýýarlamak işi tamamlanyp barýar. Şu

habarlary ýerine ýetirmegiň barşynda ýurduň parnik gazlarynyň howa goýberilişine we akdyrylýan ugurlaryna tükelleme geçirildi, ilatyň, Türkmenistanyň ykdysadyýetiniň dürli sektorlarynyň howanyň üýtgän şertlerinde gowşak bolup biljek ýerlerine we oňa uýgunlaşma mümkinçiligine seljerme geçirildi we baha berildi.

Şunuň bilen birlikde, 2021-nji ýylda Türkmenistan Pariž ylalaşygy boýunça Milli derejede kesgitlenýän goşandy (MDKG) taýýarlady we 2022-nji ýylyň maýynda ony BMG-niň howanyň üýtgemegi boýunça Çarçuwaly konwensiýasynyň sekretariatyna tabşyrdy. MDKG howanyň üýtgemegi bilen göreşmek boýunça global tagallalara goşulmak üçin ýurduň öz önünde goýýan maksatlaryny görkezýär. Türkmenistanyň MDKG-niň niýeti BAU (Business as usual) ýagdaýy bilen deňeşdirilende, 2010-njy ýylda zyňyndylaryň derejesine garanyňda 2030-njy ýylda parnik gazlarynyň howa goýberilişini 20% azaltmagyň bellenýändiginde ýüze çykýar.

Howanyň üýtgemegi we daşky gurşawy goramak meseleleriniň derwaýyslaşmagy bilen baglylykda ýurtda «Ozon gatlagyny goramak hakynda», «Tebigaty goramak hakynda», «Aýratyn goralýan tebigy ýerler hakynda», «Atmosfera howasyny goramak hakynda», «Ekologiýa howpsuzlygy hakynda» Kanunlar ýaly daşky gurşawy goramak ulgamynda esasy kanunçylyk namalary hereket edýär.

Ýaş nesli howanyň üýtgemegine uýgunlaşmak meseleleri boýunça habarlylygyny ýokarlandyrmak boýunça 2022-nji ýylda Türkmenistanyň Bilim ministrligi we Milli bilim instituty ÝUNISEF bilen bi-

lelikde orta mekdepleriň mugallymlary üçin howanyň üýtgemegine uýgunlaşmak boýunça täze usulyýet gollanmalaryny taýýarlady.

Bu Merkezi Aziýada şunuň ýaly birinji gollanmalardyr, olar okatmak prosesini amatly etmäge mümkinçilik berer, mekdep okuwçylarynyň howanyň üýtgemegi, daşky gurşawy goramak we betbagtçylyklar töwekgelçiligini peseltmek meseleleri boýunça bilimlerini we endiklerini giňelder. Howanyň üýtgemegine uýgunlaşmak temasy başlangyç we orta bilimiň tebigaty öwreniş, ekologiýa, geografiýa, durmuş işiniň esaslary we oba hojalyk ýaly dersleriniň maksatnamalaryna goşulýar.

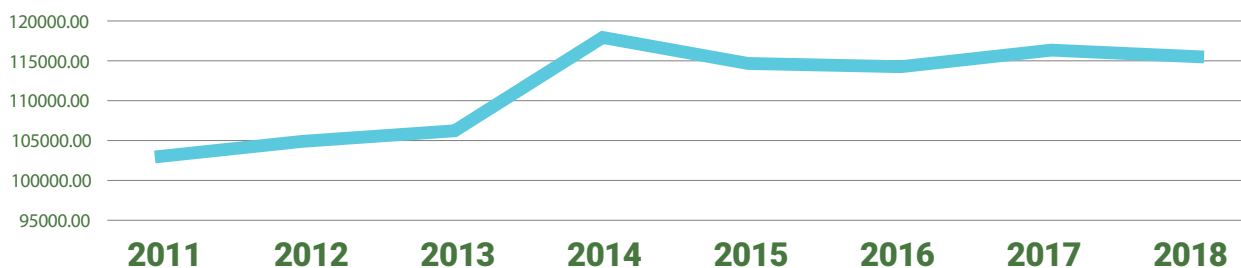
Türkmenistanyň ykdysadyýetiniň ileri tutulýan sektorlarynyň howanyň üýtgemegine uýgunlaşmagy boýunça çäreleriň işlenip taýýarlanmagy ýurdy ösdürmegiň esasy milli resminamalaryna, hususan-da, Berkarar döwletiň täze eýýamynyň Galkynyşy: Türkmenistany 2022–2052-nji ýyllarda durmuş-ykdysady taýdan ösdürmegiň Milli maksatnamasyna, Türkmenistanyň Prezidentiniň ýurdumyzy 2022–2028-nji ýyllarda durmuş-ykdysady taýdan ösdürmegiň Maksatnamasyna goşulýşýar. Beýleki pudaklaýyn milli ösüş maksatnamalarynda hem tebigaty goramagy dolandyrmak, tebigy serişdeleri rejeli peýdalanmak, ýurduň ykdysadyýetini «arassa» ösüş mehanizmlerini hasaba almak bilen ösdürmek meseleleri bellenendir.

Türkmenistan şu wagtdan başlap, serişdeleri tygşytlaýjy we ekologiýa taýdan arassa jemgyýeti we innowasiýalara gözükdirilen ykdysadyýeti çalt depginde döretmegi utgaşdyrmak bilen, howanyň

üýtgemegi bilen göreşmek boýunça işjeň çäreleri görýär. Senagat pudaklarynyň gurluş düzümini amatly etmäge we önümçilige ýaşyl tehnologiýalary ornaşdyrmaga, daşky gurşawy we ekologik ulgamlary goramaga we dikeltmäge aýratyn üns berilýär.

Howanyň global üýtgemegi atmosfera-da parnik gazlarynyň jemlenişiniň çalt artmagy bilen baglydyr. Türkmenistan soňky ýyllarda parnik gazlarynyň howa goýberilişini azaltmaga we howanyň üýtgemegine baş galdyrmak boýunça çäreleri kämilleşdirmäge çalyşýar. Parnik gazlarynyň howa goýberilişini azaltmak boýunça çäreler ýurduň az uglerodly ykdysadyýete geçmek boýunça strategik wezipeleriniň we howa baradaky halkara ylalaşyklarynyň çäklerinde durmuşa geçirilýär.

Türkmenistanyň howa goýberilýän gazlary çäklendirmek boýunça milli hereketleriniň baş maksady ileri tutulýan sektorlarda howanyň üýtgemeginiň häzirki we garaşylýan netijelerini ýenilleşdirmek boýunça gaýragoýulmasyz çäreleri işläp taýýarlamak we olary amala aşyrmak, şeýle hem parnik gazlarynyň emissiýasyny intensiw peseltmek boýunça çäreleri işläp taýýarlamak bolup durýar. Parnik gazlarynyň howa goýberilişine geçirilýän tükelleýiş işleriniň deslapky maglumatlaryna görä, BMGHÜÇK-niň Türkmenistanyň Dördünji milli habarynyň taýýarlamak boýunça taslamanyň çäklerinde, howa goýberilýän parnik gazlarynyň umumy mukdary 2012-nji ýylda möçberi 104600 Gg (CO₂-ekw.), 2015-nji ýylda 113700 Gg (CO₂-ekw.), 2018-nji ýylda bolsa, 114000 Gg. (CO₂-ekw.) deň boldy (54-nji surat).

54-nji surat. 2011–2018-nji ýyllarda göni parnik gazlarynyň emissiýasy, Gg (CO₂-ekw.)

Bellik. ÝG-ne geçirilen tükelleyşiň deslapky maglumatlary, tükelleme işleri Türkmenistanyň BSG RKIK boýunça Dördünji milli habary taýýarlananda geçirildi.

Ýurtda parnik gazlarynyň emissiýasynyň esasyny uglerodyň dioksidi we metan emele getirýär. Umumy goýberilýän möçberde beýleki gazlaryň paýy ujypsyz bolup durýar. Zyňnyndylaryň has köp möçberleri ýangyç ýakylanda, nebit we gaz gazylyp çykarylanda, daşalanda we saklananda emele gelýär.

Howanyň üýtgemegi ykdysadyýetiň agarar bölegine has köp täsir edýär. Gurakçylygyň ýygý-ýygýdan ýüze çykmagy we gaýtalanyp durmagy netijesinde az hasyl almak ähtimallylygy ýokarlanýar, bu bolsa şu pudagyň girdejililigine düýpli täsir edip biler. Şeýle hem suwaryş suwunyň ýetmezçiligi netijesinde topragyň çalt depginde şorlaşmagy we eroziýa görnüşinde sürülýän ýerleriň ýaramazlaşmagy, tebigy örüleriň azalmagy we ýaramazlaşmagy güýçlenip biler. Şunuň bilen baglylykda, howanyň üýtgemegine uýgunlaşmagyň möhüm ugry oba hojalygynyň howanyň üýtgemelerine durnuklylygyny ýokarlandyrmak boýunça çäreler toplumy geçirmek bolup durýar.

Atmosferada kömürturşy gazy zyýansyzlandyrmak, topragy durnuklaşdyrmak we onuň eroziýasynyň önüni almak boýunça gurallaryň biri bolup ýurtda tokaý zolaklaryny köpeltmek boýunça

görülyän çäreler çykyş edýär. Türkmenistanyň 2021–2025-nji ýyllar üçin Milli tokaý maksatnamasynyň çäklerinde her ýyl tutuş ýurt boýunça 3 milliona çenli nahal ekilýär. 2021-nji ýylda tutuş ýurt boýunça ýaprakly, pürli we miweli agaçlaryň 30 million nahaly oturdyldy, 2020-nji ýylda 25 million agaç nahallary ekildi.

2020-nji ýylda Türkmenistan «Şäherlerdäki baglar» halkara maksatnamasyna goşuldy. «Şäherlerdäki baglar» başlangyjy – bu şäherlerde howanyň üýtgemegi bilen göreşmek boýunça hereketlere goldaw bermek üçin BMG-niň ÝYK tarapyndan başy başlanan global çäredir. Türkmenistan sebitleýin ylalaşygyň çäklerinde daşky gurşawy goramak we howanyň üýtgemegi meselelerini işjeň öňe sürýär. Durnukly ösüş boýunça döwletara toparyň başlygy bolup bilen, Türkmenistan Merkezi Aziýada durnukly ösüş üçin daşky gurşawy goramak boýunça sebitleýin maksatnamany işläp taýýarlamak başlangyjy bilen çykyş etdi, ol sebitiň ýurtlary tarapyndan BMG-niň tebigaty goramak konwensiýalary, Howanyň üýtgemegi boýunça Pariž ylalaşygyny durmuşa geçirmek we «ýaşyl» ykdysadyýeti ýörelgelerini ornaşdyrmak boýunça borçnamalaryň gazanylmagyna ýardam eder.

Uýgunlaşma çäreleri 2015–2030-njy ýyllar üçin Betbagtçylyklar töwekgelçiligini peseltmek boýunça Sendaý çarçuwaly maksatnamasynyň çäklerinde hem durmuşa geçirilýär we olar suw basmagy, sil akymlyry we gurakçylyk ýaly tebigy betbagtçylyklaryň ýüze çykmak töwekgelçiligini peseltmäge gönükdirilendir.

2022-nji ýylda Köpetdagyň demirgazyk eňňitlerinden güýçli sil suwlary gelende Aşgabat şäheriniň günorta böleginde suwuň basmagyndan goramak boýunça desgalar toplumy guruldy. Bu toplumyň özboluşly aýratynlygy çylşyrymly relýefi bolan beýikli-pesli ýerlerde birnäçe düzgünleşdiriji, saklaýjy we sil sowujy desgalaryň ýerleşdirilendiginden ybaratdyr.

2019–2022-nji ýyllarda öňgidişlik:

- Howanyň üýtgemegi barada Türkmenistanyň Milli strategiýasy (2030-njy ýyla çenli) kabul edildi (2019-njy ýylda rejelenen görnüşde) we durmuşa geçirilýär, ol howanyň üýtgemegi bilen bagly töwekgelçilikleri peseltmäge gönükdirilýär.
- 2020-nji ýylda Türkmenistan şäherlerde howanyň üýtgemegi bilen göreşmek boýunça hereketlere goldaw bermek üçin BMG-niň ÝYK tarapyndan ygylan edilen «Şäherlerdäki baglar» halkara maksatnamasyna goşuldy. 2020-nji ýylda tutuş ýurt boýunça 25 million, 2021-nji ýylda 30 million agaç nahallary ekildi.
- 2020-nji ýylda howanyň üýtgemegi barada Dördünji Milli habarlary we Türkmenistanyň Birinji iki ýyllyk nutugyny we BMG-niň howanyň üýtgemegi boýunça Çarçuwaly konwensiýasynyň çäklerinde Birinji iki ýyllyk nutugy taýýarlamak başlandy.
- 2021-nji ýylda Pariž ylalaşygy boýunça Milli derejede kesgitlenýän goşant taýýarlandy we 2022-nji ýylyň maýynda BMG HÜÇK-niň sekretariatyna tabşyryldy.
- Türkmenistanyň 2021–2025-nji ýyllar üçin Milli tokaý maksatnamasy kabul edildi.
- Ýurduň çägindeki ähli tokaýlara tükelleme geçirildi, şeýle hem zaýаланан то-

kaýlary dikeltmek boýunça çäreler ýerine ýetirilýär.

- 2022-nji ýylda «Türkmenistanda uýgunlaşmagy meýilleşdirmegiň milli prosesini ösdürmek» taslamasy başlandy.
- 2022-nji ýylda «Köp zatdan ybarat peýda almak üçin Aral deňziniň basseýninde ýokary tebigy gymmaty bolan ýer serişdelerini we ekoulgamlary saklap galmak we dolandyrmak» taslamasy başlandy.
- Türkmenistanyň ilatynyň saglygynyň howanyň üýtgemegine we onuň ýaramaz täsirine uýgunlaşmagy boýunça 2020–2025-nji ýyllar üçin Milli meýilnamasy, şeýle hem Türkmenistanyň ilatynyň saglygy üçin howanyň aşa gyzmagynyň täsiriniň önüni almak boýunça hereketleriň meýilnamasy (2022 ý.) kabul edildi.
- 2022-nji ýylda mekdep mugallymlary üçin howanyň üýtgemegine uýgunlaşmak boýunça täze usulyýet gollanmalary işlenip taýýarlandy we bilim ulgamynda ornaşdyryldy.
- 2023-nji ýylyň fewralynda Seýitnazar Seýdi adyndaky Türkmen döwlet mugallymçylyk institutynda ÝUNESKO-nyň «Durnukly ösüş üçin ekologik bilim» kafedrasy açyldy.
- 2023-nji ýylda Daşoguz şäherinde Türkmen oba hojalyk institutynda ÝUNESKO-nyň «Daşky gurşawy goramak – durnukly ösüşiň möhüm konsepsiýasy» kluby açyldy.

13 DÖM-i durmuşa geçirmek boýunça mundan beýläkki ädimler:

Türkmenistan Howa boýunça Pariž ylalaşygynyň çäklerinde halkara borçnamalary ýerine ýetirmek üçin Howanyň üýtgemegi barada Türkmenistanyň Milli strategiýasyny (2030-njy ýyla çenli) durmuşa geçirýär. Strategiýany durmuşa geçirmegiň çäklerinde Türkmenistan howanyň üýtgemeginiň ýaramaz netijeleriniň önüni almak boýunça aşakdaky möhüm çäreleri ýerine ýetirmegi dowam etdirer:

- parnik gazlarynyň howa goýberilişini azaltmaga we Pariž ylalaşygynyň çäklerinde «ýaşyl» ykdysadyýete geçmäge milli derejede kesgitlenýän goşandy (NDC) işläp düzmek üçin gözegçilik, hasabatlylyk we audit ulgamyny işläp taýýarlamak we ornaşdyrmak;
- adatdan daşary howa şertlerinde ilatynyň saglygy üçin töwekgelçilikleri dolandyrmak;
- ilatynyň howanyň üýtgemeginiň ýaramaz netijeleriň uýgunlaşdyrmak üçin önüni alyş maksatnamalaryny işläp taýýarlamak;
- elektrik energiýasyny öndürmek üçin gaýtadan dikeldilýän energiýa çeşmelerini peýdalanmak boýunça çäreleri durmuşa geçirmek;
- amatlyklaryň howply howa hadysalaryna durnuklylygyny üpjün etmek üçin gurluşyk kadalaryny we düzgünlerini işläp taýýarlamak;
- ykdysadyýetiň sektorlarynyň derejesinde netijelere uýgunlaşmak we olary

ýeňilleşdirmek boýunça ileri tutulýan strategik hereketleri kesgitlemek;

– zyňyndylary we hapalaýjy gazlaryň zyňlymagyny ýok etmegiň Milli ulgamyny işläp taýýarlamak we ornaşdyrmak;

– suwaryşyň öndebaryjy usullaryny (damjalaýyn, emeli ýagyş) ornaşdyrmak we bar bolan (däp bolan) usullary kämilleşdirmek, şol sanda sanly tehnologiýalary peýdalanmak bilen;

– özgertmeleri geçirmek, olaryň umumy meýdanyny giňeltmek, milli seýilgähleri döretmek we maliýeleşdirmegiň alternatiw durnukly mehanizmlerini ornaşdyrmak ýoly bilen aýratyn goralýan tebigy çäkleriň ykdysady kuwwatyny ýokarlandyrmak;

– topragyň şorlaşmagynyň, örüleriň ýaramazlaşmagynyň we çäkleriň çölleşmeginiň önüni almak maksady bilen çäreler toplumyny amala aşyrmak; ýerleriň hasyllylygyny ýokarlandyrmagyň ylmy taýdan esaslandyrylan usullaryny ornaşdyrmak;

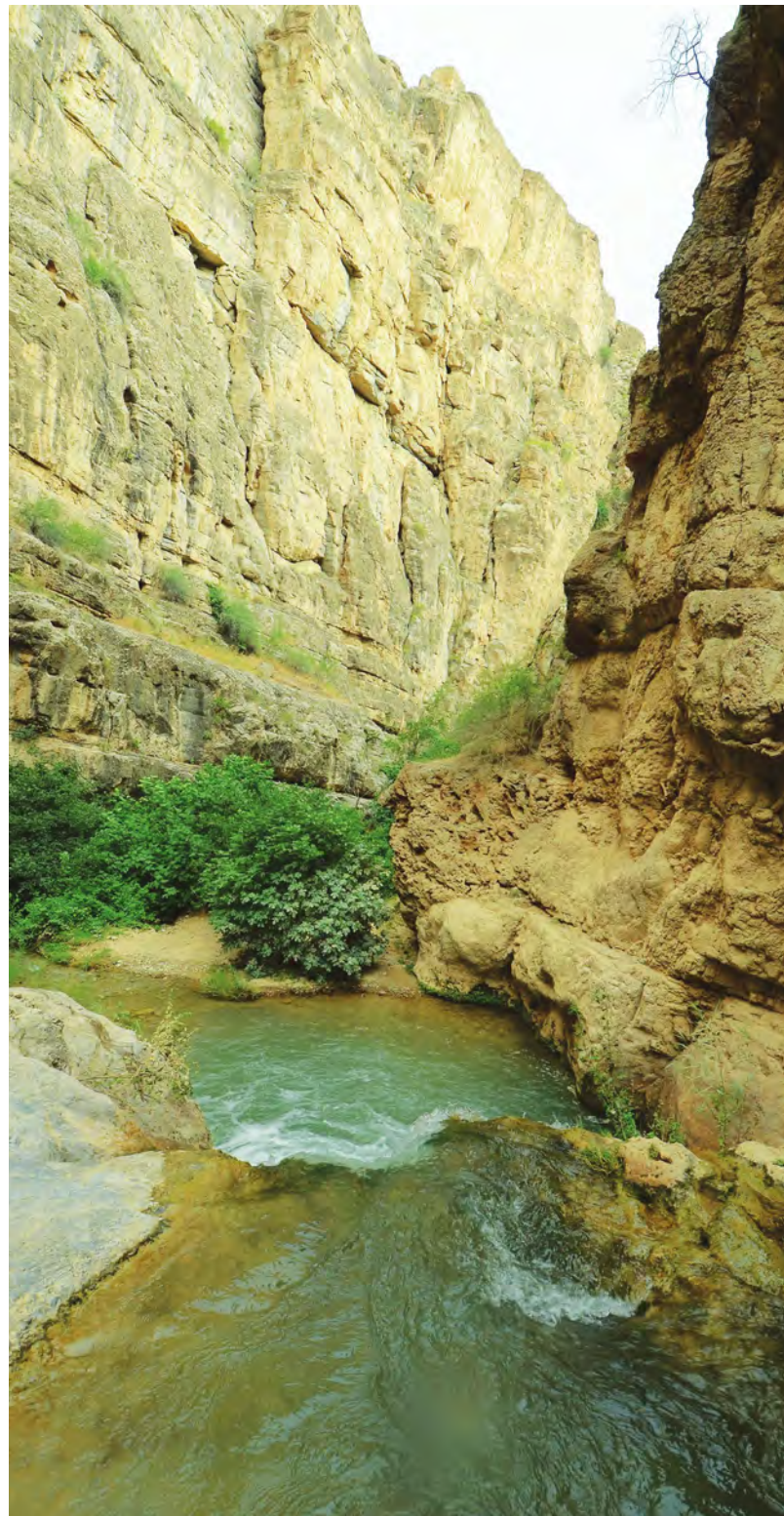
– önümçilik prosesleriniň tebigy ekoulgamlaryň funksiýalaryna goldaw bermegi üçin ykdysadyýetiň sektorlarynyň işinde biodürlüligiň dolandyrylyşyny kämilleşdirmek;

– saglygy goraýyşy howanyň üýtgemegine we onuň ýaramaz netijelerine uýgunlaşdyrmagyň Milli meýilnamasyny işläp taýýarlamak we durmuşa geçirmek;

– howanyň üýtgemeginiň ýitiligini we netijelerini ýeňilleşdirmek, şeýle hem olara uýgunlaşmak boýunça ilata, aýratyn hem durmuş babatda goldawa mätäç toparlara düşünje bermek we olaryň habarlylygyny ýokarlandyrmak;

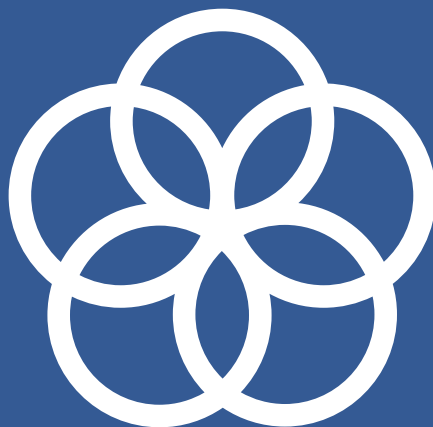
– agaç oturdyran meýdanlary giňeltmek, önümçilik ulgamyna «ýaşyl tehnologiýalary» ornaşdyrmak;

– daşky gurşawa ulgamlaýyn gözegçilik geçirmek.

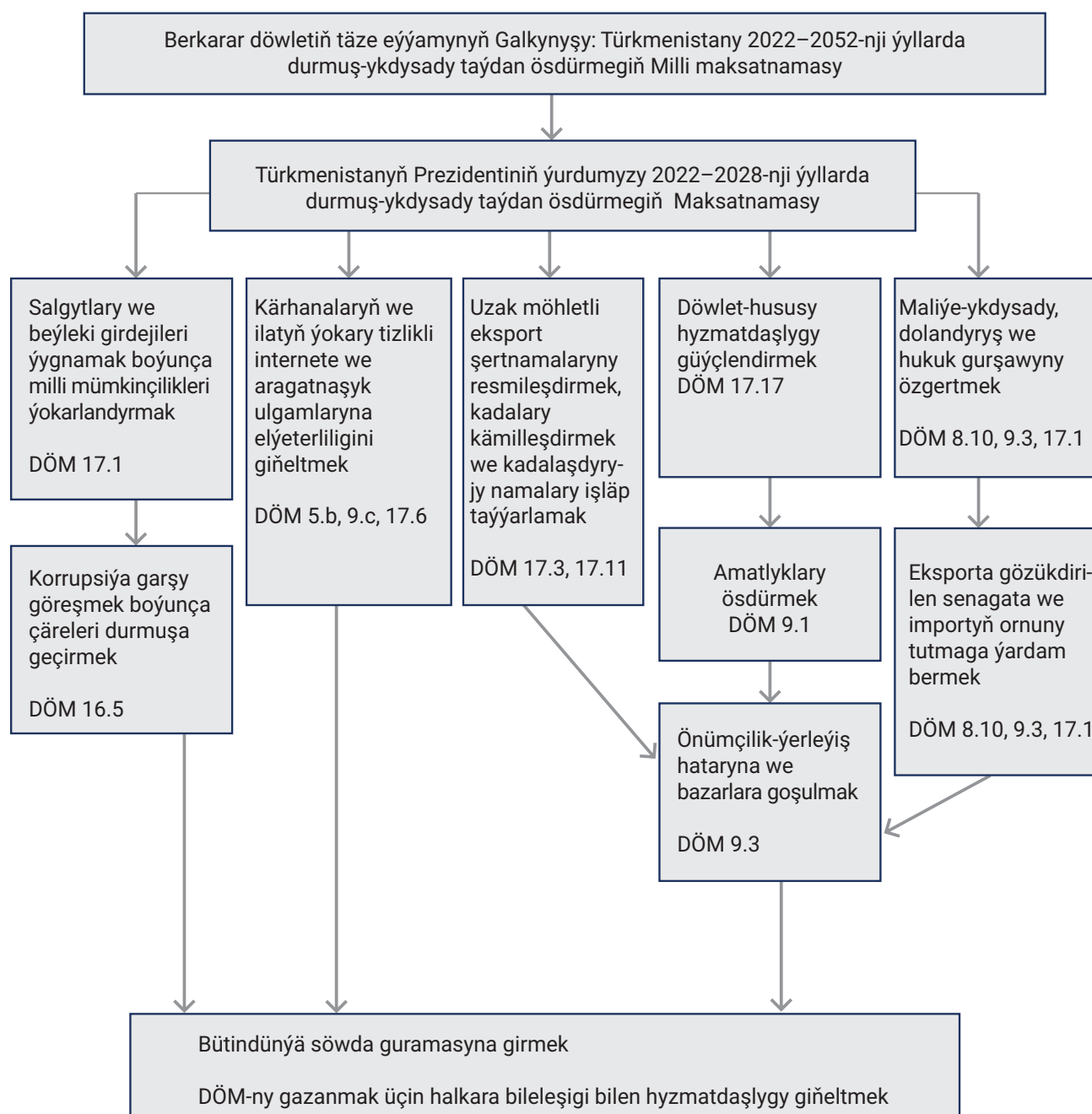
17-NJI MAKSAT

DURNUKLY ÖSÜŞIŇ HATYRASyna
GLOBAL HYZMATDAŞLYGYŇ
ÇÄKLERINDE AMALA AŞYRYJY
SERIŞDELERI PUGTALANDYRMAK
WE IŞLERI TIZLEŞDIRMEK

Durnukly ösüş maksatlaryny netijeli durmuşa geçirmegi gazanmak hyzmatdaşlygy üpjün etmezden mümkin däldir. Türkmenistan, beýleki ýurtlar ýaly, ähli derejelerde hyzmatdaşlygy ösdürmäge aýratyn üns berýär. Hyzmat-

daşlygy ösdürmek meseleleri ýurduň strategik resminamalarynda beýanyňy tapdy. 55-nji suratda 17 DÖM-iň beýleki maksatlar we ýurduň maksatnamalaýyn resminamalary bilen özara baglanyşygy görkezildi.

55-nji surat. «Durnukly ösüşiň hatyrasyna hyzmatdaşlyk» 17 DÖM-iň beýleki DÖM-i we Türkmenistanyň maksatnamalaýyn resminamalary bilen özara baglanyşygy

Dürli çeşmelerden serişdeleri jemlemek we Demirgazyk-Günorta we Günorta-Günorta ugry boýunça hyzmatdaşlygy giňeltmek, şeýle hem üçtaraplaýyn sebitleýin we halkara hyzmatdaşlygy

Soňky ýyllarda Türkmenistanda raýatlaryň hal-ýagdaýyny ýokarlandyrmaga, makrokdysady durnuklylygy üpjün etmäge, ykdysadyýeti erkinleşdirmäge üns bermek bilen durnukly ösüşi gazanmaga, institusional özgertmelere, maýa goýum işjeňligine, ykdysadyýetiň bäsleşige ukyplylygyna gönükdirilen giň gerimli özgertmeler geçirilýär. Makrokdysady durnuklylyk nukdaýnazaryndan has ähmiýetlileri bazar gatnaşyklaryny ösdürmek, pul-karz, býujet-salgyt we daşary ykdysady işi kämilleşdirmek boýunça maksada gönükdirilen çäreler, şeýle hem amatly maýa goýum ýagdaýyny we işewürlük gurşawyny döretmek bolup durýar.

Türkmenistan, oňyn Bitaraplyk syýasatyny alyp barmak bilen, halkara proses-

lerine işjeň gatnaşýy bolup durýar we ähli ýurtlar bilen deň hukuklylyk, «açyk gapylar», hoşniýetli goňsuçlyk, özara bähbitli hyzmatdaşlyk ýörelgeleriniň esasynda özara gatnaşyklary ýola goýýar we sebitde hem-de dünýäde durnukly ösüşe ýardam etmäge we ilerletmäge möhüm ähmiýet berýär.

Türkmenistan ikitaraplaýyn derejede hem, BMG, ÝHHG, ÝB, ŞHG, GDA ýaly iri halkara guramalarynyň çäklerinde hem gatnaşyklary giňeldýär. Şu günki günde Türkmenistan dünýäniň 151 döwleti bilen diplomatik gatnaşyklary ýola goýdy we 50 halkara guramasyna gatnaşýy bolup durýar, BMG-niň 11 Geňeşini, Komitetiniň we Komissiýasynyň düzümine girýär, şeýle hem 178 sany halkara konwensiýalaryna we şertnamalaryna gatnaşýy bolup durýar.

Türkmenistan BMG we beýleki sebit we halkara guramalarynyň howandarlygynda alnyp barylýan işe, şeýle hem forumlara we dürli derejedäki formatlara işjeň gatnaşýar. Ählumumy parahatçylyk, howpsuzlyk we durnuklylyk – bu Türkmenistanyň tutýan ornunyň

möhüm düzüm bölekleridir. Ýurt öňüni alyş diplomatiýasyny peýdalanmak we pugtalandyrmak arkaly bu daşary syýasat ugruny işjeň goldaýar we ösdürýär.

Türkmenistan gyzyklanýan ýurtlaryň ählisi bilen, şeýle hem goňşy döwletler bilen hyzmatdaşlygy ösdürýär. Häzirki wagtda hereket edýän ikitaraplaýyn yllaşyklaryň çäklerinde birnäçe iri taslamalar amala aşyrylýar.

Türkmenistan hemişelik muzdsuz esasyda Owganystana goldaw berýär. Bu birinji nobatda zerur bolan ynsanperwer ýükleri yzygiderli ibermek, ýeňillikli bahalar boýunça elektrik energiýasy we suwuklandyrylan gaz bilen üpjün etmek, Türkmenistanyň Hökümetiniň hasabyna Owganystanyň çäklerinde durmuş ähmiýetli desgalary (hassahanalar, mekdep, metjit) gurmak, şeýle hem gurluşygy tamamlanandan soň köp sanly iş ýerleri dörediljek birnäçe iri taslamalaryny durmuşa geçirmek ýaly işlerden ybaratdyr.

Şunuň bilen baglylykda, amala aşyrylýan taslamalaryň gönükdirilen ugrundan

ugur almak bilen, türkmen tarapy her ýyl Türkmenistanyň bilim edaralarynda owgan hünärmenlerini taýýarlamak üçin ýörite paý bölüp berýär. Häzirki wagtda Türkmenistanyň ýokary okuw mekdeplerinde 102 owgan talyby okaýar.

Geljekde Owganystanyň parahatçylykly ösüşine ýardam etmek maksady bilen, 2020-nji ýylda «Türkmenistan tarapyndan Owganystan Yslam Respublikasyna 2020–2022-nji ýyllarda ynsanperwer kömegini bermek boýunça Maksatnamasy» kabul edildi.

Türkmenistan transkontinental taslamalar boýunça ulag-üstaşyr geçelgeleri döretmek, hususan-da, Türkmenistan–Owganystan–Pakistan–Hindistan (TOPH) gaz geçirijisini, şol ugur boýunça optiki süýümlü aragatnaşyk ulgamy, Türkmenistan–Owganystan–Pakistan ugrundan elektrik geçiriji ulgamy gurmak babatynda birnäçe başlangyçlary öňe sürdi. Şu taslama DÖM-i diňe bir milli derejede däl, eýsem sebitleýin derejede üstünlikli durmuşa geçirmäge işjeň çemeleşme hökmünde, şeýle hem biziň döwletimiziň halkara hyzmatdaşlygy ýo-

la goýmaga hakyky goşandy hökmünde seredip bolar.

Durnukly ösüş ulgamynda Gün tertibini doly möçberde amala aşyrmak üçin maliýeleşdiriş ulgamyny pugtalandyrmak, şeýle hem dürli çeşmelerden maliýe serişdelerini jemlemek talap edilýär. Şunuň bilen baglylykda, DÖM-i amala aşyrmaga gönükdirilen çäreleriň durnukly maliýeleşdirilmegini üpjün etmek boýunça meseleler soňky ýyllarda ileri tutulýan ähmiýete eýe bolar. Türkmenistan maliýeleşdirmek boýunça hereketleriň Addis-Abeba maksatnamasyny doly goldap, DÖM-i gazanmak üçin talap edilýän serişdeleri jemlemek we netijeli peýdalanmak üçin onuň çözümleriniň tiz ýerine ýetirilmegi ugrunda çykyş edýär.

Durnukly ykdysady ösüşi we ilatyň durmuş taýdan goraglylygyny üpjün etmekde salgyt-býujet syýasaty möhüm orun tutýar. Ýurtda syýasat döwlet maliýesini pugtalandyrmaklyga, býujet ulgamynyň deňeçerligine we durnuklylygyna, ykdysadyýetiň ileri tutulýan pudaklaryny ösdürmeklige uly üns berilýär.

Önümçilik kuwwatlyklarynyň doly güýjünde işledilmegi zähmet öndürijiligini ýokarlandyrmaga we önümçilik möçberlerini artdyrmaga mümkinçilik berdi. 2022-nji ýylda döwlet girdejileriniň umumy möçberi JIÖ garanyňda 16,4%-e deň boldy, 2019-njy ýylda 13,7% bolupdy.⁶²

Türkmenistanyň Döwlet býujetiniň çykdajylarynyň düzüminde esasy bölegi (75%-e golaýy) durmuş ulgamyny, şol sanda bilimi, saglygy goraýşy, şeýle hem raýatlaryň durmuş üpjünçiligini

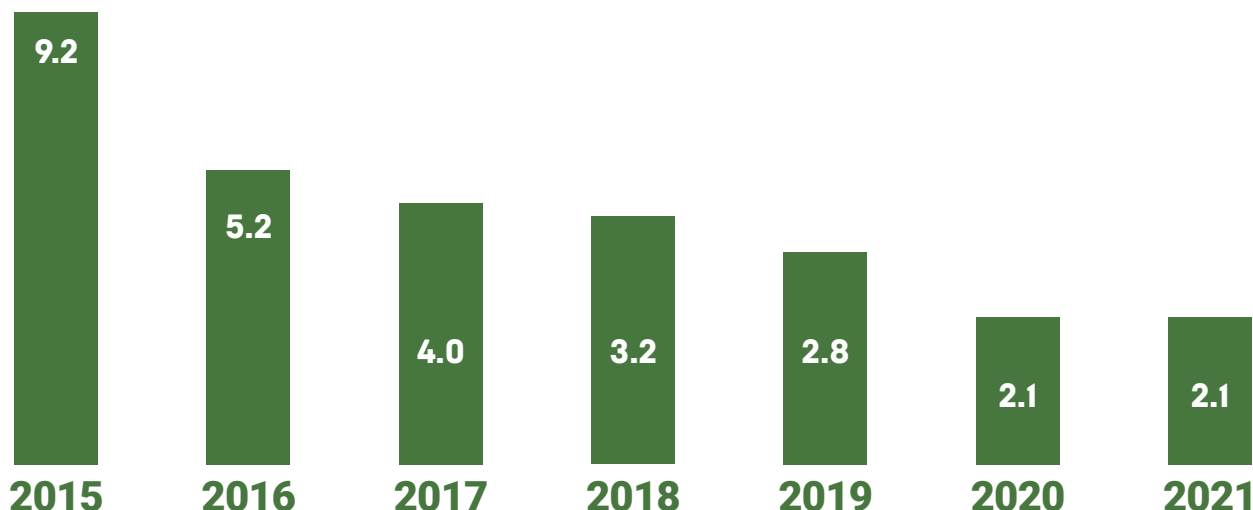
maliýeleşdirmek boýunça çykdajylaryň paýyna düşýär. Mundan başga-da, býujet serişdeler ulagy, energetikany, suw üpjünçiligini we sanitariýany goşmak bilen, gowy hilli we durnukly amatlyklary döretmäge gönükdirilýär.

Şunuň bilen baglylykda, soňky birnäçe ýylyň dowamynda bazar gatnaşyklaryna geçmeklige, maýa goýum işjeňligini saklap galmaga, senagatlaşma-innowasion ösüşe geçmeklige, sanly tehnologiýalaryň hemme ýerde ornaşdyrylmagyna, halkara hyzmatdaşlygyny giňeltmeklige we ýurduň dünýäniň ykdysady ulgamynda goşulýşmagyna gönükdirilen çäreler işjeňleşýär. Ýurtda birnäçe iri halkara we milli taslamalar durmuşa geçirildi, ýüzlerçe önümçilik we durmuş desgalary guruldy, bu bolsa milli maddy üpjünçiligiň durnukly ösüşini üpjün etmek üçin şertleri döredýär.

Muňa köp babatda häzirki wagtda içerki serişdeleriň hasabyna maýa goýumlaryny artdyrmaga gönükdirilen netijeli maýa goýum syýasaty ýardam edýär. Meselem, 2015–2022-nji ýyllar aralygyndaky döwürde daşary ýurt maýa goýumlary 3 esseden gowrak (2019–2022-nji ýyllarda 18,4%) azaldy, bu bolsa, degişlilikde, ýurduň jemi içerki önümünde daşary ýurt maýa goýumlarynyň paýynyň peselmegine getirdi (56-njy surat).

Häzirki wagtda döwletiň durnukly ösüşiniň möhüm ileri tutulýan ugurlary hökmünde jemgyýetiň ähli ugurlarynda sanly tehnologiýalary ornaşdyrmak we peýdalanmak çykyş edýär. Ykdysadyýetiň sanlylaşdyrylmagynyň Durnukly ösüş maksatlarynyň durmuşa geçirilmegi üçin möhüm ähmiýeti bardyr. Türkme-

⁶² Türkmenistanyň Statistika baradaky döwlet komiteti

56-njy surat. JIÖ-e garanyňda göni daşary ýurt maýa goýumlary, %⁶³

nistan ýaşayyş işiniň ähli ugurlarynda sanlylaşdyrmak işlerini çaltlandyrmaga tarap ugur aldy, şunuň bilen baglylykda aragatnaşyk ulgamy, sanly tele we radio gepleşikler, giň zolakly internet giňelýär. Meselem, häzirki wagtda tutuş ýurt boýunça Internetden peýdalanyjylaryň sany 3 mln birlikden gowrak boldy.⁶⁴

Eksporty artdyrmak boýunça çäreler

Daşary söwda gatnaşyklaryny mundan beýläk ösdürmek, eksportyň geografiýasyny giňeltmek, türkmen eksportçylarynyň dünýä bazarlaryndaky orunlaryny pugtalandyrmak ýurduň ileri tutulýan wezipeleriniň biri bolup durýar. Şu wezipeleri durmuşa geçirmegiň çäklerinde Türkmenistan haryt ýerlenýän täze bazarlary özleşdirmegi dowam etdirýär, ýurduň gaz geçirijiler mümkinçiligini artdyrýar, giň gerimli amatlyklar taslamalaryny durmuşa geçirýär, ulag geçelgelerini ösdürýär.

Häzirki wagtda Türkmenistan dünýäniň 100-dan gowrak ýurdy bilen daşary ykdysady aragatnaşyklary saklaýar, şonuň netijesinde ýurtda kuwwatly eksport mümkinçiligi emele getirildi.

Uglewodorod toparynyň önümleri (gaz, nebit önümleri), şeýle hem uglewodorod däl pudaklaryň önümleri (elektrik energiýasy, mineral dökünler, dokma we azyk senagatynyň, oba hojalygynyň önümleri) ozalkylary ýaly, ýurduň eksportynda düzüm emele getiriji harytlar bolup galýar. Soňky ýyllarda ýurduň daşary söwda dolanyşygynda ýoka-

⁶³ Türkmenistanyň Statistika baradaky döwlet komiteti

⁶⁴ «Türkmenaragatnaşyk» agentligi

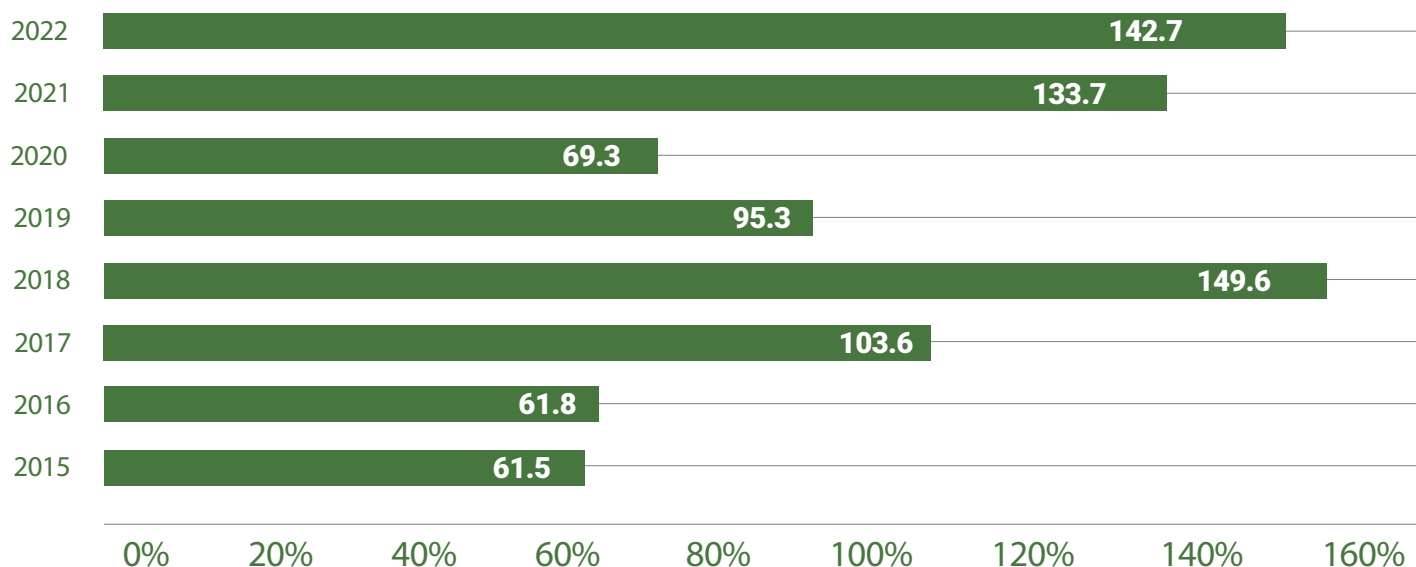
ry goşulan gymmaty bolan önümleriň eksport möçberleriniň görnüşleri ep-esli giňeldi. Ýurdumyzyň senagatynyň döredilen önümçilik kuwwatlyklary senagatyň we agrosenagat toplumynyň pudaklarynyň köpüsiniň önümlerini uly möçberlerde eksport etmäge mümkinçilik berýär.

Dünýä maliýe çökgünligi sebäpli energiýa serişdeleriniň bahasynyň pese gaçmagy bilen bagly, şeýle hem 2020-nji ýylda söwda zynjyrlaryň bozulmagy eksport möçberleriniň azalmagyna getirdi, 2021-nji ýylda eksport möçberleri öňki ýagdaýyna geldi we 2020-nji ýyldaky derejeden 33,7% ýokary boldy. 2022-nji ýylda 2021-nji ýyl bilen deňeşdirilende eksport 42,7% artdy we 12,7 mlrd amerikan dollaryna deň boldy (57-nji surat).⁶⁵

Türkmenistanyň daşary ykdysady işini mundan beýläk hem kämilleşdirmek we

diwersifikasiýalaşdyrmak, milli haryt öndürijileriň bäsdeşlige ukyplylygyny ýokarlandyrmak maksady bilen, 2019-njy ýylda «Türkmenistanyň daşary ykdysady işini ösdürmegiň 2020–2025-nji ýyllar üçin Maksatnamasy», 2021-nji ýylda «Türkmenistanyň 2021–2030-njy ýyllar üçin daşary söwda Strategiýasy» kabul edildi. Onda ýurda daşary ýurt maýasyny çekmek, milli ykdysadyýetiň önümçilik we eksport mümkinçiligini güýçlendirmek, ýurduň şu ugurdaky kanunçylygyny öňdebaryjy tejribä we BSG-niň kadalaryna laýyklykda kämilleşdirmek boýunça anyk ädimler kesgitlendi.

Söwdany we maýa goýumlary höweslendirmek, türkmen öndürijileriniň daşarky bazarlardaky orunlaryny pugtalandyrmak maksady bilen, 2020-nji ýylyň iýulynda Türkmenistan BSG-de synçy derejesini, 2022-nji ýylda bolsa, BSG-na goşulýan ýurt («işjeň synçy»)

57-nji surat. Eksportyň ösüş depgini, %

⁶⁵ Türkmenistanyň Statistika baradaky döwlet komiteti

hukugyny aldy. Türkmenistanyň BSG-e girmegi bilen baglanyşykly meseleleri öwrenmek boýunça Hökümetara topar döredildi, ol BSG-e bilen özara hereket etmegiň ähli jähtlerine ýurduň milli bähbitlerine laýyk gelýändigini babatyn-da seredýär.

Döwlet bilen hususy bölegiň netijeli hyzmatdaşlygy

DÖM-i gazanmagyň möhüm ugurlarynyň biri hem hususy bölegiň durnukly ösüşi bolup durýar. Bu ýerde hem döwlet-hususy hyzmatdaşlyk (DHH) arkaly maliýeleşdirmegiň garyşyk gurallary we mehanizmleri barha ýokary derwaýyslyga eýe bolýar, goşmaça maliýe serişdelerini çekmek maksady bilen, muny hususy bölegiň gysga möhletli gatnaşmagyna gözükdirilmedik uzak möhletli hyzmatdaşlyk hökmünde häsiýetlendirip bolar.

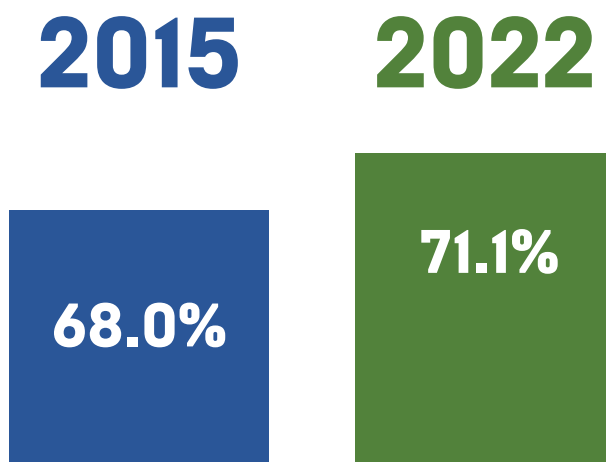
Amatly telekeçilik ýagdaýyny döretmek maksady bilen, 2021-nji ýylda «Döwlet-hususy hyzmatdaşlygy haýynda» Türkmenistanyň Kanuny kabul edildi, ol döwlet-hususy hyzmatdaşlygyň hukuk esasyny kesgitleýär, şeýle hem telekeçiligiň dürli taslamalara gatnaşmagyny höweslendirmäge gönükdirilendir.

2021-nji ýylyň noýabrynda «Döwlet emlägini ynançly dolandyrmak hakyn-da» Türkmenistanyň Kanuny kabul edildi, ol döwlet emlägini ynançly dolandyrmaga bermegiň maksatlaryny, usullaryny we tertibini kesgitleýär, bu

işde emläk eýesi bilen ynanylan dolandyryjynyň arasynda ýüze çykýan hukuk gatnaşyklaryny düzgünleşdirýär.

Ýurduň innowasion ösüşinde hususy bölegiň paýyny artdyrmak, bazar gatnaşyklaryny giňeltmek, döwletiň we hususy bölegiň hyzmatdaşlygyny işjeňleşdirmek, şeýle hem ykdysadyýetiň durnukly ösüşini üpjün etmek maksady bilen, 2021-nji ýylyň fewralynda «Türkmenistanda 2021–2025-nji ýyllarda döwletiň gatnaşmagyndaky kärhanalary dolandyrmak we özgertmek boýunça Strategiýasy» kabul edildi.

Bu çäreleriň ählisi ykdysadyýetiň pudaklarynda hususy bölegiň gatnaşma paýyny giňeltmäge mümkinçilik berdi, 2022-nji ýylda bu paý JIÖ-de 71%-den geçdi (ýangyç energetika toplumyny hasaba almazdan) (58-nji surat).

58-nji surat. JIÖ-niň möçberinde döwlete dahylsyz bölegiň paýy ýangyç energetika toplumyny hasaba almazdan), %⁶⁶

⁶⁶ Türkmenistanyň Statistika baradaky döwlet komiteti

Ýokary hilli, derwaýys we dogry maglumatlaryň elýeterliligini ýokarlandyrmak

DÖM-i gazanmak – bu bir ölçege getirilen we sazlaşdyrylan maglumatlar ulgamyna esaslanýan milli, sebitleýin we global özara hereket etmek bolup durýar. Türkmenistanda DÖM-iň gazanylyşyna gözegçilik etmek boýunça esasy orun DÖM-iň bitewi maglumatlar binýadyny dolandyryýan Türkmenistanyň Statistika baradaky döwlet komitetine deňişlidir.

Ýokary hilli, derwaýys we dogry birleşdirilmedik maglumatlaryň elýeterliligini ýokarlandyrmak maksady bilen Türkmenistanyň Statistika baradaky döwlet komiteti tarapyndan hasabatlylyk formalaryny kämilleşdirmek, DÖM-i has gowy hilli ölçemegi üpjün edýän täze usulyýetlere we sanly tehnologiýalara geçmekligi goşmak bilen, dürli çäreler geçirilýär.

DÖM-na gözegçilik üçin möhüm maglumat çeşmeleri öý hojalyklaryna gözegçilik, işçi güýjüne gözegçilik, Köp görkezijili klaster gözegçiligi (MICS) we beýleki gözegçilikler bolup durýar. 2022-nji ýylyň dekabrynda Türkmenistanda ilatyň we ýaşaýyş jaý gorunyň uçdantutma ýazuwy geçirildi, 2023-nji ýylda bolsa MICS gözegçiliginiň 7-nji tapgyryny geçirmek meýilleşdirilýär. Şu gözegçilikleriň barşynda esasy almatlar (jynsy, ýaşy, geografik ýagdaýy, bilimi, girdeji derejesi, milleti) boýunça bölmek bilen, DÖM-iň birnäçe gözegçiliklerini hasaplamak üçin peýdalanyljak maglumatlar ýygnaýlar.

2019–2022-nji ýyllarda öňegidişlik:

- 2020-nji ýylda Türkmenistan tarapyndan Owganystan Yslam Respublikasyna 2020–2022-nji ýyllarda ynsanperwer kömegini bermek boýunça Maksatnamasy kabul edildi.
- Türkmenistanyň daşary ykdysady işini ösdürmegiň 2020–2025-nji ýyllar üçin Maksatnamasy durmuşa geçirilýär.
- 2020-nji ýylyň iýulynda Türkmenistan Bütindünýä söwda guramasyna synçy bolup girdi, 2022-nji ýylyň fewralynda bolsa Baş Geňeş tarapyndan Türkmenistanyň BSG-e girmek baradaky arzasyna seredilenden soň ýurt BSG-e goşulýan ýurt statusyny aldy.
- 2021-nji ýylda ýurt Türkmenistanyň 2021–2030-njy ýyllar üçin daşary söwda Strategiýasyny durmuşa geçirmäge girişdi.
- 2021-nji ýylda «Döwlet emlägini ynançly dolandyrmak hakynda» Türkmenistanyň Kanuny kabul edildi, ol döwlet emlägini ynançly dolandyrmaga bermegiň maksatlaryny, usullaryny we tertibini kesgitleýär.
- «Döwlet-hususy hyzmatdaşlygy hakyn-da» Türkmenistanyň Kanunyň hem-de 2021-nji ýylyň fewralynda kabul edilen «Türkmenistanda 2021–2025-nji ýyllarda döwletiň gatnaşmagyndaky kärhanalary dolandyrmak we özgertmek boýunça Strategiýanyň» netijesinde ýurduň innowasion ösüşinde hususy böle-

giň paýy kem-kemden artdyrylýar, bazar gatnaşyklary giňelýär, döwletiň we hususy bölegiň hyzmatdaşlygy işjeňleşýär.

- 2022-nji ýylda Türkmenistanda ilatyň we ýaşayyş jaý gorunyň uçdantutma ýazuwy geçirildi, ol DÖM-iň köp görkezijilerine gözegçilik etmek üçin esas bolar.
- 2023-nji ýylyň 24-nji fewralynda Nýu-Yorkda Birleşen Milletler Guramasynyň Baş Assambleýasynyň 77-nji sessiýasynyň 60-njy mejlisinde Türkmenistanyň başlangyjy boýunça «Birleşen Milletler Guramasynyň Merkezi Aziýa üçin önüni alyş diplomatiýasy boýunça sebitleýin merkeziniň orny» Kararnamasy biragyzdan kabul edildi.
- Türkmenistanyň Senagatçylar we telekeçiler birleşmesi bilen Türkmenistanda Birleşen Milletler Guramasynyň arasyn-da 2030-njy ýyla çenli döwürde durnukly ösüş ulgamynda Gün tertibini we onuň Türkmenistanda durnukly ösüş maksatlaryny durmuşa geçirmekde hyzmatdaşlyk barada özara düşünişmek hakynda Ähtnama gol çekildi.

17 DÖM-i durmuşa geçirmek boýunça mundan beýläkki ädimler:

Türkmenistan salgytlary we beýleki girdejileri ýygnamak boýunça milli mümkinçilikleri ýokarlandyrmagyň hasabyna içerki çeşmelerden serişdeleri jemlemek boýunça çäreleri dowam etdirer. Şu maksat bilen, halkara guramalary we maliýe institutlary bilen bilelikde, Türkmenistanyň salgyt-býujet, buhgalterçilik hasaba alnyşy we maliýe hasabatlylygy

ulgamynda kanunçylygyny kämilleşdirmek meýilleşdirildi.

Kärhanalaryň we ilatyň ýokary tizlikli internete we kommunikasiýa ulgamlaryna elýeterlilikini giňeltmek boýunça çäreler görüldi, şeýle hem gowy hilli telekommunikasiýa hyzmatlaryny etmek maksady bilen, ikinji aragatnaşyk hemrasy ny ulanmaga bermek meýilleşdirildi.

Türkmenistanyň daşary ykdysady işini 2020–2025-nji ýyllarda ösdürmek boýunça maksatnamanyň çäklerinde ulag-kommunikasiýa ulgamyny ösdürmek, döwrebap logistika merkezlerini, şeýle hem ýurtda hususy, bilelikdäki we daşary ýurt kärhanalaryny ösdürmek üçin zerur bolan amatly maýa goýum gurşawyny döretmek boýunça çäreler durmuşa geçiriler.

Eksporta gözükdirilen senagata we importyň ornuny tutýan önümçiliklere ýardam etmek maksady bilen, daşary ykdysady işiň halkara tejribesini we bazar gatnaşyklary ýörelgesini hasaba alyp, maliýe-ykdysady, dolandyryş we hukuk gurşawyny (syýahatçylyk hyzmatlary, ätiýaçlandyryş we bank hyzmatlary, şeýle hem beýleki ugurlar boýunça) özgertmek geçiriler.

Ýurduň sanly ykdysadyýete geçmek boýunça bellenen strategik maksatlary nazara almak bilen, Türkmenistan ýokary tehnologiýalary we innowasiýalary işläp taýýarlamak, bermek we özleşdirmek babatynda hyzmatdaşlygy dowam etdirer.

Maglumatlaryň elýeterlilikini we gowy hilini üpjün etmek üçin milli statistikanynyň mümkinçiliklerini ýokarlandyrmak ulgamynda halkara hyzmatdaşlygyny güýçlendirmäge aýratyn üns berler.

5. NETIJE WE DURNUKLY ÖSÜŞ MAKSATLARYNY GAZANMAKDA MUNDAN BEÝLÄKKI ÄDIMLER

Türkmenistanyň Ikinji Meýletin milli syny birinji Synyň hödürlenlen pursadyn-dan (2019 ý.) bäri DÖM-i gazanmakda bar bolan öňegidişlige baha bermäge, şeýle hem olar babatynda täze derwaýys wehimleri we durnukly çözümleri ýüze çykarmaga mümkinçilik berdi.

Häzirki wagtda döwlet edaralary, Mejlis, işewür toparlary, akademiýa we raýat jemgyýetleriň arasynda DÖM-i gazanmagyny üpjün etmek üçin Türkmenistanda institusional gurluşy ornaşdyryldy we netijeli hereket edýär.

Dünýä ykdysadyýetiniň durnuksyzlygyna we XXI asyryň ikinji on ýyllygynda ýüze çykan wehimlere garamazdan, durnukly ykdysady ösüşi saklap galmak we mundan beýläk hem dowam etdirmek maksady bilen, Türkmenistan özüniň milli ösüş strategiýasyny amala aşyrýar.

Türkmenistanyň Hökümeti milli syýasatyň sosial ugruny çuňlaşdyrmak we ýurduň deňagramly ösüşini üç ugurda – durmuş, ykdysady we daşky gurşawda «hiç kimi çetde goýmaly däl» ýörelgesine laýyklykda giňişleýin çäreleri görýär.

Türkmenistanyň durnukly ösüş ugry «Berkarar döwletiň täze eýýamynyň Galkynyşy: Türkmenistany 2022–2052-nji ýyllarda durmuş-ykdysady taýdan ösdürmegiň Milli maksatnamasynda» beýan edildi:

Türkmenistanyň uzak möhletli esasy ileri tutulýan ugurlary şular bolup durýar:

– Türkmenistanyň milli ykdysadyýetiniň sazlaşykly we durnukly ösüşini üpjün etmegiň täze modelini döretmek;

– ýurduň azyk we ykdysady howpsuzlygyny üpjün etmek;

– ilatyň durmuş taýdan goraglylygyny güýçlendirmek, raýatlaryň durmuş babatda abadan we bagtly ýaşaýşyny üpjün etmek;

– döwletiň maýa goýum syýasatynyň netijeliligini ýokarlandyrmak;

– senagat-innowasion ösüşiň strategik ugurlaryny kesgitlemek we bäsdeşlige ukyply ykdysadyýeti döretmek;

– işewürligi, şol sanda kiçi we orta telekeçiligi ösdürmek;

– döwlet-hususy hyzmatdaşlygyny häzirki zaman talaplaryna laýyklykda gurmak;

– ykdysadyýeti sanlylaşdyrmagyň ugurlaryny kesgitlemek;

– döwletiň hukuk we institusional gurluşyny özgertmek;

– netijeli sebit syýasatyny durmuşa geçirmek;

– ekologiýa syýasatyny we «ýaşyl ykdysadyýet» syýasatyny durmuşa geçirmek.

Ýurtda uzak möhletleýin ileri tutulýan ugurlary durmuşa geçirmegiň netijeliligini ýokarlandyrmak üçin orta möhletli maksatnamalaýyn resminamalaryny durmuşa geçirmek arkaly döwürleýin çäreler görüýär. Şeýlelik bilen, 2030-njy ýyla çenli Durnukly ösüş Gün tertibiniň maksatlary we wezipeleri Türkmenistanyň durmuş-ykdysady ösüşiniň ileri tutulýan ugurlaryna gabat gelýär. Bu ileri tutulýan ugurlar Türkmenistanyň Prezidentiniň ýurdumyzy 2022–2028-nji ýyllarda durmuş-ykdysady taýdan ösdürmegiň Maksatnamasynyň we beýleki mak-

satnamalaýyn resminamalarynyň ösüşiniň esasy düýän ilatyň hal-ýagdaýynyň ýokarlandyrylmagyna, durmuş goragynyň gowulandyrylmagyna, saglygy goraýşyna, inklýuziw bilimine, daşky gurşawy goramak ulgamlaryny kämilleşdirmäge gönükdirilendir.

Görülen çäreleriň netijesinde DÖM-i durmuşa geçirmekde Türkmenistanyň güýçli taraplary:

- ilatyň ähli gatlaklarynyň saglygy goraýşa we bilime elýeterliligi;
- ilatyň durmuş goraglylygynyň esasy derejesini üpjün etmek;
- ýurduň ilatly ýerlerini hemme ýerde elektrikleşdirmek we gazlaşdyrmak.

Şeýle hem Türkmenistan deňagramly ykdysady ösüşi üpjün etmekde, bazar gatnaşyklaryny ösdürmekde, ykdysady pudaklaryň bäsdeşlige ukyplylygyny ýokarlandyrmakda we daşary ykdysady orunlary berkitmekde möhüm netijeleri gazandy.

DÖM-i durmuşa geçirmekde gözegçilige we durnukly ösüş meseleleriniň seljermesine uly ähmiýet berilýär. DÖM-i durmuşa geçirmekde gözegçilik etmegiň mehanizmi DÖM-iň gazananlaryna göz aýlamak, gowşak taraplary ýüze çykarmak we geljekki işleri meýilleşdirmek üçin giňişleýin çemeleşmäni üpjün edýär. Gözegçiligiň netijelerini göz önünde tutup, Türkmenistan ykdysadyýetiň ähli pudaklarynda durnukly ösüşi, maýa goýum işjeňligini, sebitleýin deňagramly ösüşi, sanly çözgütleri girizmegi, durmuş goraglylygy üpjün etmegi we ýurduň ilatynyň hal-ýagdaýyny ýokarlandyrmaga gönükdirilen çärelerini «hiç kimi çetde goýmaly däl» ýörelgesine laýyklykda durmuşa geçirmegini dowam etdirýär.

Durnukly ösüş meselelerini durmuşa geçirmegiň netijeliligini mundan beýläk ýokarlandyrmak üçin ulgamlaryň çäreleriň görülmegini talap edýär. Şunuň bilen baglylykda, Türkmenistan strategik meýilleşdirmek boýunça işi güýçlendirer, ol orta möhletli býujete geçmegi we maksatnamalaýyn býujet formatyny girizmegi göz önünde tutýar. Maksatnamalaýyn býujete geçmek maliýe serişdeleri bilen DÖM-e laýyklykda milli ileri tutulýan ugurlaryň özara baglanyşygyny üpjün etmek bilen bilelikde bolup geçer diýlip meýilleşdirilýär.

Ýurduň esasy ileri tutulýan ugurlaryna laýyklykda, Türkmenistanyň Hökümeti Maliýeleşdirmegiň toplumlaýyn milli mehanizmini döretmek üçin, durnukly ösüşiň çäginde maksatlaryň milli maliýeleşdirilmeginiň strategiýasyna uly ähmiýet berýär. Bu döwlet meýilleşdiriş ulgamyna baglanyşdyrmak bilen, býujeti netijeli orta möhletli meýilleşdirmäge yzygiderli we ulgamlaryň geçmeklige, döwlet we hususy serişdeleri jemlemäge bitewi çemeleşmäni işläp taýýarlamağa, şeýle hem hökümetiň, hususy bölegiň we raýat jemgyýetiniň arasynda dialogy pugtalandyrmaga ýardam eder.

Önümçilik we durmuş amatlyklaryny, «ýaşyl» ykdysadyýeti ösdürmek maksatnamalarynda maýa goýumlar, hususy çeşmeleriň hasabyna kiçi we orta telekeçiligi maliýeleşdirmek babatynda döwlet-hususy hyzmatdaşlyk syýasaty güýçlendiriler.

Ýokarda görkezilen çäreleri durmuşa geçirmegiň netijeliligi maglumatlaryň hiline bagly bolar, şonuň bilen baglylykda, milli strategik mümkinçiligi we Türkmenistanda DÖM-iň maglumatlar binýadyny kämilleşdirmek boýunça işler dowam etdiriler.

1-NJI GOŞUNDY. Türkmenistanda 2019-njy ýyldan soň kabul edilen Maksatnamalaýyn resminamalaryň sanawy

Türkmenistanyň seýsmik taýdan howply zolaklarynda seýsmik töwekgelçiligi peseltmek maksatnamasyny we ony amala aşyrmak boýunça ýerine ýetirilmeli çäreleriň meýilnamasy.

Türkmenistanyň Prezidentiniň ýurdumyzy 2019–2025-nji ýyllarda durmuş-ykdysady taýdan ösdürmegiň Maksatnamasy.

Howanyň üýtgemegi barada Türkmenistanyň Milli strategiýasy.

Türkmenistanda 2019–2030-njy ýyllar üçin wirusly gepatite garşy gözegçilik çärelerini güýçlendirmek boýunça strategik meýilnama.

Türkmenistanda saglygy goraýşyň milli maglumatlar ulgamyny ösdürmegiň 2019–2025-nji ýyllar üçin strategiýasy.

Raýat goranyşy çygyryndaky döwlet syýasatynyň esasy ugurlaryny 2019–2030-njy ýyllar aralygynda durmuşa geçirmegiň Döwlet maksatnamasy.

«Altyn asyr» Türkmen kölüniň sebitini 2019–2025-nji ýyllarda özleşdirmegiň Konsepsiýasy.

Türkmenistanda ýaşlary zähmet bazaryna uýgunlaşdyrmagyň we olaryň iş bilen üpjünçiligini kämilleşdirmegiň Maksatnamasy.

Türkmenistanyň Döwlet haryt-çig mal biržasynyň işini kämilleşdirmegiň 2020–2025-nji ýyllar üçin Strategiýasy.

Türkmenistanyň daşary ykdysady işini ösdürmegiň 2020–2025-nji ýyllar üçin Maksatnamasy.

Türkmenistanyň ilatynyň sagdyn iýmitlenmegi boýunça 2020–2025-nji ýyllar üçin Milli maksatnama.

Türkmenistanda ylym ulgamyny 2020–2025-nji ýyllarda sanly ulgama geçirmegiň Maksatnamasy.

Türkmenistanda çaganyň irki ösüşi boýunça 2020–2025-nji ýyllar üçin Milli strategiýa.

Türkmenistanda çaganyň irki ösüşini we mekdebe taýýarlygyny ösdürmek babatda 2020–2025-nji ýyllarda mekdebe çenli çagalar edaralarynyň işini kämilleşdirmegiň Maksatnamasy.

Dünýä ykdysadyýetinde emele gelen çylşyrymly ýagdaýlaryň ýurduň ykdysadyýetine ýetirýän täsirlerini peseltmek hem-de milli ykdysadyýeti durnukly ösdürmek boýunça 2020–2021-nji ýyllar üçin Milli maksatnama.

Türkmenistanda ýiti ýokanç keseliniň pandemiýasyna garşy dessin durmuş-ykdysady çäreleriň Meýilnamasy.

Türkmenistanda himiýa ylmyny we tehnologiýalaryny toplumlaýyn ösdürmegiň 2021–2025-nji ýyllar üçin Döwlet maksatnamasy.

Türkmenistanda şypahana ulgamyny ösdürmek boýunça 2021–2025-nji ýyllar üçin Milli maksatnama.

Türkmenistanda tebigy we takyk ylmy ugurlara degişli dersleri okatmagy kämilleşdirmegiň Konsepsiýa.

Türkmenistanyň intellektual eýeçilik ulgamyny ösdürmegiň 2021–2025-nji ýyllar üçin Maksatnamasy.

Türkmenistanda 2030-njy ýyla çenli gaýtdan dikeldilýän energetikany ösdürmek boýunça Milli strategiýa.

Türkmenistanda gender deňligi boýunça 2021–2025-nji ýyllar üçin Hereketleriň Milli Meýilnama.

Türkmenistanyň energetika diplomatiýasyny ösdürmegiň 2021–2025-nji ýyllar üçin Maksatnamasy.

Türkmenistanda ýaşlar baradaky döwlet syýasatynyň 2021–2025-nji ýyllar üçin Döwlet maksatnamasy.

Türkmenistanda 2021–2025-nji ýyllarda bedenterbiýäni we sporty goldamagyň hem-de ösdürmegiň Maksatnamasy.

Türkmenistanda 2021–2025-nji ýyllarda döwletiň gatnaşmagyndaky kärhanalary dolandyrmak we özgertmek boýunça Strategiýa.

Türkmenistanda 2019–2025-nji ýyllarda sanly ykdysadyýeti ösdürmegiň Konsepsisiýasy.

Türkmenistanyň 2021–2030-njy ýyllar üçin daşary söwda Strategiýasy.

Türkmenistanda 2021–2025-nji ýyllarda inçekelele netijeli gözegçiligi üpjün etmek boýunça Milli maksatnama.

Türkmenistanyň Prezidentiniň «Saglyk» Döwlet maksatnamasy.

Türkmenistanyň ýiti ýokanç kesele garşy taýýarlygyny we dessin çäreleriň görülmegini üpjün etmegiň Meýilnamasy.

Türkmenistanda ilatyň kesellere garşy göreşmek ukybyny ýokarlandyrmak boýunça 2021–2025-nji ýyllar üçin Milli maksatnama.

Türkmenistanda adam hukuklary boýunça 2021–2025-nji ýyllar üçin Hereketleriň milli Meýilnamasy.

Türkmenistanda eneleriň we çagalaryň saglygyny goramak boýunça «Sagdyn ene – sagdyn çaga – sagdyn geljek» atly 2021–2025-nji ýyllar üçin Milli strategiýa.

Türkmenistanyň 2021–2025-nji ýyllar üçin Milli tokaý maksatnamasy.

Türkmenistanda ýokanç däl keselleriň önüni almak we olaryň garşysyna göreşmek boýunça 2021–2025-nji ýyllar üçin Milli strategiýa.

Türkmenistanyň 2021–2025-nji ýyllar üçin Aral Milli maksatnamasy.

Dünýä ykdysadyýetindäki çylşyrymly ýagdaýlaryň ýurduň ykdysadyýetine ýetirýän täsirlerini peseltmek hem-de milli ykdysadyýeti durnukly ösdürmek boýunça 2022-nji ýyl üçin Maksatnama.

Türkmenistanyň Prezidentiniň ulag diplomatiýasyny ösdürmegiň 2022–2025-nji ýyllar üçin Maksatnamasy.

Türkmenistanda ösümlikleri goramagyň 2022–2025-nji ýyllar üçin Döwlet maksatnamasy.

Ýurdumyzy 2022-nji ýylda durmuş-ykdysady taýdan ösdürmegiň Maksatnamasy.

Berkarar döwletiň täze eýýamynyň Galkynyşy: Türkmenistany 2022–2052-nji ýyllarda durmuş-ykdysady taýdan ösdürmegiň Milli maksatnamasy.

Türkmenistany temmäkiden azat ýurda öwürmek boýunça 2022–2025-nji ýyllar üçin Milli maksatnama.

Milli taryhy-medeni mirasyň obýektlerini aýap saklamagyň, goramagyň, öwrenmegiň hem-de olara syýahatçylary çekmegiň 2022–2028-nji ýyllar üçin Döwlet maksatnamasy.

Türkmenistanyň Prezidentiniň obalaryň, şäherçeleriň, etraplardaky şäherleriň we etrap merkezleriniň ilatynyň ýaşaýyş-durmuş şertlerini özgertmek boýunça 2028-nji ýyla çenli döwür üçin Milli maksatnamasy.

Türkmenistanyň Prezidentiniň ýurdumyzy 2022–2028-nji ýyllarda durmuş-ykdysady taýdan ösdürmegiň Maksatnamasy.

Türkmenistanda 2022–2028-nji ýyllar aralygynda býujet ulgamynda özgertmeleri geçirmek boýunça çäreleriň Meýilnamasy.

Türkmenistanda seýsmologiýa ylmyny toplumlaýyn ösdürmegiň 2022–2028-nji ýyllar üçin Döwlet maksatnamasy.

Ýurdumyzy 2023-nji ýylda durmuş-ykdysady taýdan ösdürmegiň Maksatnamasy.

Türkmenistanda «D» witamini bilen bagly önüni alyş çärelerini ýokarlandyrmak boýunça 2023–2028-nji ýyllar üçin Strategiýa.

Türkmenistanda ilatyň saglyk abadançylygyny üpjün etmek boýunça 2023–2028-nji ýyllar üçin Milli maksatnama.

2-NJI GOŞUNDY. TÜRKMENISTANYŇ MILLI DÖM GÖRKEZIJILERINIŇ STATISTIKASY

Wезипеси	Гörke- zijiňiň görnüş-i	DÖM-iň görkezijisi	Ölçeg birliги	2015 ý.	2016 ý.	2017 ý.	2018 ý.	2019 ý.	2020 ý.	2021 ý.	2022 ý.	Bellik
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13

1-nji maksat. Garyplygynyň ähli görnüşlerini hemme ýerde ýok etmek

1.3. Milli derejede, iň pes derejeleri bellemegi goşmak bilen, hemmeler üçin durmuş goragynyň deňişli ulgamlaryny we çärelerini ornaşdyrmak we 2030-njy ýyla çenli ilatyň garyp we ynyk gatlaqlarynyň düýpli gurşalyp alynmagyny gazanmak	Proksi	1.3.1. Durmuş ulgamynyň iň pes derejeleri/ul-gamlary bilen gurşalyp alnan ilatyň paýy, ýnsy boýunça bölmek, çaga-lary, işsizleri, gartaşan adamlary, maýyplary, göwrelileri, täze doglan çagalary, zähmet şikesini alan, üpjünçiligi pes we ynyk adamlary aýratyn görkezmek bilen:	%									
		Ilatyň umumy sanynda pensiýa alýanlaryň paýy		6,8	7,0	7,2	7,3	7,5	7,6	7,8		
		olardan aýallar:		4,3	4,4	4,5	4,6	4,7	4,8	4,8	4,9	
		Ilatyň umumy sanynda maýyplygy boýunça pensiýa alýanlaryň paýy		0,6	0,6	0,7	0,7	0,7	0,7	0,7	0,7	
		Ilatyň umumy sanynda döwlet kömek puluny alýanlaryň paýy		8,1	8,1	8,0	7,8	7,6	7,2	6,8	6,7	
		olardan aýallar:		7,3	7,3	7,2	7,0	6,7	6,3	6,0	5,8	
		Ilatyň umumy sanynda maýyplygy boýunça döwlet kömek puluny alýanlaryň paýy		1,5	1,6	1,7	1,8	1,8	1,9	1,9	2,0	
		olardan maýyplygy bolan 18 ýaşça çenli çagalar:		0,2	0,3	0,3	0,3	0,3	0,3	0,4	0,4	
		Ilatyň umumy sanynda çaga dogranlygy boýunça döwlet kömek puluny alýanlaryň paýy		2,7	2,6	2,4	2,3	2,1	1,8	1,7	1,7	

Wezipesi	Görkezijiniň görnüşü	DÖM-iň görkezijisi	Ölçeğ birlihi	2015 ý.	2016 ý.	2017 ý.	2018 ý.	2019 ý.	2020 ý.	2021 ý.	2022 ý.	Bellik
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13
1.4. 2030-njy ýyla çenli ähli erkekleriň we aýallaryň, aýratyn hem üpjünçiligi pes we ynyk adamlaryň ykdysady serişdelere deň hukuklarynyň bolmagyny, şeýle hem binyatlyk hyzmatlaryny, ýere we eýeçiligiň beýleki görnüşlerine, miras alynýan emläge eýelik etmegiň we ygtyýar etmegiň, tebigy serişdeleriň, deňişli täze tehnologiýalaryň we az möçberde maliýeleşdirmeği goşmak bilen, maliýe hyzmatlarynyň eýeterligini üpjün etmek	Global	1.4.1. Binyatlyk hyzmatlar eýeter bolan öý hojalyklarynda ýaşayan ilatyň paýy	%	...	82,8	99,9	(MICS-5, 2015/2016 ý.); (MICS-6, 2019 ý.)
1.5. 2030-njy ýyla çenli üpjünçiligi pes we ynyk ýagdaýda bolan adamlaryň ýaşayşda durnuklylygyny ýokarlandyrmak we olaryň howanyň üýtgemegi sebäpli ýüze çykan adatdan daşary hadysalaryň we beýleki ykdysady, durmuş we ekologiýa taýdan özgertermeleriň we betbagtçylyklaryň önünde goragsyzlygyny peseltmek	Global	1.5.1. Gönüden-göni betbagtçylyklaryň netijesinde nam-nyşansyz ýitenleriň we zyýan çekenleriň her 100 000 adama düşýän sany	her 100 000 adama	0	0	0	0	0	0	0	0	
	Global	1.5.2. Betbagtçylyklardan göni ykdysady ýitgiler, dünýäniň jemi içeri önümüne (JIÖ) göterim gatnaşygynynda	%	0	0	0	0	0	0	0	0	
	Global	1.5.3. 2015–2030-njy ýyllar üçin Betbagtçylyklar töwekgelçiligini peseltmek boýunça Sendaý çarçuwaly maksatnamasyna laýyklykda, betbagtçylyklar töwekgelçiligini peseltmegiň milli strategiýalaryny kabul eden we amala aşyrylan ýurtlaryň sany		0	0	0	0					Raýat goranyşy ulgamynda döwlet syýasatynyň esasy ýörelgelerini durmuşa geçirmegiň 2019–2030-njy ýyllar üçin Milli strategiýasy we Milli hereketler meýilnamasy kabul edildi

Wезипеси	Гөрке- зijiнiң гөрнүшi	DÖM-iң гөркезijiси	Öлçег бирлиги	2015 ý.	2016 ý.	2017 ý.	2018 ý.	2019 ý.	2020 ý.	2021 ý.	2022 ý.	Беллик
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13
		1.5.4. Betbagtçylyklar töwekgelçiligini peseltmegiң milli strategiýalaryna laýyklykda betbagtçylyklar töwekgelçiligini peseltmegiң ýerli strategiýalaryny kabul eden we amala aşyran ýerli häkimiýet edarylarynyň sany										
	Global		%	0	0	0	0	100	100	100	100	
1.a. Ösüp barýan ýurtlara, aýratyn hem has gowşak ösen ýurtlara garyplygy onuň ähli görnüşlerinde ýok etmek boýunça maksatnamalary we strategiýalary amala aşyrmak üçin ýeterlik we öňünden kesgitlenilýän serişdeleri bermek üçin köpdürli çeşmelerden, şol sanda ösüş maksatlarynda hyzmatdaşlygy işjeňleşdirmegiң esasynda, ep-esli serişdeleriң jemlenmegini üpjün etmek	Global	1.a.2. Esasy hyzmatlar (bilim, saglygy gorayýş, durmuş taýdan goramak) üçin umumy harajatlar, hökümetiң umumy çykdajylarynyң göterimlerinde aňladylar - hemmesi şol sanda: bilime saglygy gorayýşa durmuş goraglylygyna	%	49,0	58,7	51,2	57,3	61,9	61,4	64,8	67,7*	* Deslapky maglumatlar
				23,1	23,4	21,1	25,2	25,0	28,0	28,8	28,7	
				6,9	7,8	8,9	9,5	9,6	10,1	11,6	10,2	
				19,0	27,5	21,2	22,6	27,3	23,4	24,4	28,8	

Wezipesi	Görke- zijiň görnüşü	DÖM-iň görkezijisi	Ölçeg birlihi	2015 ý.	2016 ý.	2017 ý.	2018 ý.	2019 ý.	2020 ý.	2021 ý.	2022 ý.	Bellik
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13
2-nji maksat. Açlygy ýok etmek, azyk howpsyzlygyny üpjün etmek we ýymitlenmegi gowulandyrmak hem-de oba hojalygynyň durnukly ösüşine ýardam bermek												
2.2. 2030-njy ýyla çenli kem ýmitlenmegiň ähli görnüşlerini ýok etmek, şol sanda 2025-nji ýyla çenli baş ýaş çenli çagalarda ösüş giň galmagyna we hor düşmäge garşy göreşe degişli halkara derejede ylalaşylan maksatlaryň görkezijilere ýetmek we ýetginjek ýaşdaky gyzlaryň, göwreli we emdirýän aýallaryň we gartaşan adamlaryň ýimite bolan zerurlygyny kanagatlandyrmak	Global	2.2.1. Baş ýaş çenli çagalaryň arasynda ösüşde giň galmagyň ýaýraýy (Bütindünýä saglygy go- raýyş guramasy (BSGG) tarapyndan bellenen çagalaryň ösüş kadalaryna laýyklykda, ösüş ýaş gatnaşygynyň median ähmiýetinden ortaça kwadrat gyşarma <2)	%	...	11,5	7,1	(MICS-5, 2015/2016 ý.); (MICS-6, 2019 ý.)
	Global	2.2.2. Baş ýaş çenli çagalaryň arasynda doly derejeli ýymitlenmezligiň ýaýraýy, görnüşine (hor düşmek ýa-da artykmaç agram) bölmek bilen (BSGG tarapyndan bel- lenen çagalaryň ösüş kadalaryna laýyklykda, ösüş ýaş gatnaşygynyň median ähmiýetinden ortaça kwadrat gyşarma >+2 ýa-da <-2)	%	...	4,2	4,1	(MICS-5, 2015/2016 ý.); (MICS-6, 2019 ý.)
	Global	horlanmagyň ýaýramagy artykmaç agramyň ýaýramagy		...	5,9	3,1	

Wезипеси	Гөрке- зijiнiң гөрнүшi	DÖM-iң гөркезijiси	Öлçег бирлиги	2015 ý.	2016 ý.	2017 ý.	2018 ý.	2019 ý.	2020 ý.	2021 ý.	2022 ý.	Беллик
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13
2.5. 2020-nji ýyla çenli tohumlaryň we ekilýän ösümlikleriň, şeýle hem oba hojalyk mallarynyň we öý haywanlarynyň we olaryň degişli ýabany görnüşleriniň genetiki özboluşlylygyny saklap galmagy üçin etmek, şol sanda bu işi milli, sebit we halkara derejelerde tohumlaryň we ösümlikleriň dürlü görnüşdäki banklaryny degişli derejede saklamak we genetiki serişdeleriň we olar bilen baglanyşykly döň bolan bilimlerini elýeterliligini giňeltmäge we halkara derejede ylalaşylan şertlerde olary ulanmaktan alynýan peýdany adalatly we deň esaslarda bilelikde peýdalanmaga ýardam etmek arkaly amala aşyrmak	Global	2.5.1. Azyk öndürmek we oba hojalygy üçin niýetlenen, ýörte obýektlerde saklanyan ýa-da orta möhletli, ýa-da uzak möhletli saklanyan a) ösümlik we b) zoologik gelip çykyş bolan genetiki serişdeleriň mukdary	ösumlik- leriň sort- lary we gidridleri	621	623	625	625	628	628	628	630	
		a) ösümlik gelip çykyş bolan – hemmesi		554	554	556	556	558	558	558	560	
		bugdaý		7	7	7	7	7	7	7	7	
		arpa		3	3	3	3	3	3	3	3	
		greçha		3	3	3	3	4	4	4	4	
		şaly		13	14	14	14	14	14	14	14	
		mekgejöwen		18	19	19	19	19	19	19	19	
		jöwen		17	17	17	17	17	17	17	17	
		soýa		6	6	6	6	6	6	6	6	
		nohut		6	6	6	6	6	6	6	6	
		b) zoologik gelip çykyş bolan – hemmesi										
		şol sanda:										
		gара mallar		3	3	3	3	3	3	3	3	
		dowarlar		2	2	2	2	2	2	2	2	
		düyeler		1	1	1	1	1	1	1	1	
2.a. Ösüp barýan ýurtlarda, aýratyn hem gowşak ösen ýurtlarda oba hojalyk önümçiliginiň kuwwatyny pugtalandyrmak maksady bilen, oba etraplarynyň amatlyklaryna, oba hojalyk boýunça ylmy barlaqlara we oba hojalyk bilimlerini wagyz etmäge, tehnologiýalary işläp taýýarlamağa, ekinleriň we mallaryň genetiki banklaryny döretmäge gönükdirilýän maýa goýumlaryň möçberini artyrmak, şol sanda halkara hyzmatdaşlygyny giňeltmegiň netijesinde artyrmak	Global	2.a.1. Oba hojalygyna gönükdirilenlik indeksi, ol döwlet çykdajalarynyň guruluş düzümi boýunça kesgitlenýär	koeffisi- ýent	0,30	0,27	0,14	0,22	0,32	0,25	0,23	...	* Deslapky maglumatlar
		Döwlet çykdajalarynda o/h üçin çykdajalaryň paýy		2,8	2,8	1,5	2,4	3,5	2,9	2,7	...	
		JfÖ-de oba hojalygynyň paýy		9,30	10,50	11,10	11,00	10,80	11,50	11,80	11,60*	
				%	%	%	%	%	%	%	%	

Wepisesi	Görke- zijiñ görnüşü	DÖM-iñ görkezijisi	Ölçeğ birliğı	2015 ý.	2016 ý.	2017 ý.	2018 ý.	2019 ý.	2020 ý.	2021 ý.	2022 ý.	Bellik
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13
3-nji maksat. Sagdyn durmuşy üpjün etmek we hemmeler üçin islendik ýaşda abadançylyga ýardam etmek												
3.1. 2030-njy ýyla çenli eneleriň ölümi sanynyň global koeffisientiniň janly doglan her 100 000 çaga düşýän görkezijisini 70-den pes halata çenli azaltmak	Global	3.1.1. Eneleriň ölüminiň koeffisiyenti	täze doglan her 100 müň çaga	3,0	3,6	4,4	4,6	2,9	2,4	2,5	1,7	
	Global	3.1.2. Hünärlü lukmançylyk işgärleriniň gatnaşmagynda doglan çagalaryň paýy	%	99,9	100,0	99,9	99,9	99,9	99,9	99,9	99,7	
3.3. 2030-njy ýyla çenli SPID-iň, inçekeseliň, gyzdyrmanyň we ýeterlik üns berilmeýän tropiki keselleriň ýaýramagynyň soňuna çykmak we sarygetirmä, suwuň üstünden geçýän kesellere we beýleki ýokanç kesellere garşy göreşmegi üpjün etmek	Global	3.3.2. Inçekel bilen kesellemeiň her 100 000 adama düşýäni – hemmesi	ilatyň her 100 müň ýagdaýy	38,2	35,2	34,1	34,1	32,9	29,5	29,3	29,9	
		şol sanda çäkler boýunça:										
		şäher		30,2	37,4	37,2	36,8	34,0	30,7	28,6	31,3	
		oba		44,5	33,2	31,3	31,8	32,0	28,5	29,9	28,7	
		şol sanda jynsy boýunça:										
		Erkek		45,0	41,0	40,2	40,2	38,7	33,8	34,4	34,4	
		Aýal		31,5	29,3	28,1	28,1	27,2	25,2	24,2	25,6	
	Global	3.3.3. Her müň adama hasaplananda gyzdyrma bilen keselleme – hemmesi	ilatyň her 1000 adama	0	0	0	0	0	0	0	0	
		şol sanda çäkler boýunça:										
		şäher		0	0	0	0	0	0	0	0	
		oba		0	0	0	0	0	0	0	0	
		şol sanda jynsy boýunça:										
		erkek		0	0	0	0	0	0	0	0	
		aýal		0	0	0	0	0	0	0	0	

Wepisesi	Görkezijiniñ görnüşü	DÖM-iñ görkezijisi	Ölçeg birligi	2015 ý.	2016 ý.	2017 ý.	2018 ý.	2019 ý.	2020 ý.	2021 ý.	2022 ý.	Bellik
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13
		3.3.4. Her 100 000 adama hasaplanylnda B gepatiti bilen keselleme – hemmesi*		0,6	0,3	0,4	0,5	0,5	0,1	0,03	0,1	
	Global	şol sanda çäkler boýunça:	ilatnyň her 100 müň adama									*harby gullukçysyz
		şäher		1,2	0,6	0,8	1,0	0,2	0,1	0,1	0,3	
		oba		0,1	0,1	0	0	0	0,03	0	0	
		şol sanda jynsy boýunça:										
		erkek		1,1	0,6	0,7	0,8	0,7	0,2	0,1	0,2	
		aýal		0,1	0,03	0,1	0,1	0,2	0,1	0,0	0,03	
		3.5.2. Alkogolyň aş ulanylmagy (15 ýaşdan başlap ilatnyň jan başyna alkogolyň sarp edilişiniň milli aýratnyklaryna laýyklykda kesgitlenýär) senenama ýylynda arassa alkogolyň litrlinde – hemmesi	ilatnyň jan başyna düşýän litr	8,6	4,8	2015 ý. – STEPS maglumatlary – 2013 ý.
	Global	şol sanda çäkler boýunça:										2018 ý. – STEPS maglumatlary – 2018 ý.
		şäher		8,4	
		oba		8,8	Indiki STEPS gözegçiligi 2023-njy ýylda geçiriler.
		şol sanda jynsy boýunça:					...					
		erkek		15,4	8,1	
		aýal		1,2	1,4	
		3.6.1. Ýol-ulag hadysalarynyň netijesinde ölümlilik – hemmesi		2,2	2,3	2,1	1,8	1,4	1,6	1,7	1,5	
	Global	şol sanda çäkler boýunça:	ilatnyň her 100 müň adama									
		şäher		2,5	2,2	2,4	1,8	1,3	2,1	2,2	1,7	
		oba		1,9	2,3	1,9	1,8	1,5	1,3	1,3	1,4	
		şol sanda jynsy boýunça:										
		erkek		3,2	3,6	3,5	3,1	2,4	1,5	3	2,5	
		aýal		1,1	0,9	0,8	0,5	0,5	0,2	0,5	0,5	
		3.6. 2030-njy ýyla çenli bütün dünýäde ýol-ulag hadysalarynyň netijesinde ölümleriň we şikes almalaryň sanyny iki esse azaltmak										

Wezipesi	Görke- zijiñ görnüşü	DÖM-iñ görkezijisi	Ölçeg birliğı	2015 ý.	2016 ý.	2017 ý.	2018 ý.	2019 ý.	2020 ý.	2021 ý.	2022 ý.	Bellik
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13
3.7. 2030-njy ýyla çenli seksual we reproduktiv saglygy goramak boýunça hyzmatlaryň, şol sanda maşgalany meýilleşdirmek boýunça hyzmatlaryň ählumumy elýeterligini üpjün etmek, maglumat we aň-bilim bermek hem-de milli strategiýalarda we maksatnamalarda reproduktiv saglygy goramak meselelerini hasaba almak	Global	3.7.1. Maşgalany meýilleşdirmek boýunça talaplary häzirkî zaman usullary bilen kanagatlandyryýan reproduktiv ýaşdaky (15 ýaşdan 49 ýaşa çenli) aýallaryň paýy	%	...	80,5	79,6	
		3.7.2. Yetginjek gyzlaryň (15-den 19 ýaş) arasynda çaga dogluşynyň şu ýaş toparyndaky her 1000 yetginjek gyza düşýän sany – hemmesi		37,5	31,3	28,0	26,3	24,5	21,8	21,4	22,9	(MICS-5, 2015/2016 ý.); (MICS-6, 2019 ý.)
	Global	şol sanda çäkler boýunça:	ýetginjek gyzlaryň her 1000 yetginjek gyza düşýän sany	35,3	28,1	25,4	23,2	22,0	19,7	19,4	20,4	
		şäher		38,9	33,9	30,1	28,7	26,6	23,6	23,1	25,0	
3.8. Saglygy gorayyş hyzmatlary bilen ählumumy gurşap almagy, şol sanda maliýe töwekgelçiliklerinden goramagy, gowy hilli saglygy gorayyş-sanitar hyzmatlarynyň elýeterligini we howpsuz, netijeli, gowy hilli we gymmat bolmadyk esasy derman serişdeleriniň we waksinalaryň hemmeler üçin elýeterligini üpjün etmek	Global	3.8.1. Esasy saglygy gorayyş-sanitar hyzmatlary bilen gurşap almak	%	88,5	88,6	87,8	...	
	Global	3.8.2. Öý hojalyklarynyň çykdajylarynyň we girdejileriniň umumy möçberinde lukmançylyk kömeği üçin maşgala çykdajylarynyň tutýan orny ýokary bolan ilatyň paýy	%	2,8	3,4	3,1	3,2	3,1	2,8	2,3	2,2	
3.a. Ähli ýurtlarda Bütindünýä saglygy gorayyş guramasynyň temmäkä garşy göreş boýunça Çarçuwaly konwensiýasyny işjeňleşdirmek, zerur bolanda amala aşyrmak	Global	3.a.1. 15-den ýokary ýaşdaky adamlar tarapyndan temmäki ulanmagyň ýaş boýunça standartlaşdyrylan ýaýraýyş – hemmesi	%	8,3	3,4	2015 ý. – STEPS maglumatlary – 2013 ý.

Wezipesi	1	Görke- zijiňiň görnüşü	DÖM-iň görkezijisi	Ölçeg birligi	2015 ý.	2016 ý.	2017 ý.	2018 ý.	2019 ý.	2020 ý.	2021 ý.	2022 ý.	Bellik	
		2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	
3.b. Birinji nobatda ösüp barýan ýurtlara täsir edýän ýokanç we ýokanç däl keselleri bejermek üçin sanjymlaryň we dermanlaryň ylmy barlaglaryna we işlenip taýýarlanmagyna ýardam etmek „TRIPS boýunça ylalaşyk we jemgyýetçilik saglygy gorayşy“ atly Doha beýannamasyna laýyklykda gymmat bolmadyk esasy derman serişdeleriniň elýeterligini üpjün etmek, bu beýannamada ösüp barýan ýurtlaryň Ýlalaşygyň intelektual eýeçilik hukuklarynyň söwda jähetleri boýunça düzgünlerini ilatýň saglygy goramak maksatlary, hususan-da, derman serişdeleriniň hemmeler üçin elýeterligini üpjün etmek üçin çeyeligi ýüze çykarmak babatynda doly möçberde peýdalanmak hukugy tassyklanyar		şol sanda çäkler boýunça:										2018 ý. – STEPS maglumatlary – 2018 ý. Indiki STEPS gözegçiligi 2023-nji ýylda geçiriler.		
		şäher		9,0
		oba		7,8
		şol sanda jynsy boýunça:												
		erkek		15,5	6,6
		aýal		0,6	0,2
		3.b.1. Ilatyň milli maksat- namalara goşulan ähli sanjymlar bilen gurşalyp alnan maksatlaryň topa- rynyň paýy – hemmesi		99,1	98,7	99,0	98,9	98,9	98,8	98,1	98,0		98,3	
		BSZ-1 (inçekesele garşy)		98,6	98,5	98,5	98,4	98,2	98,4	98,1	98,1		98,1	98,1
		BGW-1 (B virus gepati- tine garşy 1-nji doza)		99,6	99,7	99,6	99,5	99,6	99,6	99,6	99,6		99,6	99,6
		BGW-3 (B virus gepati- tine garşy 3-nji doza)		98,9	98,2	98,9	98,8	98,9	98,8	98,9	98,4		97,3	97,8
Global				%	98,8	98,2	98,9	98,8	98,8	98,4	97,3	97,7		
		AKDS-3 (difteriya, gök- bogma, bürmek keseline garşy 3-nji doza)	98,6		98,0	98,7	98,6	98,6	98,4	97,3	97,7			
		Hib-3 (Hib- ýokaniyna garşy 3-nji doza)	99,0		98,4	98,9	98,8	98,9	98,5	97,4	97,8			
		Polio-3 (poliomielite garşy 3-nji doza)	99,6		99,0	99,0	98,6	98,8	98,3	97,4	98,3			
		GGP-1 (gyzamyga, gyzylja, parotite garşy 1-nji doza)	99,7		99,2	99,4	99,4	99,3	99,5	98,4	98,7			
		GGP-2 (gyzamyga, gyzylja, parotite garşy 2-nji doza)	...		99,2	99,3	99,3	99,0	99,4	98,9	98,7			
		APW-1 (adamyň papilloma wirusyna garşy 1-nji doza)	...		99,0	99,0	99,2	98,5	99,1	98,7	...			
		APW-2 (adamyň papilloma wirusyna garşy 2-nji doza)												

Wezipesi	Görkezijiniñ görnüşi	DÖM-iñ görkezijisi	Ölçeğ birliğı	2015 ý.	2016 ý.	2017 ý.	2018 ý.	2019 ý.	2020 ý.	2021 ý.	2022 ý.	Bellik
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13
3.c. Ösüp barýan ýurtlarda, aýratyn hem gowsak ösen ýurtlarda we adalardaky ösüp barýan kiçi döwletlerde Saglygy gorayşyň maliýeleşdirilişini düýpli artdyrmak we saglygy gorayş işgärlerini işe kabul etmek, ösdürmek, hünär taýdan taýýarlamak we saklamak	Global	3.c.1. Ilatyň her 1000 adama düşýän saglygy gorayş işgärleriniň sany we olaryň paýlanyşy – hemmesi şol sanda jynsy boýunça: erkek aýal	her 1000 adama	6,41	6,36	6,35	6,29	6,28	6,23	6,18	6,21	
				1,56	1,55	1,76	1,61	1,62	1,62	
				4,79	4,74	4,64	4,62	4,56	4,59	
3.d. Saglyk üçin töwekgelçilikleriň ir öňüni almak, peseltmek we milli we global töwekgelçilikleri düzgünleşdirmek babatynda ähli ýurtlaryň, aýratyn hem ösüp barýan ýurtlaryň kuwwatyny artdyrmak	Global	3.d.1. Halkara lukmançylyk-sanitar kadalaryny (HLSK) berjaý etmäge ukyplylyk we jemgyýetçilik saglygy gorayş ulgamynda adatdan daşary ýagdaýlara taýýarlyk	%	67	70	68	81		2022-nji ýyl üçin maglumatlar SPAR anketasy gowşurylandan soň görkeziler

Wepisesi	Görkezijini görnüşü	DÖM-iň görkezijisi	Ölçeg birligi	2015 ý.	2016 ý.	2017 ý.	2018 ý.	2019 ý.	2020 ý.	2021 ý.	2022 ý.	Belik
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13
4-nji maksat. Hemmeleri öz içine alyan we adalatly hem-de ýokary hilli bilimi üpjün etmek we hemmeleriň bütin ömrüniň dowamynda okamak mümkinçiligini höweslendirmek												
4.1. 2030-njy ýyla çenli ähli gyzygazlaryň we oglanjyklaryň okuwyny talap edýän we peýdaly netijelerini almaga mümkinçilik berýän mugt, deňhukukly we gowy hilli başlangyç we orta bilim almaklaryny üpjün etmek	Global	4.1.1. Çagalaryň we ýaşlaryň a) 2-nji/3-nji synpda okayan, b) başlangyç mekdebi tamamlan we c) orta mekdebi tamamlan, iň bolmanda, l) sowatlylygynyň we ll) hasaplamak endikleriniň iň pes derejesini özleşdiren paýy, jynsy boýunça bölmek bilen:										
		l) Esasy başarnyklar we okamak endikleri boýunça üç tabşyrygy üstünlikli ýerine yetirenler:										
		a) 7 – 14 ýaşdaky		81,8	(MICS-6, 2019 ý.)
		b) 2-nji/3-nji synpa gatnaýan ýaşdaky		71,8	
		c) 2-nji/3-nji synpa gatnaýan		71,3	
		ll) esasy başarnyklar we hasaplamak endikleri boýunça dört tabşyrygy üstünlikli ýerine yetirenler:										
		a) 7 – 14 ýaşdaky		70,0	
		b) 2-nji/3-nji synpa gatnaýan ýaşdaky		53,5	
		c) 2-nji/3-nji synpa gatnaýan		53,2	

Wezipesi	Görkezijini görnüş	DÖM-iň görkezijisi	Ölçeğ birligi	2015 ý.	2016 ý.	2017 ý.	2018 ý.	2019 ý.	2020 ý.	2021 ý.	2022 ý.	Bellik
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13
	Global	4.1.2. Tamamlama göterimi (başlangyç bilim, doly däl we doly orta bilim):	%	98,3	92,9	85,9	97,5	98,8	92,5	96,8	99,6	
		başlangyç bilim		97,8	97,5	96,7	96,1	99,7	92,6	90,5	91,0	
		doly däl (esasy orta) bilim		93,2	96,2	96,1	95,6	97,5	97,1	99,3	98,0	
		doly orta bilim										
4.2. 2030-njy ýyla çenli ähli gyzyagazlar we oglanlyklar üçin ösüş, ideoň we olaryň başlangyç bilim almaga taýýar bolmalkary üçin kiçi ýaşly çagalar üçin mekdebe çenli okuwlyň gowy hilli ulgamlarynyň elýeterligini üpjün etmek	Global	4.2.1. Saglyk, okuw we psihososial abadançylyk babatda gyşarmalar bolmazdan ösýän baş ýaşa çenli çagalaryň payy, jynsy boýunça bölmek bilen:	%	...	90,9	95,0	(MICS-5, 2015/2016 ý.); (MICS-6, 2019 ý.)
		erkek		...	91,0	94,7	
		aýal		...	90,7	95,3	
		4.2.2. Okuwlyň guramachylykly görnüşlerine gatnaşma derejesi (mekdebe gitmek üçin resmi ýaşı dolmazyndand bir ýyl öň), jynsy boýunça bölmek bilen:		...	46,2	49,8	
	Global	erkek	%	...	46,7	48,9	(MICS-5, 2015/2016 ý.); (MICS-6, 2019 ý.)
		aýal		...	45,6	50,7	
		4.3.1. Soňky 12 aýda ulularyň we ýaşlaryň okuwlyň resmi we resmi däl görnüşlerine we hünär taýýarlygyna gatnaşma derejesi, jynsy boýunça bölmek bilen		40,4	
		4.3.2. Soňky 12 aýda ulularyň we ýaşlaryň okuwlyň resmi we resmi däl görnüşlerine we hünär taýýarlygyna gatnaşma derejesi, jynsy boýunça bölmek bilen		40,4	
4.3. 2030-njy ýyla çenli hemme aýallar we erkekler üçin arzan we gowy hilli hünär-tehniki bilimiň we ýokary bilimiň, şol sanda uniwersitet bilimiň deň elýeterligini üpjün etmek	Global		%									(MICS-6, 2019 ý.)

Wepisi	Görkezijini görnüşi	DÖM-iň görkezijisi	Ölçeg birligi	2015 ý.	2016 ý.	2017 ý.	2018 ý.	2019 ý.	2020 ý.	2021 ý.	2022 ý.	Belik
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13
4.4. 2030-njy ýyla çenli işe ýerleşmek, mynasyp iş tapmak we telekeçilik işi bilen meşgullanmak üçin talap edilyän endikleri, şol sanda hünär-tehniki bilimi bolan ýaşlaryň, uly adamlaryň sanyny düýpli köpeltmek	Global	4.4.1. Maglumat-kommunikasiýa ulgamynda endikleri bolan ýaşlaryň we ulularyň paýy, endikleriň görnüşine bölmek bilen – hemmesi	%	68,6	...	Telekomunikasiýalar ulgamynda seçimiň gözegçiligi (2021 ý.)
		şol sanda:		
		6–17 ýaşdaky endikler		96,3	...	
		18–29 ýaşda		93,9	...	
		30–44 ýaşda		68,9	...	
		45–57 ýaşda		40,0	...	
		58–62 ýaşda		14,9	...	
		62 ýaşdan uly		8,8	...	
		4.5.1 Deňlik indeksleri (erkekler we aýallar, şäher we oba ýaşaýjylary, maglumatlaryň bolmagyna baglylykda) – hemmesi		
		a) başlangyç bilim (1–4 synplar)		0,96	0,96	0,96	0,96	0,96	0,96	0,96	0,96	
4.5. 2030-njy ýyla çenli bilim ulgamynda gender deňsizligini ýok etmek, ilatynyň ýok toparlarynyň, şol sanda maýyplar, ýerli halklaryň wekilleri we ýok ýagdaýdaky çagalar üçin bilimiň, hünär tehniki taýýarlygyň ähli derejeleriniň deň elýeterliligini üpjün etmek	Global	b) esasy orta bilim (5–2 synplar)	koef-fisiyent	0,96	0,96	0,96	0,96	0,96	0,96	0,96	0,96	gyzalaryň oglanlara bolan gatnaşygynyň koeffisienti
		c) umumy orta bilim (1–12 synplar)		0,96	0,96	0,96	0,96	0,96	0,96	0,96	0,96	
		d) orta hünärment bilimi		1,1	1,1	1,2	1,3	1,5	1,7	1,8	1,9	
		e) ýokary hünär bilimi (gyzalaryň oglanlara bolan gatnaşygy)		0,6	0,6	0,6	0,6	0,7	0,7	0,7	0,7	

Wезipesi	Görke- zijiñ görnüşі	DÖM-iñ görkezijisi	Ölçeğ birliğı	2015 ý.	2016 ý.	2017 ý.	2018 ý.	2019 ý.	2020 ý.	2021 ý.	2022 ý.	Bellik
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13
4.a. Ähli çagalaryň bähbitlerini, maýyplaryň aýratyn zerurlyklary we gender jähetini göz önünde tutýan okuw mekdeplerini döretmek, kämilleşdirmek, hemmeler üçin okuwýň howpsuz, zorluk we durmuş päsgelçilikleri bolmadyk, netijeli gurşawyny üpjün etmek	Global	4.a.1. Esasy hyzmatlary tekliп edýän hyzmatlaryň görnüşi boýunça bölünýän mekdeplerіň payy:	%									
		şular bilen üpjün edilen mekdeplerіň payy, ýagny:										
		a) elektrik energiýasy;		100	100	100	100	100	100	100	100	
		şol sanda çäkler boýunça:										
		şäher		100	100	100	100	100	100	100	100	
		oba		100	100	100	100	100	100	100	100	
		b) okuw maksatlary üçin Internet hyzmatlar:		18,7	21,7	23,2	28,2	31,1	30,5	34,0	37,2	
		şol sanda çäkler boýunça:										
		şäher		47,8	50,1	50,1	56,8	61,6	61,5	62,4	64,4	
		oba		5,9	7,4	9,4	13,4	15,4	14,7	19,4	23,3	
		ç) okuw maksatlary üçin kompýuterler:		99,2	99,1	99,3	99,2	99,3	99,4	99,5	99,1	
		şol sanda çäkler boýunça:										
		şäher		98,6	98,4	98,7	98,7	98,9	99,1	99,8	98,4	
		oba		99,5	99,5	99,6	99,4	99,5	99,5	99,3	98,7	
		d) maýyp okuwçylar üçin uýgunlaşdyrylan infrastruktura we materiallar:		0,9	0,9	0,9	0,9	0,9	0,9	0,9	0,9	
		şol sanda çäkler boýunça:										
		şäher		2,9	2,6	2,5	2,5	2,5	2,5	2,5	2,5	
		oba		0,1	0,1	0,1	0,1	0,1	0,1	0,1	0,1	
		e) agyz suwunyň binyatlyk çesmesi:		100	100	100	100	100	100	100	100	
		şol sanda çäkler boýunça:										

Wəzipəsi	Görkə- ziji görnüşü	DÖM-iñ görkəzişi	Ölçeg birliğı	2015 ý.	2016 ý.	2017 ý.	2018 ý.	2019 ý.	2020 ý.	2021 ý.	2022 ý.	Belik
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13
		şäher		100	100	100	100	100	100	100	100	
		oba		100	100	100	100	100	100	100	100	
		ä) aýrybaşgalanan, pes derejede enjamlaşdyrylan hajathanalar:		100	100	100	100	100	100	100	100	
		şol sanda çäkler boýunça:										
		şäher		100	100	100	100	100	100	100	100	
		oba		100	100	100	100	100	100	100	100	
		f) eliñi ýuwmak üçin binyatlyk serişdeler		100	100	100	100	100	100	100	100	
		şol sanda çäkler boýunça:										
		şäher		100	100	100	100	100	100	100	100	
		oba		100	100	100	100	100	100	100	100	
		4.c.1. Işe başlamazyndan öň ýa-da işläp ýören wagtynda iň bolmanda, şol ýurtdaky degişli derejede iň pes guramacylykly hünärlil mugallymçylyk taýýarlygyny (mysal üçin, pedagogik taýýarlygy) geçen, a) mekdebe çenli edarlarda, b) başlangyç mekdepe, c) orta mekdepe işleýän mugallymlaryň paýy. Jynsy boýunça bölmek bilen – hemmesi	%	82,5	82,7	82,8	83,2	82,2	82,2	81,3	81,4	
		a) mekdebe çenli edalar		100,0	99,9	99,9	99,9	100,0	99,9	100,0	100,0	
		b) başlangyç mekdepe		99,9	99,8	99,8	99,9	99,9	99,9	99,9	100,0	
		c) orta mekdepe										
4.c. 2030-njy ýyla çenli hünärlil mugallymlaryň sanyny ep- esli artdyrmak, şol sanda ösüp baryan ýurtlarda, aýratyn hem gowşak ösen ýurtlarda we adalardaky ösüp baryan kiçi döwletlerde mugallymlary taýýarlamakda halkara hyzmatdaşlygy arkaly köpeltmek	Global											

Wezipesi	Görkezijiniň görnüşü	DÖM-iň görkezijisi	Ölçege birligi	2015 ý.	2016 ý.	2017 ý.	2018 ý.	2019 ý.	2020 ý.	2021 ý.	2022 ý.	Bellik
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13
5-nji maksat. Gender deňligini üpjün etmek we aýallaryň hem-de gyzlaryň hukuklaryny we mümkinçiliklerini giňeltmek												
5.2. Jemagat, hususy ugurlarda ähli aýallar, gyzlar babatynda zorlugyň ähli görnüşlerini, şol sanda adam söwdasyny we ulanmagyň jyns duýgurlygy (seksual) hem-de beýleki görnüşlerini ýok etmek	Global	5.2.1. 15 ýaşdan ýokary, haýsy hem bolsa bir wagt hemrasy (partnýor) bolan, soňky 12 aýyň dowamynda häzirki we ozalky ýakyn hemrasy tarapyndan fiziki, seksual ýa-da psihologik zorluga sezewar edilen aýallaryň, gyzlaryň paýy, zorlugyň görnüşine, ýaş toparyna bölmek bilen	%	5,4	...	«Türkmenistanda aýallaryň saglygy we maşgaladaky ýagdaýy» baradaky seçimleýin gözegçiligi
	Global	5.2.2. 15 ýaşdan ýokary, soňky 12 aýyň dowamynynda ýakyn hemralaryndan başga kimdir biri tarapyndan seksual zorluga sezewar edilen aýallaryň, gyzlaryň paýy, ýaş toparyna we wakanyň bolan ýerine bölmek bilen	%	0,3	...	«Türkmenistanda aýallaryň saglygy we maşgaladaky ýagdaýy» baradaky seçimleýin gözegçiligi
5.3. Iş tejribesiniň çaga nikasy, ir we mejbury nikalar ýaly ýaramaz görmüşleriniň ählisini ýok etmek	Global	5.3.1. 15 ýaş çenli we 18 ýaş çenli nikalaşan ýa-da bile ýaşayan 20–24 ýaşdaky aýallaryň paýy:	%									(MICS-5, 2015/2016 ý.);
		a) 15 ýaş dolandan soň resmi (resmi däl) nikalaşan ýa-da bile ýaşayan 20–24 ýaşdaky aýallaryň paýy b) 18 ýaş çenli resmi (resmi däl) nikalaşan ýa-da bile ýaşayan 20–24 ýaşdaky aýallaryň paýy		...	0,0	0,2	(MICS-6, 2019 ý.)

Wezipesi	Görke- zijiniň görnüşi	DÖM-iň görkezijisi	Ölçeg birligi	2015 ý.	2016 ý.	2017 ý.	2018 ý.	2019 ý.	2020 ý.	2021 ý.	2022 ý.	Bellik
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13
5.5. Syýasy, ykdysady, jemgyýetçilik durmuşynda çözgütleriň kabul edilýän ähli derejelerinde aýallaryň hemmetaraplaýyn, hakky gatnaşmagyny we olara liderlik üçin deň mümkinçilikleri üpjün etmek	Global	5.5.1. Aýallaryň milli parlamentlerde we ýerli häkimiýet edaralarynda eýeleýän ýerleriniň paýy:	%	24,08	25,20	25,57	25,43	25,73	
		a) milli parlamentlerde		22,05	22,05	21,90	21,90	21,68	
		b) ýerli häkimiýet edaralarynda		23,8	22,1	23,8	25,3	22,4	
	Global	5.5.2. Ýolbaşçy wezipelerde işleýän aýallaryň paýy	%	...	24,1	23,9	23,8	22,1	23,8	25,3	22,4	
5.6. Ilat we ösüş boýunça halkara konferensiýasynyň Hereketler maksatnamasyna, Pekin hereketler platformasyna we olary ýerine ýetirmegiň barşyna seretmek boýunça konferensiýalaryň jemleýji resminamalaryna laýyklykda, jyns duýgurlygy (seksual) we reproduktiv saglygy goramak ulgamyndaky hyzmatlaryň we reproduktiv hukuklary durmuşa geçirmegiň ählumumy elýeterligini üpjün etmek	Global	5.6.1. 15-den 49 ýaş aralygynda bolan, seksual gatnaşyklaryň, göreli bolmadykdan goran serişdeleri ulanmak we reproduktiv saglygy goramak boýunça hyzmatlaryň üçin ýüz tutmak barada öňbaşdak oýlanyşlykly çözgütleri kabul edýän aýallaryň paýy	%	42,2	(MICS-6, 2019 ý.)
	Global	5.6.2. 15 ýaşdan ýokary ýaşdaky aýallara we erkelerke seksual we reproduktiv saglygy goramak boýunça hyzmatlaryň we şu ugurda maglumatlaryň we aň-bilimiň döly we deň elýeterligini kepillendirýän kanunlaryň we kadalaşdyrýjy namalaryň hereket edýän ýurtlarynyň sany	%	94	YDMD (DESA) soragnamasy
5.b. Aýallaryň hukuklaryny we mümkinçiliklerini ginetmäge ýardam etmek üçin degişli tehnologiýalaryň, hususan-da, maglumat-kommunikasiýa tehnologiýalarynyň peýdalanyşyny işjeňleşdirmek	Global	5.b.1. Ykjam telefony bar bolan adamlaryň paýy, jyns boýunça bölmek bilen	%	88,86	89,90	90,99	92,26	92,61	93,02	

Wepesi	Görke- zijiň görnüşü	DÖM-iň görkezijisi	Ölçeğ birliğı	2015 ý.	2016 ý.	2017 ý.	2018 ý.	2019 ý.	2020 ý.	2021 ý.	2022 ý.	Bellik
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13
6-njy maksat. Hemmeler üçin suw serişdeleriniň bolmagyny we rejeli peýdalanylmagyny we sanitariýany üpjün etmek												
6.1. 2030-njy ýyla çenli howpsuz we arzan agyz suwunyň hemmeler üçin ählumumy we deň hukukly elýeterligini üpjün etmek	Global	6.1.1. Howpsuzlyk talaplaryny berjaý etmek bilen guralan suw üpjünçiliginiň hyzmatlaryndan peýdalanyň ilatnyň paýy	%	...	82,8	99,9	(MICS-5, 2015/2016 ý.); (MICS-6, 2019 ý.)
6.2. 2030-njy ýyla çenli zerur sanitar-gigiýena serişdeleriniň ählumumy we deň hukukly elýeterligini üpjün etmek we aýallaryň we gyzalaryň we ynyjk ýagdaýdaky adamlaryň zerurlyklaryna aýratyn üns bermek bilen açyk defekasiýanyň soňuna çykmak	Global	6.2.1. Eliňi sabyn we suw bilen ýuwmak üçin enjamy goşmak bilen, howpsuzlyk talaplaryny berjaý etmek bilen guralan sanitariýa hyzmatlaryndan peýdalanyň ilatnyň paýy	%	...	98,6	98,7	(MICS-5, 2015/2016 ý.); (MICS-6, 2019 ý.)
6.3. 2030-njy ýyla çenli suwuň hapalanmagyny azaltmak, galyndylaryň taşlanmagyny ýok etmek we howply himiki maddalaryň we materiallaryň taşlanmagyny pes derejä düşürmek, arassalanmadyk akdyrylan suwlaryň möçberini iki esse azaltmak we bütin dünýäde akdyrylan suwlaryň gaýtadan aýlanysyny (resirkulyasiya) we howpsuz gaýtadan peýdalanylmagynyň gerimlerini degerli artdyrmak arkaly suwuň hilini ýokarlandyrmak	Global	6.3.1. Howpsuz arassalan akdyrylan suwlaryň paýy 6.3.2. Suwunyň hili gowyn bolan suw howdanlarynyň paýy	%	18,5	17,5	40,9	46,6	59,2	59,8	60,0	57,4	...

Wезипеси	Гörke- zijiniñ görnüşi	DÖM-iñ görkezijisi	Ölçeg birligi	2015 ý.	2016 ý.	2017 ý.	2018 ý.	2019 ý.	2020 ý.	2021 ý.	2022 ý.	Bellik
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13
6.4. 2030-njy ýyla çenli suw ýetmezçiligi meselesini çözmek we suw ýetmezçiliginden kösenýän adamlaryň sanyny ep-esli azaltmak üçin ähli sektorlarda suwdan peýdalanmagyň netijeliligini ýokarlandyrmak we süýji suwuň durnukly alynmagyny we berilmegini üpjün etmek	Global	6.4.2. Suw serişdeleriniň üstüne düşýän agramyň derejesi, süýji suwuň bar bolan ätiýaçlyklaryna göterim gatnaşygynda süýji suwuň alynýan möhçeri	%	77,8	97,5	84,4	89,9	73,5	85,2	87,1	...	
6.5. 2030-njy ýyla çenli ähli derejelerde, şol sanda zerur bolanda serhetüsti hyzmatdaşlyk esasynda suw serişdeleriniň toplumlaýyn dolandyrylmagyny üpjün etmek	Global	6.5.1. Suw serişdelerini toplumlaýyn dolandyrmagyň ornasdyrylyş derejesi (0-dan 100-e çenli)	ball	64	64	64	UNEP-DHI usulyýetine laýyklykda
	Global	6.5.2. Suwdan peýdalanmak ulgamynda hyzmatdaşlyk hakynda hereket edýän şertnamalar bilen gurşalyp alnan serhetüsti suw basseýnleriniň payy	%	66,02	66,02	66,02	66,02	66,02	66,02	66,02	66,02	
7-nji maksat. Hemmeler üçin arzan, ygtybarly, durnukly we döwrebap energiýa çeşmeleriniň elýeterliligini üpjün etmek												
7.1. 2030-njy ýyla çenli arzan, ygtybarly we döwrebap energiýa üpjünçiliginiň ählumy elýeterliligini üpjün etmek	Global	7.1.1. Elektrik energiýasy elýeter bolan ilatyň payy	%	100	100	100	100	100	100	100	100	
	Global	7.1.2. Ýangyjyň we tehnologiýanyň, esasan, arassa görmüşlerini peýdalanylýan ilatyň payy	%	100	100	100	100	100	100	100	100	
7.3. 2030-njy ýyla çenli energiýa netijeliligini ýokarlandyrmagyň global görkezijisini iki esse artdyrmak	Global	7.3.1 Birinji energiýanyň sarp edilýişini JİÖ bolan gatnaşygy hökmünde hasaplanyp çykarylýan energiýa talap ediljiligi	nebit ekwiwa- lentiniň tonnasy/ müň manat	0,186	0,187	0,186	0,190	0,165	0,153	0,161	...	

Wepisesi	Görke-zijiniň görnüşü	DÖM-iň görkezijisi	Ölçeş birligi	2015 ý.	2016 ý.	2017 ý.	2018 ý.	2019 ý.	2020 ý.	2021 ý.	2022 ý.	Bellik
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13
9-njy maksat. Durnukly infrastrukturany döretmek, hemme zady öz içine alýan we durnukly senagatlaşma we innowasiýalara ýardam bermek												
9.1. Ykdysady ösüş saklamak we arzan we hemmeler üçin deňhukukly elýeterligi üpjün etmäge aýratyn üns berip, adamlaryň hal-ýagdaýyny ýokarlandyrmak maksady bilen, gowy hilli, ygtybarly, durnukly we berk amatlyklary ösdürmek	Global	9.1.2. Ulagň gömüşleri we Türkmenistanyň sebitleri boýunça bölmek bilen, gatnadylan ýolagçylaryň we daşalan ýükleriň möçberi:										
		Daşalan ýükleriň möçberi		494011	499590	502689	515060	524748	528403	551385	566428	
		şol sanda:										
		demir ýol		21547	20828	22358	23697	23808	21877	23415	22066	
		awtomobil	müň tona	411076	420119	427681	437518	448894	456974	467941	482915	
		howa		16	13	12	12	12	5	14	20	
		turbageçirijiler		52326	49669	50240	51731	49707	47138	57583	58792	
		suw		9047	8961	2398	2101	2327	2409	2432	2635	
		Gatnadylan ýolagçylaryň sany		983911	994745	1013948	1028469	1045040	1054548	977410	989029	
		şol sanda:	müň adam									
9.2. Hemme zady öz içine alýan senagatlaşmaga ýardam etmek we 2030-njy ýyla çenli senagatda iş bilen üpjünçiligiň derejesini we milli şertlere laýyklykda jemi içerki önümde senagat önümçiliginiň paýyny düýpli artdyrmak	Global	9.2.1. Işläp bejerýän senagatda döredilýän goşulan gymmaty, JİÖ görerim gatnaşygynda	%	13,0	18,5	15,8	12,5	13,0	16,3	15,9	14,7*	* Deslapky maglumatlar
		9.2.2. Işläp bejerýän senagatda iş bilen üpjünçilik, umumy iş bilen üpjünçiligiň göreriminde	%	12,7	12,3	12,4	13,1	12,7	12,5	12,8	...	
	Global											

Wezipesi	Görke- zijiniň görnüşü	DÖM-iň görkezijisi	Ölçeg birligi	2015 ý.	2016 ý.	2017 ý.	2018 ý.	2019 ý.	2020 ý.	2021 ý.	2022 ý.	Bellik
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13
9.3. Kiçi we orta senagat kärhanalary we beýleki kärhanalar üçin, aýratyn hem ösüp baryan ýurtlarda, maliýe hyzmatlarynyň, şol sanda arzan karzlaryň elýeterligini giňeltmek we olaryň önümçilik-yerleşýiş hatarlaryna we bazarlaryna goşulýşmaklaryny güýçlendirmek	Global	9.3.1. Senagatyň arassa önüminiň jemi möçberinde kiçi kärhanalaryň paýy	%	5,6	6,6	7,0	7,0	7,0	10,2	12,3	...	
	Global	9.3.2. Karzy ýa-da karz liniýasy bolan kiçi we orta kärhanalaryň paýy	%	9,8	9,6	9,0	13,2	12,7	13,0	17,8	19,4	
9.4. 2030-njy ýyla çenli amatlyklary döwrebaplaşdyrmak we senagat kärhanalaryny gaýtadan enjamlaşdyrmak, olaryň aýratyn mümkinçiliklerine laýyklykda serişdeleri peýdalanmagyň netijeliligini ýokarlandyrmagyň we olaryň aýratyn mümkinçiliklerine laýyklykda, arassa hem-de ekologiýa taýdan howpsuz tehnologiýalary we senagat prosesleri giňden ulanmagyň hasabyna olaryň durnuklylygyny gazanmak	Global	9.4.1. Goşulan gymmatyň birligine hasaplananda CO (uglerod okisi) taşlandylary	kg/ýyl	2,0	2,0	3,0	2,0	2,0	3,0	2,0	2,0	
9.5. Ylmy barlaglary işjeňleşdirmek, senagat sektorlarynyň tehnologik kuwwatyny güýçlendirmek, şol sanda bu işleri 2030-njy ýyla çenli innowasion işi höweslendirmek we ylmy-barlag we tejribe-konstruktorçylyk işleri (YBTKI) ulgamynda işgärleriň sanyny ep-esli artdyrmak	Proksi	9.5.1. JIÖ-de ylmy-barlag we tejribe-konstruktorçylyk işleri üçin çykdajylaryň paýy	%	0,11	0,16	0,09	0,08	0,11	0,13	0,15	...	
9.6. Maglumat-kommunikasiýa tehnologiýalarynyň elýeterligini düýpli giňeltmek we 2020-nji ýyla çenli internetiň ahlumumy we arzan elýeterligini üpjün etmäge çalyşmak	Global	9.6.1. Ykjam torlar bilen gurşalyp alnan ilatyň paýy, tehnologiýalar boýunça bölmek bilen şol sanda çäkler boýunça: şäher oba	%	93,90	95,31	95,63	96,50	97,16	97,76	97,87	98,00	
				100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	
				87,81	90,63	91,26	93,01	94,32	95,52	95,74	96,01	

Wезipesi	Görke- zijiň görnüşü	DÖM-iň görkezijisi	Ölçeg birliги	2015 ý.	2016 ý.	2017 ý.	2018 ý.	2019 ý.	2020 ý.	2021 ý.	2022 ý.	Bellik
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13
11-nji maksat. Şäherleriň we ilatly nokatlaryň açyklygyny, howpsuzlygyny, durmuşa ukyplylygyny we ekologik durnuklylygyny üpjün etmek												
11.3. 2030-njy ýyla çenli ähli ýurtlarda giňden gatnaşmagyň esasynda hemmeler üçin açyk we ekologiýa taýdan durnukly urbanizasiýanyň (şäherleşme) gerimlerini we ilatly ýerleri toplumlaýyn, durnukly meýilleşdirmek, olary dolandýrmak üçin mümkinçilikleri giňeltmek	Global	11.3.1. Jaý gurluşygynyň depginleri bilen ilatyň artyş depgininiň gatnaşygy	%	111,5	102,2	99,6	96,0	98,4	98,8	98,7	99,0	
11.4. Bütindünýä medeni we tebigy mirasy goramak we saklamak boýunça tagallalary işjeňleşdirmek	Proksi	11.4.1. Ilatyň jan başyna hasaplanylýnda ähli medeni we tebigy mirasy saklamak we goramak maksatlary üçin çykdajylaryň umumy möçberi (döwlet we hususy çykdajylar), mirasyň görnüşleri (medeni, tebigy, gatyşyk häsiýetdäki we Bütindünýä mirasy merkezi tarapyndan ykrar edilen obýekt)										
		mirasyň görnüşleri: medeni:	manat	0,619	0,663	0,661	0,759	0,877	0,891	1,042	1,33	

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	Belik
Wezipesi	Görke- zijiňiň görnüşü	DÖM-iň görkezijisi	Ölçeğ birligi	2015 ý.	2016 ý.	2017 ý.	2018 ý.	2019 ý.	2020 ý.	2021 ý.	2022 ý.	Belik
11.5. 2030-njy ýyla çenli ilatyň üpjünçiligi pes we ynjyk toparlaryny goramaga aýratyn üns bermek bilen, betbagtçylyklaryň, aýratyn hem suw bilen baglanyşykly heläkçilikleriň netijesinde aradan çykanlaryň we zyýan çekýänleriň sanyny düýpli azaltmak we jemi içerki önümiň ýitgileri görnüşindäki göni ykdysady zyýany ep-esli peseltmek	Global	11.5.1. Gönüden-göni betbagtçylyklaryň netijesinde nam- nyşansyz ýitenleriň we zyýan çekenleriň her 100 000 adama düşýän sany	her 100 000 adama	0	0	0	0	0	0	0	0	
	Global	11.5.2. Betbagtçylyklar- dan göni ykdysady ýitgiler, dünýäniň jemi içerki önümine (JİÖ) göterim gatnaşygynda, betbagtçylyklaryň netijesinde möhüm amatlyklar desgalaryna ýetirilen zyýany we esasy gulluklaryň işiniň bozulmagyny goşmak bilen	%	0	0	0	0	0	0	0	0	
11.6. 2030-njy ýyla çenli ilatyň jan başyna hasaplanyňda şäherleriň ekologiýa edýän ýaramaz täsirini azaltmak, şol sanda howanyň hiline we şäher galyndylarynyň, beýleki galyndylaryň aýrylmagyna aýratyn üns bermek	Global	11.6.1. Jemagat-durmuş galyndylarynyň umumy toplumynda gözegçilik edilýän obýektlerde ýygnaýan we ýok edilýän jemagat-durmuş galyndylarynyň paýy, şäherler boýunça bölmek bilen	%	...	98,9	99,9	100,0	100,0	99,8	100,0	99,9	
	Global	11.6.2. Ýurt boýunça tozanyň ortaça ýyllyk derejesi	bir kub metre düşýän mikro- gram	0,17	0,18	0,16	0,12	0,07	0,12	0,16	0,15	PTK - 0,15

Wезipesi	Görke- zijiň görnüşü	DÖM-iň görkezijisi	Ölçeg birliги	2015 ý.	2016 ý.	2017 ý.	2018 ý.	2019 ý.	2020 ý.	2021 ý.	2022 ý.	Bellik
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13
11.b. 2030-njy ýyла çenli durmuş päsgeçliklerini aradan aýyrmaga, serişdeleri peýdalanmagyň netijeliligini ýokarlandyrmaga, howanyň üýtgemeginiň netijelerini ýenilleşdirmäge, onuň üýtgemegine uýgunlaşmaga gönükdirilen toplumlaýyn strategiýalary we meýilnamalary kabul eden we amala aşıryan şäherleriň we ilatly yerleriň sanyny ep-esli köpeltmek we tebigy betbagtçylyklara garşy durmak ukybyny ýokarlandyrmak we tebigy betbagtçylyklary peseltmek boýunça 2015-2030-njy ýyllar üçin Senday çarçuwaly maksatnamasyna laýyklykda betbagtçylyklar bilen baglanyşykly töwekgelçilikleri toplumlaýyn dolandyrmak boýunça çäreleri işläp taýýarlamak we ähli derejelerde ornaşdyrmak	Proksi	11.b.1. 2015–2030-njy ýyllar üçin Betbagtçylyklar töwekgelçiligini peseltmek boýunça Senday çarçuwaly maksatnamasyna laýyklykda, betbagtçylyklar töwekgelçiligini peseltmegiň milli strategiýalaryny kabul eden we amala aşıryan ýurtlaryň sany	0	0	0	0	0	0	100	100	2019-2030-njy ýyllar üçin Raýat goranyşy pudagynda döwlet syýasatynyň esasy ýörelgelerini durmuşa geçirmek boýunça Milli strategiýany we Milli hereket meýilnamasyny (Tebigy betbagtçylyklaryň töwekgelçiligini azaltmak üçin Senday çarçuwasyna laýyklykda) kabul etdi	
	Global	11.b.2. Betbagtçylyklar töwekgelçiligini peseltmegiň Milli strategiýalaryna laýyklykda betbagtçylyklar töwekgelçiligini peseltmegiň yerli strategiýalaryny kabal eden we amala aşıryan yerli häkimiýet edarlarynyň sany	%	0	0	0	0	100	100	100	100	

Wезіpesі	Görke- zijiñiñ görnüşі	DÖM-iñ görkezіsі	Ölçeg birliğı	2015 ý.	2016 ý.	2017 ý.	2018 ý.	2019 ý.	2020 ý.	2021 ý.	2022 ý.	Bellik
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13
13-nji maksat. Howanyň üýtgemegi we onuň netijeleri bilen göreşmek boýunça gysgasyň çäreleri görmek												
13.1. Ähli ýurtlarda howply howa hadysalaryna we tebigy betbagtçylyklara garşy durup bilijiligi we olara uýgunlaşmak ukybyny ýokarlandyrmak	Global	13.1.1. Gönüden-göni betbagtçylyklaryň netijesinde we onuň bilen bagly ölenleriň, nam-nyşansyz ýitenleriň, ýaralanlaryň we ewakuasiýa edilenleriň her 100 000 adama düşýän sany	her 100 000 adama	0	0	0	0	0	0	0	0	
	Global	13.1.2. 2015–2030-njy ýyllar üçin Betbagtçylyklar töwekgelçiligiň peseltmek boýunça Senday çarçuwaly maksatnamasyna laýyklykda, betbagtçylyklar töwekgelçiligiň peseltmegiň milli strategiýalaryny kabul eden we amala aşyran ýurtlaryň sany		0	0	0	0					2019–2030-njy ýyllar üçin Rayat goranyşy pudagynda döwlet syýasatynyň esasy ýörelgelerini durmuşa geçirmek boýunça Milli strategiýany we Milli hereket meýilnamasyny (Tebigy betbagtçylyklaryň töwekgelçiligini azaltmak üçin Senday çarçuwasyna laýyklykda) kabul etdi
	Global	13.1.3. Betbagtçylyklar töwekgelçiligini peseltmegiň Milli strategiýalaryna laýyklykda betbagtçylyklar töwekgelçiligini peseltmegiň ýerli strategiýalaryny kabul eden we amala aşyran ýerli häkimiýet edaralarynyň sany	%	0	0	0	0	100	100	100	100	

Wezipesi	Görke- zijiñ görnüşü	DÖM-iñ görkeziji	Ölçeg birliğı	2015 ý.	2016 ý.	2017 ý.	2018 ý.	2019 ý.	2020 ý.	2021 ý.	2022 ý.	Bellik
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13
13.2. Howanyň üýtgemegine baş galdyrmak çärelerini milli derejede syýasata, strategiýalara we meýilleşdirmäge goşmak	Global	13.2.1. Ýurtlaryň howanyň üýtgemeginiň ýaramaz netijelerine uýgunlaşmak ukybyny ýokarlandyran we olaryň howanyň üýtgemegine garşy durmak mümkinçiligini ösdürmäge we ýyllyk gazlary meselelerini azyk önümçiligini howp astynda goýmaz ýaly görnüşde peseltmäge ýardam edýän toplumlaryň syýasatý/strategiýanyň/ meýilnamanyň (milli uýgunlaşma meýilnamasyny, nutugyň iki ýylda bir gezek täzelenmegini we ş.m. goşmak bilen) döredilendigi ýa-da herekete girizilendigi barada habar beren ýurtlaryň sany (milli uýgunlaşma meýilnamasyny, nutugyň iki ýylda bir gezek täzelenmegini we ş.m. goşmak bilen)	4	4	4	4	4	5	5	5	6	

Wezipesi	Görkezijini görnüşü	DÖM-iň görkezijisi	Ölçeğ birligi	2015 ý.	2016 ý.	2017 ý.	2018 ý.	2019 ý.	2020 ý.	2021 ý.	2022 ý.	Bellik
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13
17.13. Ykdysady syýasaty utgaşdyrmak we onuň yzygiderligini üpjün etmek arkaly makroykdysady durnuklylygy ýokarlandyrmak	Global	17.13.1 Makroykdysady görkezijileriň paneli:	%									* Deslapky maglumatlar
		Göni daşary ýurt maýa goýumlary (DYG), JIÖ- garanynda		9,2	5,2	4,0	3,2	2,8	2,1	2,1	...	
		Harytlyk önümleriň eksportynyň ösüş depginleri		61,5	61,8	103,6	149,6	95,3	69,3	133,7	142,7	
		Işsizlik derejesi		4,3	4,5	4,8	4,8	4,8	4,8	4,8	...	
		Deňeşdirilýän bahalarda jemi içerki önümiň ösüş depginini		106,5	106,2	106,5	106,2	106,3	105,9	106,2	106,2	
		Daşary ýurt pulunyň resmi çalşylyan hümmeti (ABŞ-nyň dollary üçin yerli puluň birligi)	ABŞ-nyň 1 dollary üçin 1 manat	3,5	3,5	3,5	3,5	3,5	3,5	3,5	3,5	
		Karzlarýň umumy möçberine garanynda hyzmat edilmeyän bank karzlary	%	0,01	0,02	0,00	0,01	0,02	0,01	0,00	0,001	
		Bankyň maýasynyň we aktiwleriniň gatnaşygy		8,07	7,44	6,92	6,54	6,43	6,87	7,30	7,90	
		Salgyt gelip gowuşmalary, JIÖ-niň göteriminde		13,4	8,6	10,0	10,0	10,1	9,8	9,4	12,5	
		Umumy býujet balansy, JIÖ-niň göteriminde		-0,7	-1,3	0,0	0,2	0,1	0,2	0,6	3,4	
		Içerki döwlet bergisi, JIÖ-niň göteriminde		0,0	1,0	4,0	4,2	4,3	4,5	4,1	0,0	
17.17. Döwlet-hususy hyzmatdaşlygy kämilleşdirmek	Proksi	17.17.1. JIÖ-niň möçberinde döwlete dahylsyz bölegiň paýy (ÝET-ny hasaba almazdan)	%	68,0	68,6	68,5	68,5	69,5	70,0	70,6	71,1*	

1	2	3	4	2015 ý.	2016 ý.	2017 ý.	2018 ý.	2019 ý.	2020 ý.	2021 ý.	2022 ý.	Belik
17.18. 2020-njy ýyla çenli girde- jileriň derejesi, gender deňşilili- gi, ýaş, jyns, milleti, migrasiýa derejesi, maýyplýgy, geografik ýerleşýän ýeri we milli şertleri hasaba almak üçin ähmiýetli beýleki häsiýetnamalar boýun- ça jemlenmedik ýokary hilli, derwaýys we dogry maglumat- laryň elýeterliligini ep-esli ýo- karlandyrmak üçin ösüp barýan ýurtlaryň, şol sanda ösüş pes ýurtlaryň we adalardaky ösüp barýan kiçi döwletleriň kuwwa- tyny artdyrmak maksady bilen goldawy güýçlendirmek	Global	17.18.2. Resmi statisti- kanyň esas goýujy ýörel- gelerine laýyk gelyän milli statistika kanunçy- lygynyň bolmagy		hawa	hawa	hawa	hawa	hawa	hawa	hawa	hawa	31.03.2012 ý. Türkmenista- nyň «Statisti- ka hakynda» Kanuny kabul edildi
17.19. 2030-njy ýyla çenli, häzirkî başlangyçlara esaslanmak bilen, jemi içerki önümiň görkezijisine goşmaça durnukly ösüş üpjün etmek işinde öňegidiligi ölçemek üçin başga görkezijileri hem işläp taýýarlamak we ösüp barýan ýurtlaryň statistika babatynda müňkinçiligini artdyrmaga ýardam etmek	Proksi	17.19.2. a) soňky 10 ýylyň dowamynda iň bolmanda bir gezek ilatyň we ýaş- ýaş jaý gorunyň ýazuwyny geçiren; b) çagalaryň dog- lusuyny 100% ýagdaýda bellige almak maksadyna ýeten ýurtlaryň paýy: a) soňky 10 ýylyň dow- amynda iň bolmanda bir gezek ilatyň we ýaşayş jaý gorunyň ýazuwyny geçiren ýurtlar: b) çagalaryň doglusuyny 100% ýagdaýda bellige almak maksadyna ýeten ýurtlar:	%	hawa	...	Türkmenis- tanda ilatyň we ýaşayş jaý gorunyň uçdantutma ýazuwy 2022-nji ýylyň dekabrynda geçirildi (MICS-5, 2015/ 2016 ý.) (MICS-6, 2019 ý.)

Durnukly ösüş ulgamynda global Gün
tertibiniň durmuşa geçirilişi barada

TÜRKMENISTANYŇ MEÝLETIN MILLI SYNY

Redaktorlar
Surat redaktory
Teh. redaktor
Kompýuter işleri

A. Aşyrowa, B. Nepesowa
O. Çerkezowa
O. Nurýagdyýewa
O. Çudina

TDKP № 413, 2023

Çap etmäge rugsat edildi 21.07.2023.
Ölçeği 60x84 ¹/₈. Şertli çap listi 22,32.
Şertli reňkli ottiski 89,78. Hasap-neşir listi 24,79.
Çap listi 24,0. Sargyt № 2081. Sany 550.

Türkmen döwlet neşirýat gullugy.
744000. Aşgabat. Garaşsyzlyk şaýoly, 100.

Türkmen döwlet neşirýat gullugynyň Metbugat merkezi.
744015. Aşgabat. 2127-nji (G. Gulyýew) köçe, 51/1.

